

KATHOLIEKE UNIVERSITEIT LEUVEN

FACULTEIT SOCIALE WETENSCHAPPEN

OPLEIDING VERGELIJKENDE EN

INTERNATIONALE POLITIEK

De OVSE in Armenië

Democratisering in de praktijk

Promotor : Prof. Dr. K. MALFLIET
Verslaggever : Prof. Dr. H. BRUYNINCKX
Assessor : T. ROMMENS

MASTERPROEF
aangeboden tot het
verkrijgen van de
graad van Master in
de Vergelijkende en
Internationale Politiek
door
Robin Thiers

academiejaar 2007-2008

KATHOLIEKE UNIVERSITEIT LEUVEN

FACULTEIT SOCIALE WETENSCHAPPEN

OPLEIDING VERGELIJKENDE EN

INTERNATIONALE POLITIEK

De OVSE in Armenië

Democratisering in de praktijk

Promotor : Prof. Dr. K. MALFLIET
Verslaggever : Prof. Dr. H. BRUYNINCKX
Assessor : T. ROMMENS

MASTERPROEF
aangeboden tot het
verkrijgen van de
graad van Master in
de Vergelijkende en
Internationale Politiek
door
Robin Thiers

academiejaar 2007-2008

Inhoudstabel

Inhoudstabel	
Lijst van tabellen	
Lijst van figuren	
Lijst van afkortingen	
Dankwoord	

Inleiding	9
------------------	---

Hoofdstuk 1. Transities en democratiseringshulp in Centraal- en Oost-Europa	12
--	----

1. De balans van democratische transities en democratiseringshulp in Centraal- en Oost-Europa	13
1.1 Democratische transities	13
1.2 Internationale democratiseringshulp	15
2. Mechanismen van internationale democratiseringshulp	16
2.1 De logica van gevolgenafweging: conditionaliteit	18
2.2 De logica van gepastheid: sociale leerprocessen	19
2.3 De weg van democratisering: een synthese van twee logica's	22
3. Transities en democratiseringshulp in Centraal- en Oost-Europa: conclusies	24

Hoofdstuk 2. De Organisatie voor Veiligheid en Samenwerking in Europa	26
--	----

1. Het omvattende veiligheidsconcept van de CVSE/OVSE	26
2. De humanitaire dimensie van de CVSE/OVSE	28
2.1 Van de Final Act tot de Follow-up Meeting van Wenen	29
2.2 Het Kopenhagen Document	30
2.3 Het Moskou Document	31
2.4 De humanitaire dimensie vandaag en kritiek	32
2.5 Conclusies	33
3. De institutionalisering van de humanitaire dimensie	33
3.1 Office for Democratic Institutions and Human Rights	34

3.2 High Commissioner for National Minorities	34
3.3 OVSE Representative on Freedom of the Media	35
4. De missies	36
4.1 Wat?	36
4.2 Effectiviteit	38
4.3 De missies, de humanitaire dimensie en kritiek	40
5. Conclusie	42

Hoofdstuk 3. Onderzoeksopzet 43

1. Verantwoording van de gekozen methode	44
2. Onderzoeksvraag	45
3. Afbakening van de case	46
4. Dataverzameling	47
4.1 Interviews	47
a) Selectie van de respondenten	47
b) Afname van de interviews	49
4.2 Documentenanalyse	53
4.3 Observatie	54
5. Dataverwerking	54

Hoofdstuk 4. Analyse 56

1. Armenië, de democratie en de presidentsverkiezingen van 2008	57
1.1 Korte inleiding tot de Republiek Armenië	57
1.2 De democratie in Armenië	58
1.3 De presidentsverkiezingen van 19 februari 2008 en de gebeurtenissen van 1 maart	60
2. De OVSE en/in Armenië	62
2.1 Algemeen	62
2.2 Het OVSE-Bureau in Jerevan	63
a) Mandaat	63
b) Structuur en budget	65
3. Het Bureau en democratisering volgens de logica's van gevolgenafweging en gepastheid	67
3.1 Democratisering volgens de logica van gevolgenafweging	67

a) Perspectieven voor democratisering volgens de logica van gevolgenafweging in Armenië	68
b) Het Bureau en democratisering volgens de logica van gevolgenafweging	70
c) De media in Armenië en de Media Legislation Working Group	73
3.2 Democratisering volgens de logica van gepastheid	76
a) De genderactiviteiten van het Bureau	77
b) Systematische interactie	78
c) Politieke weerstand	80
d) Weerklank	81
e) Conclusie	86
Besluit	88
Noten	94
Bibliografie	108
Bijlage 1. Lijst van interviews	117

Lijst van tabellen

Tabel 1. Elementen van de humanitaire dimensie van de OVSE	32
Tabel 2. Het aandeel van de humanitaire dimensie in het budget van de OVSE-missies	40
Tabel 3. Budget 2008 voor het OVSE-Bureau in Jerevan	66

Lijst van figuren

Figuur 1. Receptiviteit van beleidsmakers voor externe eisen	21
Figuur 2. Freedom House. Nations in Transit 2007: Armenia	59

Lijst van afkortingen

AAWUE	Armenian Association of Women with University Education
CDCS	Center for the Development of Civil Society
CEC	RA Central Electoral Commission
CiO	Chairman-in-Office (van de OVSE)
CVSE	Conferentie voor Veiligheid en Samenwerking in Europa
EU	Europese Unie
EUR	euro
ENP	Europees Nabuurschapsbeleid of 'European Neighbourhood Policy'
GOS	Gemeenebest van Onafhankelijke Staten
HCNM	High Commissioner for National Minorities
IDEA	International Institute for Democracy and Electoral Assistance
IEOM	International Election Observation Mission
IWG	International Working Group
MCC	Millenium Challenge Corporation
MLWG	Media Legislation Working Group
NAVO	Noord-Atlantische Verdragsorganisatie
NCTR	National Commission on Television and Radio
NDI	National Democratic Institute
ngo	Niet-gouvernementele organisatie
ODIHR	Office of Democratic Institutions and Human Rights
OVSE	Organisatie voor Veiligheid en Samenwerking in Europa
PA	Parlementaire Assemblee (van de OVSE)
PC	Permanent Council (van de OVSE)
Q.	Interviewer/'question' (bij citaties uit interviews)
R.	Respondent (bij citaties uit interviews)
RFOM	OVSE 'Representative on Freedom of the Media'
RA	Armeense Republiek of 'Republic of Armenia'

RvE	Raad van Europa
S-U	Sovjet-Unie
USAID	United States Agency for International Development
YPC	Yerevan Press Club

Dankwoord

Dit boekje was nooit geworden wat het is, zonder de hulp van alle mensen die het werk tijdens het voorbije jaar verlicht of verleukt hebben. Vandaar dit korte maar gemeende dankwoord.

Als eerste wil ik mijn promotor Katlijn Malfliet bedanken voor haar waardevolle advies en aanstekelijke enthousiasme, dat mij steeds weer zin gaf er iets van te maken. Hiernaast heeft ook mijn assessor Thijs Rommens mij sterk geholpen om mijn masterproef op het juiste spoor te zetten en waren zijn ervaringen in Azerbeidjan en Georgië zeer nuttig in het voorbereiden van mijn eigen verblijf in Armenië.

De maand die ik doorbracht in Jerevan, maakte van het schrijven van deze masterproef een uitermate boeiende totaalervaring. Daarom bedankt aan de Interfacultaire Raad voor Ontwikkelings-samenwerking (IRO) die me met haar beurs de mogelijkheid heeft gegeven deze reis te maken, aan de mensen van het OVSE-Bureau in Jerevan voor hun grote hulp en aan alle andere respondenten die me steeds enorm geboeid hebben met hun ervaringen en verhalen. Verder ook een grote dankuwel aan alle mensen die me hebben gemotiveerd om naar Armenië te trekken. Naast de mensen die hopelijk zelf weten dat ik hen bedoel, wil ik hier ook de Bouworde vermelden, die me afgelopen zomer het mooie Armenië en de prachtige mensen van Spitak leerde kennen.

Bovenal bedank ik mijn ouders. Mijn mama voor haar uitstekende kennis van het voor mij ondoorgrondelijke kluwen van voetnoten en sectie-eindes in MS Word, mijn papa om alles na te lezen en mij in te wijden in de geheimen van het onzijdig bezittelijk voornaamwoord, en beiden verder voor alle andere inspanningen.

Tenslotte bedank ik al die mensen die ondertussen voor de zeer geapprecieerde ontspanning zorgden. Dankuwel dus aan mijn zussen Jana en Leni, aan de Hovhannesen en Suzannes van deze wereld en aan de bib-bende voor de koffiepauzes in Pangaea.

Inleiding

Op zondag 2 maart van dit jaar verscheen op de website van de Belgische krant de Standaard het volgende bericht:

Doden bij geweld tussen Armeense betogers en politie

JEREVAN - Botsingen tussen politie en manifestanten in de Armeense hoofdstad Jerevan hebben zaterdag acht doden geëist. Dat heeft de politie zondag bekendgemaakt in een communiqué. Er werd niet verduidelijkt of de slachtoffers agenten of burgers zijn. Er zouden ook 33 agenten gewond geraakt zijn.

In de Armeense hoofdstad kwam het zaterdag tot botsingen tussen betogers van de oppositie en de politie. De betogers gooiden molotovcocktails en stenen naar politieagenten. De politie repliceerde met traangas. De duizenden manifestanten eisten de vrijlating van oppositieleider Levon Ter-Petrosjan, die zaterdagmorgen onder huisarrest werd geplaatst.

De oppositieleider vecht zijn nederlaag bij de presidentsverkiezingen van 19 februari aan. De oppositie beschuldigt Serzj Sarkisjan, de kandidaat van de huidige machthebbers en de winnaar van de verkiezing, van fraude.

President Robert Kotsjarjan van Armenië riep na de rellen de noodtoestand uit in de hoofdstad.

Bron: X, "Doden bij geweld tussen Armeense betogers en politie" in *De Standaard Online*, 02.03.2008.

De gebeurtenissen van 1 maart maakten op pijnlijke wijze duidelijk dat het regime van dit in onze contreien weinig bekende land er niet voor terugdeinsde op autoritaire wijze te reageren op protestbewegingen. Nochtans stelt artikel 1 van de Armeense grondwet dat Armenië een democratische staat is en heeft de Republiek Armenië via haar lidmaatschap bij onder andere de Organisatie voor Veiligheid en Samenwerking in Europa (OVSE) en de Raad van Europa (RvE) zichzelf akkoord verklaard met een lange lijst democratische principes. Het repressieve optreden van de autoriteiten tegen de protesten na de presidentsverkiezingen van 19

februari illustreert dan ook het falen van de democratische transitie en het falen van internationale organisaties zoals de OVSE en de RvE om deze transitie te bevorderen.

In deze masterproef gaan we na hoe het OVSE-Bureau in Jerevan zijn democratiseringsrol in Armenië tracht waar te maken. Hierbij besteden we aandacht aan de moeilijkheden waarmee het Bureau wordt geconfronteerd en hoe het met deze problemen omgaat.

Om een antwoord te bieden op deze vragen voerden we in maart en april 2008 veldonderzoek uit naar de democratiseringsactiviteiten van het Bureau. Hierbij bestudeerden we voornamelijk de activiteiten rond gender en media, vanuit een invalshoek die gebaseerd is op de bredere theorievorming rond democratisering door externe actoren. Dit bracht ons er toe onze analyse op te bouwen rond de twee democratiseringslogica's waarvan sprake is in de literatuur: de logica van gevolgenafweging en de logica van gepastheid. Door reeds bestaande inzichten rond democratisering en OVSE-missies te combineren met de inzichten die voortkomen uit ons eigen veldonderzoek, streven we er in deze masterproef naar een beter inzicht te verkrijgen in het democratiseringswerk van het Bureau in Jerevan.

In *hoofdstuk 1* gaan we in op de bestaande theorievorming rond democratisering in Centraal- en Oost-Europa en democratiseringshulp van buitenaf. Hierbij zullen we stilstaan bij het werk van Linz en Stepan rond democratische transitie en de kritiek van Thomas Carothers op de wijze waarop internationale democratiseringshulp plaatsvindt. Verder zullen we de logica van gevolgenafweging en de logica van gepastheid verduidelijken. Volgens de eerste logica kan men bijdragen aan democratische gedragsveranderingen via conditionaliteit; volgens de tweede kan men democratiseren via sociale leerprocessen.

In *hoofdstuk 2* bespreken we de humanitaire dimensie binnen de OVSE. We bekijken hoe de Conferentie voor Veiligheid en Samenwerking in Europa (CVSE) uitgroeide tot de huidige OVSE, waarbinnen grote aandacht uitgaat naar democratisering. Hiernaast hebben we uitgebreid aandacht voor de missies van de OVSE en

staan we stil bij de literatuur die reeds verschenen is over de effectiviteit van de missies.

In *hoofdstuk 3* nemen we de lezer mee in het verloop van ons onderzoek. We gaan dieper in op onze onderzoeksvraag en hoe we via veldonderzoek (interviews en observatie) en documentenanalyse er een antwoord op trachten te bieden.

Hoofdstuk 4 bevat ten slotte de uiteindelijke resultaten van ons onderzoek. We bespreken eerst kort de stand van de democratie in Armenië. Hierna bestuderen we hoe het Bureau zijn democratiseringsrol tracht op te nemen volgens de beide logica's, met welke problemen men wordt geconfronteerd en hoe men hiermee omgaat. In het kader van deze analyse zullen we ook enkele suggesties doen over hoe het Bureau zijn democratiseringsrol het meest effectief kan opnemen.

Hoofdstuk 1

Transities en democratiseringshulp in Centraal- en Oost-Europa

Na de val van de Berlijnse muur in 1989 en het uiteenvallen van de Sovjet-Unie (S-U) in 1991 begonnen de nieuwe onafhankelijke staten en voormalige satellietstaten van de S-U aan een omschakeling van hun communistische politieke systeem naar een democratisch systeem. Deze (r)evoluties werden aanvankelijk met veel optimisme bekeken en vele internationale organisaties boden zogenaamde democratiseringshulp om de betrokken landen bij te staan in hun transitie. Ondertussen is duidelijk dat het optimisme in vele gevallen overdreven of zelfs misplaatst was.

In dit hoofdstuk bespreken we eerst de theorie en problemen rond democratische transities in de regio (paragraaf 1). Vervolgens bespreken we de mechanismen waarmee internationale actoren deze transities trachten te bevorderen (paragraaf 2).

1. De balans van de democratische transitie en democratiseringshulp in Centraal- en Oost-Europa

1.1 Democratische transitie

In dit onderzoek omtrent democratisering is het belangrijk te weten wat we juist verstaan onder een democratische transitie en wat we verstaan onder succesvolle democratisering. Hiervoor nemen we een kijk in het boek *Problems of Democratic Transition and Consolidation* van Linz en Stepan uit 1996. Deze studie van democratische omwentelingen en hun problemen in verschillende delen van de wereld, begint met een onderscheid te maken tussen een voltooide democratische transitie en een geconsolideerde democratie. Deze definities geven ons een goed kader om de balans op te maken van de democratie in Centraal- en Oost-Europa.

Een voltooide democratische transitie wordt als volgt gedefinieerd:

‘Een democratische transitie is voltooid, wanneer voldoende overeenstemming is bereikt over politieke procedures om een verkozen regering te creëren, wanneer een regering aan de macht komt die het resultaat is van een vrije volksstemming, wanneer deze regering *de facto* de autoriteit heeft nieuwe beleidslijnen te voeren en wanneer de uitvoerende, wetgevende en rechterlijke macht die gecreëerd zijn door de nieuwe democratie hun macht niet *de jure* hoeven te delen met andere lichamen.’¹

Deze definitie focust in grote mate op het belang van eerlijke en vrije verkiezingen. Hoewel dit zeker een zeer belangrijk element is, waarschuwen Linz en Stepan dat een te groot ‘electoralisme’ voorbijgaat aan een aantal essentiële factoren van een volwaardige democratie. Zij onderscheiden daarom een voltooide transitie van een geconsolideerde democratie, die wordt omschreven als ‘een politieke situatie waarin democratie *the only game in town* is geworden’.² Met deze omschrijving doelen Linz en Stepan op drie componenten: (1) een behavioristische –er zijn geen politieke groepen die serieus proberen de democratie omver te werpen-, (2) een attitudinale –de grote meerderheid van de mensen gelooft dat politieke veranderingen vanuit de democratie moeten ontstaan- en (3) een constitutionele –alle leden van de politieke gemeenschap nemen aan dat politieke conflicten binnen de regels van de democratie worden behandeld-.

Meer concreet stellen Linz en Stepan dat men maar kan spreken van een geconsolideerde democratie wanneer aan vijf voorwaarden is voldaan. Ten eerste moet er ruimte zijn voor een vrije en levende *burgergemeenschap*. Ten tweede moet er een goed functionerende, autonome *politieke gemeenschap* bestaan. Ten derde moeten we kunnen spreken van een *rechtsstaat*. Ten vierde moet er een bruikbare *staatsbureaucratie* bestaan. Ten slotte moet er ook een geïnstitutionaliseerde *economische gemeenschap* zijn. Democratie wordt als dusdanig opgevat als meer dan een spel van markt en verkiezingen, maar als de constante interactie tussen de hierboven genoemde vijf arena's.³

Ook andere auteurs drukten er op dat democratie om meer draait dan verkiezingen alleen. Zo stelt Holmes een ideaaltipe op van een liberale democratie:

De liberale democratie volgens Holmes⁴

- een *competitieve verkiezing* van de heersende elites en politiek pluralisme
- verdeling van de macht met een systeem van '*checks and balances*'
- een *pluralistische* benadering van socialisering, in het bijzonder in het onderwijs en de media, die vrij moeten worden gelaten het regime en systeem te bekritisieren
- aanvaarding door staat en maatschappij van verschillende geloofssystemen, binnen de limieten van de wet
- respect voor de *rechten van minderheden*
- respect voor de principes van de *rechtsstaat*
- een dominante *politieke cultuur* die achter de vorige zes punten staat en politieke participatie aanmoedigt

Wanneer we op deze manier kijken naar de stand van de democratie in Centraal- en Oost-Europa, moeten we constateren dat de uiteindelijke balans niet positief is. In de landen die ondertussen zijn toegetreden tot de EU kan men, ondanks de vele moeilijkheden die ook daar nog aanwezig zijn, spreken van relatieve successen. In vele van de andere landen treffen we echter voornamelijk labiele en fragiele situaties aan (bv. Georgië en Oekraïne) of regimes die nog

steeds -of opnieuw- naar autoritaire vormen van machtsuitoefening neigen (bv. Rusland, Wit-Rusland, Azerbeidjan, Armenië en de landen van Centraal-Azië). In vele gevallen kan men dus na meer dan 15 jaar nog steeds niet spreken van een voltooide democratische transitie, laat staan van een geconsolideerde democratie of een liberale democratie zoals beschreven door Holmes.

1.2 Internationale democratiseringshulp

Sinds het begin van de jaren '90 is vanuit het westen een grote golf aan democratiseringshulp op gang gekomen. Uit het vorige deel blijkt echter dat de balans van de democratische transities in Centraal- en vooral Oost-Europa verre van eenduidig positief is. Het is op deze pijnlijke realiteit dat Thomas Carothers reageert in zijn artikel *The End of the Transition Paradigm* uit 2002. Hierin stelt hij dat een groot deel van de democratiseringsinspanningen van het westen en internationale instellingen gebaseerd was op een bepaald transitieparadigma, bestaande uit vijf assumpties:

- 1) elk land dat dictatoriale heerschappij *achter zich* laat, is *op weg naar* democratie
- 2) dit gebeurt in opeenvolgende fasen: opening-doorbraak-consolidering
- 3) geloof in het determinerende belang van verkiezingen
- 4) er zijn geen structurele voorwaarden (bv. economisch, politiek, institutioneel, etnisch, socio-cultureel, etc.) voor democratie
- 5) de transities van de 'derde golf' bouwen verder op coherente, functionerende staten

Carothers betoogt dat geen van deze assumpties de toets met de realiteit doorstaat. Men moet vaststellen dat (1) een zeer groot deel van deze landen in een soort van grijze politieke zone tussen autocratie en democratie is beland, (2) verkiezingen niet de enige determinerende factor blijken te zijn en (3) dat specifieke structurele factoren hierbij wel degelijk een prominente rol blijken te spelen.

Volgens Carothers moet de internationale gemeenschap haar democratiseringswerk dan ook baseren op een aantal kernassumpties die fundamenteel van het transitieparadigma verschillen. Ten eerste moet men aanvaarden dat de zogenaamd transitionele toestand tussen dictatuur en democratie in werkelijkheid de meest voorkomende

politieke realiteit is in post-communistische en ontwikkelingslanden. Ten tweede moet men zich niet meer afvragen waar men zit in het transitieproces, maar zich eerder focussen op de meer open vraag wat er in de praktijk op het politieke vlak gebeurt. Ten derde moet men niet langer werken met een soort standaard ‘institutionele *checklist*’, maar moet men integendeel focussen op de sleuteleigenschappen van het land in kwestie.⁵

De kern van de kritiek is dat het welslagen van democratiseringsinspanningen uiteindelijk afhankelijk blijft van interne omstandigheden. Deze conclusie vinden we ook terug bij andere auteurs zoals Alex Pravda: ‘the domestic dimension is critical. However powerful external signals and levers may be, it is where and how they are received internally that proves decisive’.⁶

We kunnen concluderen dat de beslissende factor voor het welslagen van democratiseringsinspanningen steeds de ‘domestic dimension’ is. Zonder enige compatibiliteit tussen de wensen van de externe democratiseringsactoren en van interne beleidsmakers en burgergemeenschap, zal het resultaat van elke inspanning zeer beperkt zijn.

2. Mechanismen van internationale democratiseringshulp

Ondanks de in vele gevallen negatieve balans van de democratische transitie in Centraal- en Oost-Europa en de kritiek van auteurs zoals Carothers, zou het fout zijn te beweren dat internationale democratiseringsinspanningen geen effect kunnen hebben.⁷ Het is immers mogelijk een invloed uit te oefenen op de ‘domestic dimension’. Getuige hiervan zijn de aanzienlijke hervormingen die zijn doorgevoerd in voornamelijk de landen van Centraal-Europa, waarbij externe actoren een grote rol hebben gespeeld. Het succes van de beïnvloeding van interne factoren is afhankelijk van een aantal elementen. Enerzijds moeten de interne actoren zich lenen tot beïnvloeding. Anderzijds is het gedrag van de democratiserende actor ook zeer bepalend. Ten eerste kan de intensiteit van de inspanningen sterk verschillen. Ten tweede kan men ook opteren voor verschillende democratiseringsmechanismen. In wat volgt maken we een onderscheid tussen de mechanismen van twee

logica's: de *logica van gevolgenafweging* en de *logica van gepastheid*.⁸

Deze twee logica's vragen enige conceptuele verduidelijking.

Volgens de *logica van gevolgenafweging* handelt men instrumenteel rationeel met als doel de maximalisering of optimalisering van de eigen belangen en voorkeuren. Men zal dus, conform de rational choice theorie, een afweging maken van kosten en baten, om zo de meest voordelige handeling te kiezen.⁹ De sleutel om iemand democratisch te doen handelen ligt er bijgevolg in de kosten-baten-verhouding via conditionaliteit interessanter te maken bij democratisch dan bij ondemocratisch gedrag.

De *logica van gepastheid* daarentegen is een logica van normatieve rationaliteit, gebaseerd op geïnternaliseerde identiteiten, waarden en normen. In dit geval probeert men 'juist' te handelen, in plaats van eigen belangen of voorkeuren te optimaliseren.¹⁰ Volgens deze logica handelt een actor dus democratisch, omdat dit overeenstemt met de waarden, normen en identiteit die hij heeft geïnternaliseerd. Dit kan men bevorderen via sociale leerprocessen.

Beide logica's kunnen dus tot democratisch gedrag leiden. Het verschil ligt in de achterliggende motivatie. Wanneer we *democratisering* opvatten als een vorm van socialisering, waarbij 'actoren de normen en regels van de liberale democratie eigen worden gemaakt'¹¹, kunnen we eigenlijk enkel in het geval van de logica van gepastheid spreken van een echte democratisering. Een democratisch handelen dat zich baseert op de logica van gepastheid heeft dan ook meer kracht om stand te houden over een langere periode, relatief onafhankelijk van bepaalde kosten en baten. Bij de logica van gevolgenafweging wordt daarentegen bij elk handelen opnieuw een afweging gemaakt. Desondanks heeft democratisering volgens de logica van gevolgenafweging zeker al zijn nut bewezen en kan het op termijn zelfs tot een switch in logica leiden.

In wat volgt gaan we dieper in op beide logica's en hun democratiseringsmechanismen. Eerst bespreken we hoe democratisch gedrag kan worden aangemoedigd via de *logica van gevolgenafweging*. Vervolgens bekijken we hoe democratisch gedrag

kan worden aangespoord op basis van de *logica van gepastheid*. Ten slotte zien we hoe een combinatie van de mechanismen van beide logica's het beste vooruitzicht geeft op democratisering.

2.1 De *logica van gevolgenafweging*: conditionaliteit

Volgens de *logica van gevolgenafweging* kan men een actor aansporen tot democratisch gedrag door de kosten-baten-balans te beïnvloeden. De mechanismen die men hierbij gebruikt kunnen sterk verschillen. Ten eerste kunnen zij zowel belonend als bestraffend zijn –in deze zin spreekt men van ‘de wortel en de stok’. Ten tweede kunnen ze verschillen in aard (materieel, politiek, sociaal, symbolisch). Voorbeelden van beloningen zijn financiële, materiële of logistieke steun, lidmaatschap, internationale erkenning, etc. Straffen bestaan voornamelijk uit het uitsluiten van een staat of groepering, processen van ‘naming, shaming and blaming’, etc.¹² Bovendien kan men onderscheiden tussen een top-down en een bottom-up benadering. Bij een top-down benadering tracht men overheden te overhalen de democratische optie te kiezen. Bij een bottom-up benadering tracht men politieke groeperingen te mobiliseren binnen het te democratiseren land om zo druk uit te oefenen op de overheid.¹³

Al de bovengenoemde mechanismen hebben één ding gemeen: ze werken via *conditionaliteit*. Zich conformeren aan het democratische gedrag leidt tot beloning of niet-bestrafing, waarmee men de kosten-baten-balans tracht te beïnvloeden in het voordeel van het democratische gedrag.

Het meest effectieve en tevens meest bestudeerde voorbeeld van conditionaliteit in de transitie in Centraal- en Oost-Europa is het aanbieden van lidmaatschap door internationale organisaties. Door de grote wens van de betrokken staten toe te treden tot de ‘westerse’ internationale organisaties zoals EU, NAVO en de Raad van Europa (RvE)¹⁴ is dit het sterkste democratiseringsinstrument gebleken. Vooral de conditionaliteit die verbonden was met het aanbieden van EU-lidmaatschap via de criteria van Kopenhagen is zeer effectief gebleken in het bevorderen van democratische hervormingen in de toetredende lidstaten.¹⁵ Niet alle betrokken landen bevonden zich echter in dezelfde positie. Men kan in grote lijnen spreken van twee

zones: de landen in de eerste zone zijn sterk gebonden aan het westen en stonden in de rij voor EU- en NAVO-lidmaatschap, terwijl de landen in de tweede zone veel minder verbonden zijn met het westen en geen uitzicht hebben op lidmaatschap. In deze laatste landen heeft de conditionaliteit van het westen veel minder effect, aangezien de voornaamste ‘wortel’ hier ontbreekt. Bovendien is er in het algemeen ook weinig en inconsistente aandacht uitgegaan naar deze landen via andere vormen van conditionaliteit.¹⁶

In deze context kunnen we de aandacht vestigen op het nieuwe Europese Nabuurschapsbeleid (ENP)¹⁷ van de EU. In 2004 ontwikkelde de Europese Commissie dit beleid als kader voor de relaties met de nieuwe buurlanden na de uitbreiding. Het ENP bevat een nieuwe soort conditionaliteit, waarbij de EU op politiek en economisch vlak een ‘bevoorrechte relatie’ aanbiedt, afhankelijk van de mate waarin de betrokken staten waarden delen als democratie, mensenrechten, rechtsstaat, goed bestuur, economische marktprincipes en duurzame ontwikkeling.¹⁸ Het ontbreken van de belangrijkste wortel, met name het aanbieden van lidmaatschap, heeft echter geleid tot een zeker scepticisme¹⁹ omtrent de effectiviteit van dit nieuwe instrument van de EU, waarbij men soms spreekt van de ‘lite’-versie van EU-conditionaliteit²⁰.

2.2 De logica van gepastheid: sociale leerprocessen

Een andere motivatie voor democratisch gedrag, vinden we in de *logica van gepastheid*. Deze logica vindt haar basis in de assumpties van het sociaal-constructivisme. Deze theorie benadrukt het belang van collectieve normen bij de totstandkoming van sociale identiteiten. Collectieve normen en sociale identiteiten bepalen de ‘basisspelregels’ die sociale actoren volgen in hun handelen. Sociale leerprocessen baseren zich op het feit dat deze collectieve normen vatbaar zijn voor verandering.²¹ Deze veranderingen kunnen voortkomen uit de maatschappij zelf, maar ook externe factoren kunnen dergelijke veranderingen teweegbrengen via *sociale leerprocessen*. Democratisering van buitenaf, in de zin van een verandering van de collectieve normen en sociale identiteit, baseert zich dan ook niet op conditionaliteit, maar op sociale leerprocessen, die verlopen via argumentatie en overtuiging.²² Net als bij conditionaliteit, kan men ook bij sociale leerprocessen kiezen voor

een top-down of een bottom-up benadering. In het eerste geval kan dit bv. verlopen via projecten met overheidsdiensten, in het tweede geval werkt men eerder samen met bv. lokale ngo's.

De sleutel voor democratisering ligt dus in het socialiseren van de te democratiseren actor, in die zin dat deze democratische waarden, normen en identiteit internaliseert. Door deze internalisatie zullen sociale leerprocessen ook op lange termijn effect hebben (tot weer nieuwe normen worden geïnternaliseerd). Bij het toepassen van conditionaliteit daarentegen valt de motivatie om democratisch te handelen weg zodra 'de wortel en de stok' wegvallen. Algemeen wordt dan ook aangenomen dat het effect van sociale leerprocessen (en dus democratisering) langduriger is van aard dan dat van de zuivere kosten-baten-afwegingen bij conditionaliteit.²³

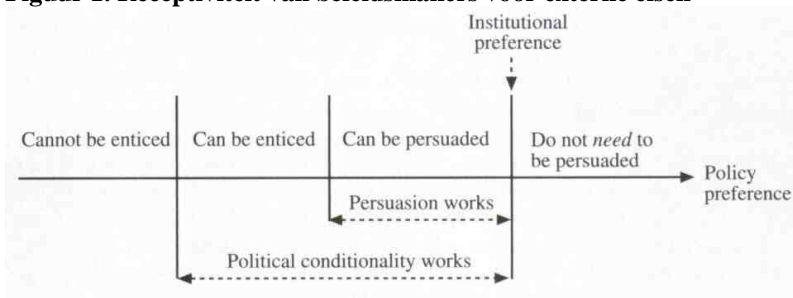
Het internaliseren van normen is echter geen gemakkelijke zaak. De effectiviteit van sociale leerprocessen is afhankelijk van een aantal factoren.

a) Een eerste noodzakelijke voorwaarde voor sociaal leren, is *systematische interactie*.²⁴ Hierbij krijgen actoren de mogelijkheid om via regelmatig contact vertrouwd te raken met elkaars waarden en normen en deze doorheen de tijd ook te internaliseren. Bovendien kan de vorm van dit contact specifiek gericht zijn op het internaliseren van normen. Peter Haas bespreekt de mechanismen waarop een internationale organisatie bepaalde ideeën kan verspreiden ten aanzien van staten, ngo's, de academische en bedrijfswereld, de maatschappij, etc. Hij spreekt over trainingen, het aanbieden van goede voorbeelden, financiering van bepaalde projecten, conferenties, onderzoek en monitoring, publicaties, workshops, onderwijs, etc.²⁵

b) De effectiviteit van sociale leerprocessen is ook sterk afhankelijk van de *weerstand* die bestaat tegen een bepaalde norm. Hoe kleiner de weerstand, hoe groter de kans op een effectieve uitkomst van sociale leerprocessen. Wanneer de weerstand groter is, kan men meestal enkel gedragsveranderingen bekomen via conditionaliteit. Hierbij zal men dan ook een grotere 'wortel' of 'stok' moeten aanwenden.

Kelley stelt dit schematisch als volgt voor:

Figuur 1. Receptiviteit van beleidsmakers voor externe eisen

Bron: J. KELLEY, "International Actors on the Domestic Scene: Membership Conditionality and Socialization by International Institutions" in *International Organization*, 58, (2004), 3, 431-433.

c) De derde voorwaarde is de meest problematische binnen het 'sociaal-constructivistische probleem'. De effectiviteit van sociale leerprocessen is afhankelijk van de *weerklink* die nieuwe waarden en normen vinden bij de betrokkenen.²⁶ Hiermee bedoelt men de mate waarin de te democratiseren actor vanuit zijn aard en cultuur vatbaar is om zich te laten overtuigen in het voordeel van de ingevoerde normen en waarden.

Volgens Risse, die zich baseert op de communicatieve rationaliteit van Habermas, bekommt men normveranderingen door de gesprekspartner te overtuigen via de 'logica van het argument'.²⁷ Hiervoor moet men voldoen aan drie voorwaarden: (1) er moet een 'gemeenschappelijke leefwereld' bestaan waarop men waarheidsclaims kan baseren, (2) men moet elkaar erkennen als gelijken en gelijke toegang hebben tot de communicatie en (3) men moet in staat zijn de zaken te bekijken door de ogen van zijn communicatiepartner.²⁸

Bij democratisering van buitenaf in Centraal- en Oost-Europa, dienen zich duidelijk problemen aan met deze voorwaarden. Vooreerst kunnen we ons ernstige vragen stellen bij het bestaan van een 'gemeenschappelijke leefwereld', gezien het communistische verleden. Deze problemen zijn in het algemeen groter in de voormalige deelrepublieken van de S-U dan in de satelietstaten, aangezien het communisme zich hier al 30 jaar eerder vestigde en zo nog dieper geworteld zat in de maatschappij.²⁹ Daarnaast kunnen in

sommige gebieden ook bepaalde aspecten van de lokale cultuur een problematische rol spelen.³⁰

Ook met de twee andere voorwaarden botsen we op problemen. Het uitgangspunt van democratiebevordering is immers een veronderstelde morele suprematie van de westerse liberale democratie. Vertrekkend van dit standpunt wordt het moeilijk voor de democratiseringsactor om de zaken te bekijken door de ogen van zijn gesprekspartner. Hiernaast speelt ook mee dat in vele gevallen er een duidelijke economische en politieke ongelijkheid geldt.

Op basis van bovenstaande analyse kunnen we veronderstellen dat het vinden van weerklank in de Centraal- en Oost-Europese landen voor westerse democratische normen niet evident is. Sommige auteurs zien ook reden voor een meer optimistische kijk op de zaak. Zo geeft Checkel enkele voorwaarden die de kans op weerklank vergroten³¹. De situatie in de post-communistische wereld lijkt hier grotendeels aan te voldoen. Ten eerste bevinden de te democratiseren actoren zich in een nieuwe en onzekere omgeving, waarin de vroegere zekerheden van het communisme zijn ontmanteld. Ten tweede genieten de democratiseringsactoren (EU, Raad van Europa, OVSE, NAVO) autoriteit bij de groep waartoe men wil behoren (het westen). Op basis hiervan kan men verwachten dat men dus toch vatbaar kan zijn voor de westerse normen van de liberale democratie. Anderzijds kunnen we ons hier de vraag stellen in welke mate deze voorstelling van de situatie nog accuraat is. Ten eerste is de situatie na bijna twee decennia van transitie niet meer 'nieuw' te noemen. Ten tweede wordt de autoriteit van een aantal internationale organisaties, zoals bv. de OVSE, tegenwoordig sterk in vraag gesteld door een aantal van de 'transitielanden'.

Het is duidelijk dat onze algemene vooruitzichten voor democratisering via de logica van gepastheid niet erg optimistisch kunnen zijn. We moeten hierbij wel benadrukken dat, omwille van het grote belang van de specifieke context, de perspectieven voor sociale leerprocessen sterk kunnen verschillen per land en per thema.

2.3 De weg van democratisering: een synthese van twee logica's

Op basis van bovenstaande analyse zijn de vooruitzichten voor democratiseringsinspanningen in Centraal- en Oost-Europa niet echt optimistisch. Bij conditionaliteit kunnen we niet spreken van ware

democratisering in de zin van socialisering van democratische waarden. Het gaat enkel om een afweging van kosten en baten, die zowel in het voordeel als in het nadeel van democratie kan uitvallen. Sociale leerprocessen lopen het risico gehypothekeerd te worden door een te grote weerstand of een gebrek aan weerklank bij de te democratiseren actor.

De theoretische inzichten uit de voorgaande paragrafen zetten ons dus aan tot een zeker scepticisme ten aanzien van het potentiële effect van democratiseringsinspanningen: in vele gevallen lijken eenvoudige democratische gedragsveranderingen het hoogst haalbare. Het is echter fout te stellen dat democratiseringsinspanningen daarom zinloos zijn. Risse toont immers aan hoe volgehouden conditionaliteit uiteindelijk kan leiden tot een switch in logica, en zo tot een meer duurzame democratisering.

We kunnen het proces van de switch in logica als volgt omschrijven. In een eerste fase zullen een normovertredende regering en haar critici niet tot rationele communicatie kunnen komen. Internationale druk kan echter leiden tot retorische actie op het internationale niveau. Dit houdt in dat een ondemocratische actor besluit strategisch lippendienst te bewijzen aan democratische normen, zonder deze te hebben geïnternaliseerd of in praktijk te brengen. De discrepantie tussen discours en realiteit geeft echter een nieuwe mogelijkheid de overheid te bekritisieren.

In een tweede fase gaat de discussie nu niet meer over de geldigheid van de norm (de overheid aanvaardt deze immers in haar retoriek), maar wel over de toepassing ervan in het land. Op dit moment kan het voorkomen dat overheid en critici in een dialoog treden, waarbij men elkaar meer en meer als valabele partner beschouwt. Deze dialoog gaat dan verder dan retorische actie, aangezien de voorkeuren van de deelnemers nu vatbaar worden voor verandering. Zowel de normovertredende overheid als de critici zijn nu bereid hun ideeën over mensenrechten bij te sturen.

In de dialoog die zo tot stand komt, is het uiteindelijk mogelijk dat de overheid via de 'logica van het argument' overtuigd wordt en democratische normen en waarden als de standaard gaat beschouwen. De normen zijn op dit punt geïnternaliseerd: als de

overheid nu op democratische wijze handelt zal ze dit niet langer doen vanuit een *logica van gevolgenafweging*, maar vanuit een *logica van gepastheid*.³²

Hiernaast moeten we ook benadrukken dat in vele gevallen conditionaliteit en sociale leerprocessen geen zuiver op zich staande processen zijn. In de meeste gevallen treffen we een combinatie aan van beide mechanismen, waarbij ze elkaar wederzijds versterken. Een voorbeeld hiervan vinden we in een onderzoek van Kelley uit 2004 naar de invloed van Europese instituties op etnisch beleid in vier Baltische en Oost-Europese landen.³³ Hieruit blijkt dat de meeste gedragsveranderingen gemotiveerd zijn door conditionaliteit, maar dat pogingen tot sociale leerprocessen vaak een sleutelrol speelden bij het bepalen van de kern van deze veranderingen. Socialiseringspogingen die niet gepaard gingen met conditionaliteit, hadden bovendien weinig effect. De beste vooruitzichten voor democratisering lijken dus te volgen uit een samenspel van conditionaliteit en sociaal leren.

3. Transities en democratiseringshulp in Centraal- en Oost-Europa: conclusies

In het eerste deel bespraken we kort de stand van de democratische transities en democratiseringshulp in Centraal- en Oost-Europa. We concludeerden dat de algemene balans van de transities verre van eenzijdig positief is. Tegelijk stelden we vast dat de democratiseringshulp uit het westen niet de gewenste effecten heeft bereikt. Dit legden we uit aan de hand van Carothers' inzichten rond het 'einde van het transitieparadigma'. Eén van de belangrijkste redenen voor dit falen is het belang van interne factoren zoals nationale politieke processen: 'the domestic dimension is critical'.

In het tweede deel hebben we getracht een theoretisch inzicht te verschaffen in hoe men, ondanks de problemen, toch aan democratiebevordering kan doen, door net te trachten deze interne factoren te beïnvloeden. De inzichten uit dit tweede deel kunnen we samenvatten in de volgende conclusies:

- Conditionaliteit is het meest effectief in het promoten van democratische gedragsveranderingen. Hoe beter men er in slaagt de kosten-baten-balans te doen overslaan in het voordeel van het democratische gedrag, hoe effectiever de conditionaliteit. In de praktijk is het aanbieden van EU-lidmaatschap de beste ‘wortel’ gebleken.
- Echte democratisering in de zin van socialisering kan slechts plaatsvinden via sociale leerprocessen. De effectiviteit van sociale leerprocessen wordt verhoogd wanneer er:
 - a) systematische interactie is
 - b) een beperkte weerstand is bij de te democratiseren actor
 - c) weerklank wordt gevonden bij de te democratiseren actor. Dit houdt in dat er inlevingsvermogen, een gemeenschappelijke leefwereld en gelijkheid onder de partners moet zijn. Deze weerklank is noodzakelijk opdat communicatieve rationaliteit kan werken.
- Gedragsveranderingen kunnen een eerste stap zijn in een proces van democratisering. Bovendien kunnen conditionaliteit en sociale leerprocessen gelijktijdig worden aangewend, wat de effectiviteit bevordert.

Hoofdstuk 2

De Organisatie voor Veiligheid en Samenwerking in Europa

In dit hoofdstuk bespreken we de rol die de OVSE speelt op het gebied van democratisering. Hiervoor bespreken we eerst het omvattende veiligheidsconcept van de CVSE/OVSE (paragraaf 1). Vervolgens focussen we op de humanitaire dimensie (paragraaf 2) en haar instrumenten (paragraaf 3). Ten slotte besteden we aandacht aan de rol van de ‘field operations’ van de OVSE (paragraaf 4).

1. Het omvattende veiligheidsconcept van de CVSE/OVSE¹

Voor een goed begrip van het veiligheidsconcept van de hedendaagse OVSE dient men terug te kijken in de 35-jarige geschiedenis van de organisatie. Wat vandaag bekend staat als de OVSE begon in 1973 in Helsinki als een samenkomst van vertegenwoordigers van 35 landen uit het Oosten, het Westen en enkele neutralen in de context van de Koude Oorlog: de Conferentie voor Veiligheid en Samenwerking in Europa (CVSE). De Conferentie vond op initiatief van de Sovjet-Unie plaats in de periode van détente tussen de twee grote blokken. De S-U wilde de grenzen in Europa die ontstaan waren na WOII bevestigd zien en ruimte creëren voor grootschalige economische samenwerking tussen Oost en West. Het Westen wilde hier slechts op ingaan wanneer aan enkele voorwaarden werd voldaan, waaronder de opname van mensenrechten in de agenda van de conferentie. Op deze manier werd de basis gelegd voor het omvattende veiligheidsconcept van de CVSE/OVSE. De gesprekken zouden draaien rond drie ‘korven’: een politiek-militaire, één rond economie en milieu en ten slotte een humanitaire. Deze drie korven of dimensies worden tot vandaag alledrie beschouwd als belangrijke en volwaardige deelaspecten van veiligheid in Europa.

Verder zou de conferentie plaatsvinden ‘buiten de militaire allianties’ en namen alle staten deel als ‘soevereine en onafhankelijke staten en in volledige gelijkheid’, waarbij beslissingen dus bij consensus zouden worden genomen.² Op deze manier werd de basis gelegd voor een cooperatieve benadering van veiligheid in Europa binnen de CVSE/OVSE.

De gesprekken mondden in 1975 uit in de *Helsinki Final Act*. In dit document kwamen de drie korven aan bod, werd gedrukt op samenwerking tussen de staten en werd een zeer ingewikkelde balans onderhandeld tussen Oost en West over de soevereiniteit van volkeren (m.a.w. de mogelijkheid tot vreedzaam wijzigen van grenzen) en de onschendbaarheid van grenzen. Het soevereiniteitsprincipe en zijn toepassing (in het bijzonder in de humanitaire dimensie) zijn tot op vandaag punten van discussie binnen de OVSE.

Galbreath beschrijft hoe dit document van groot belang is geweest omwille van drie redenen. Ten eerste maakte het duidelijk dat, hoewel dit beperkt bleef, een vorm van samenwerking mogelijk was. Op deze manier was de Final Act een voorafspiegeling van het einde van de Koude Oorlog. Ten tweede was ze met haar omvattende veiligheidsconcept van de drie ‘korven’ vooruit op haar tijd. Helsinki vormde de aanzet voor een verbreding van het algemene debat rond veiligheidskwesties en creëerde ruimte voor alternatieve interpretaties van het concept ‘veiligheid’. Ten derde legde de Final Act de basis vast voor de CVSE -en dus ook voor de latere OVSE- als een organisatie gebaseerd op *politieke* verplichtingen, in plaats van *wettelijke* verplichtingen. In deze zin onderscheidt de CVSE/OVSE zich tot op heden van andere organisaties zoals bijvoorbeeld de VN en de Raad van Europa.³

We stellen dus vast dat de gesprekken in Helsinki in 1973-1975 de basis hebben gelegd voor de intergouvernementele organisatie die de OVSE nu is. Vanuit dialoog en consensus tracht men de veiligheid en stabiliteit binnen Europa te bevorderen vanuit een omvattende benadering van veiligheid. Hierbij trok men de veiligheidsproblematiek uit het traditionele kader van politiek-militaire veiligheid, maar creëerde men een forum waar tegelijkertijd andere aspecten aan bod konden komen. Binnen de CVSE erkende

men dat naast het politiek-militaire, ook het ecologisch-economische en het humanitaire een invloed hebben op de Europese veiligheid. Sinds de jaren '90 is echter de balans tussen de drie korven (en bijgevolg ook de omvattende benadering in haar geheel) onder druk komen te staan. Bij het einde van de Koude Oorlog eind jaren '80, begin jaren '90 kwam de nadruk binnen de CVSE immers steeds meer op de humanitaire dimensie te liggen. Enerzijds kende de humanitaire korf zelf een aanzienlijke uitbreiding, zowel inhoudelijk als qua intensiteit. Anderzijds bleken in 'het nieuwe Europa' andere instellingen beter geplaatst te zijn om een rol te spelen in de politiek-militaire en economische dimensies. De EU bleek een veel grotere rol te kunnen spelen op het economische vlak, terwijl onder andere de uitbreiding van de NAVO een deel van de politiek-militaire rol van de CVSE/OVSE ondergroef. Hoewel Rusland aanvankelijk een grote rol zag weggelegd voor de CVSE/OVSE als pan-Europese veiligheidsinstelling, bleek de CVSE/OVSE dit niet waar te kunnen maken. De evolutie die ze heeft ondergaan, met de grote nadruk op de humanitaire dimensie en de mindere aandacht voor de andere twee dimensies heeft geleid tot een erg kritische houding ten aanzien van de organisatie, in het bijzonder door Rusland en zijn bondgenoten. In deze context spreekt men dan ook van de 'crisis van de OVSE'.⁴ In de volgende paragraaf bespreken we de evolutie die de humanitaire dimensie heeft ondergaan en wat deze dimensie vandaag inhoudt.

2. De humanitaire dimensie van de CVSE/OVSE

“The OSCE’s uniqueness essentially resides in the fact that it is fundamentally concerned with security and stability with an overarching respect for democracy, the rule of law, human rights, and freedoms.”

*Karel De Gucht, Belgische Chairwoman-Office (CiO) van de OVSE in 2006*⁵

De humanitaire dimensie van de CVSE/OVSE kende doorheen de jaren een opmerkelijke evolutie. Van de bepalingen in de Helsinki

Final Act die zowel in aantal als inhoudelijk beperkt waren, groeide ze uit tot de een van de kernelementen van de huidige benadering van veiligheid binnen de OVSE. Dit citaat van Karel De Gucht, de Belgische CiO van 2006, zegt veel over de hedendaagse betekenis van de humanitaire dimensie: veiligheid en stabiliteit vanuit respect voor democratie, rechtsstaat, mensenrechten en vrijheden.

In dit onderdeel gaan we in op de geschiedenis en betekenis van de humanitaire dimensie.

2.1 Van de Final Act tot de Follow-up Meeting van Wenen

Het humanitaire aspect was in de Helsinki Final Act vrij beperkt gebleven. Het hoofdstuk rond de humanitaire korf bevatte bepalingen rond menselijke contacten (familiale hereniging, huwelijken, toerisme, sport, etc.), uitwisseling van informatie (o.a. voor en door journalisten), cultuur en onderwijs.⁶ Deze bepalingen bleven echter algemeen beperkt tot de bevordering van ‘samenwerking en uitwisselingen’. De omstandigheden van de Koude Oorlog stonden vooralsnog geen openlijke inmenging toe rond mensenrechten of democratiebevordering. De verdienste van de Final Act is dus niet eenduidig. Enerzijds waren de conclusies van Helsinki belangrijk voor de ontwikkeling van mensenrechtenbewegingen in het Oosten.⁷ Anderzijds ontstond –zeker na de eerste follow-up conferentie in Belgrado– de perceptie dat het Westen te toegeeflijk was geweest rond de derde korf.⁸ Hoe dan ook, het grote belang van de humanitaire korf van Helsinki lag er in dat het humanitaire onomstotelijk op de agenda was geplaatst. Op deze manier zijn de evoluties vanaf het einde van de jaren '80 een uitvloeisel van de Final Act.

Met het aantreden van Michael Gorbatsjov in de Sovjet-Unie in 1985 en zijn *glasnost* vond er een grote verandering plaats in het internationale klimaat en het politieke discours rond mensenrechten. Tevens in lijn met de ‘derde golf van democratisering’, bood dit de CVSE tegen het einde van de jaren '80 de mogelijkheid haar humanitaire dimensie verder uit te breiden. De derde CVSE Follow-up Meeting in Wenen van november 1986 tot januari 1989 vormde het keerpunt: alle staten verbonden zich er toe informatie rond mensenrechten uit te wisselen en een speciale Conferentie rond de Humanitaire Dimensie te houden.⁹

Deze Conferentie vond plaats in drie aparte bijeenkomsten. Een eerste in 1989 in Parijs, een tweede in 1990 in Kopenhagen en een derde in 1991 in Moskou. De slotdocumenten van Kopenhagen en Moskou zijn tot op vandaag de twee sleutelteksten rond de humanitaire dimensie van de OVSE.

2.2 Het Kopenhagen Document

De meeting in Kopenhagen vond plaats een goed half jaar na de val van de Berlijnse muur in november '89. Het enthousiasme dat toen heerste wordt dan ook weerspiegeld in de aanhef van het *Kopenhagen Document*.

“The participating States welcome with great satisfaction the fundamental political changes that have occurred in Europe since the first Meeting of the Conference on the Human Dimension of the CSCE in Paris in 1989. [...]

They recognize that *pluralistic democracy* and the *rule of law* are essential for ensuring respect for all human rights and fundamental freedoms, the development of human contacts and the resolution of other issues of a related humanitarian character.”¹⁰

Uit het eerste deel van dit citaat blijkt de *Zeitgeist* waarin de Meeting plaatsvond. Het tweede deel is belangrijk omwille van de verbreding van de humanitaire dimensie met de concepten van de *pluralistische democratie* en de *rechtsstaat*. Op deze manier gaat het Kopenhagen Document verder dan de standaardbescherming van mensenrechten en vrijheden.

Zoals verder in de aanzet expliciet wordt vermeld, werden de principes van de pluralistische democratie voortaan ook aanzien als een integraal onderdeel van het omvattende veiligheidsconcept van de CVSE.

“The participating States express their conviction that full respect for human rights and fundamental freedoms and the development of societies based on pluralistic democracy and the rule of law are prerequisites for progress in setting up the lasting order of peace, security, justice and co-operation that they seek to establish in Europe.”¹¹

De link die wordt gelegd tussen de liberale democratie en vrede is gebaseerd op de idee van de ‘democratische vrede’. Volgens deze idee is (1) de kans klein dat democratische landen met elkaar in oorlog zullen treden, (2) de kans klein dat deze landen zelf een

oorlog zullen beginnen en (3) als het toch tot oorlog komt, zullen de conflicten beperkt blijven.

Het dient vermeld te worden dat omtrent deze theorie twijfels zijn gerezen, zeker wat betreft landen die zich nog in een zogenaamde 'fase van democratisering' bevinden. In deze context wordt het voorbeeld van ex-Joegoslavië aangehaald.¹²

De rest van het Document bestaat uit een meer concrete invulling van wat onder de nieuwe invulling van de humanitaire dimensie werd verstaan. Dit omvat het recht op vreedzame samenkomst en demonstratie, het recht zijn eigendom vreedzaam te genieten, rechten van het kind en ook verreikende bepalingen inzake nationale minderheden. Een zeer belangrijk element is tevens de introductie van verplichtingen op het gebied van verkiezingen.

2.3 Het Moskou Document

Een jaar later, in 1991, kwam men in Moskou tot het *Moskou Document*. Het grootste belang van dit document ligt in de breuk met het exclusieve soevereiniteitsprincipe van de deelnemende staten binnen de humanitaire dimensie:

“[The participating states] categorically and irrevocably declare that the commitments undertaken in the field of the human dimension of the CSCE are matters of direct and legitimate concern to all participating States and do not belong exclusively to the internal affairs of the State concerned.”¹³

In deze context werd het zogenaamde *Moskou Mechanisme* ontwikkeld, dat voor het eerst voorzag in een vorm van kortstondige 'field missions', bestaande uit drie experts die assistentie bieden bij bepaalde vraagstukken of problemen omtrent de humanitaire dimensie. Als de ontvangende staat weigert een team van experts te ontvangen, kan toch nog een missie van 'rapporteurs' worden gecreëerd, op vraag van minstens zeven deelnemende landen van de CVSE. Op deze manier werd in het Moskou Document voor het eerst met de strikte consensusregel gebroken, wat de aard van de CVSE fundamenteel wijzigde.¹⁴

Hierbij is het wel belangrijk te benadrukken dat het effect hiervan enigszins getemperd wordt door de coöperatieve benadering van veiligheid door de OVSE. Wanneer een staat niet voldoet aan zijn

verplichtingen, zal de eerste optie binnen de OVSE steeds assistentie zijn, eerder dan isolering.¹⁵ Ook de huidige ‘crisis’ van de OVSE kan in dit kader worden gezien. Een aantal landen die ‘ten oosten van Wenen’¹⁶ zijn gelegen hebben de laatste jaren, onder impuls van Rusland, meermaals hun zorgen geuit over een zekere inmenging in de nationale soevereiniteit vanwege de OVSE en sommige van haar instellingen¹⁷. Het is dus zeker verkeerd te stellen dat de OVSE als een soort supranationaal orgaan kan optreden binnen de humanitaire dimensie. Daar waar de OVSE in deze richting neigt, ligt ze hier zeer sterk voor onder vuur.¹⁸

2.4 De humanitaire dimensie vandaag en kritiek

Ook na 1991 is de derde dimensie van de CVSE/OVSE blijven evolueren. Momenteel wordt onder de humanitaire dimensie verstaan:

Tabel 1. Elementen van de humanitaire dimensie van de OVSE

-onderwijs	-vrijheid van de media
-democratisering	-minderheidsrechten
-mensenrechten	-tolerantie en non-discriminatie
-rechtsstaat	-gendergelijkheid
-verkiezingen	-anti-trafficking ¹⁹

In de jaren '90 is de humanitaire dimensie uitgegroeid tot de voornaamste dimensie van de OVSE-activiteiten. Zoals eerder aangehaald leidt dit tot steeds meer kritiek van de landen ten oosten van Wenen. Hierbij kunnen we o.a. verwijzen naar de positie ingenomen in 2004 door Rusland en acht andere landen²⁰. Zij bekritiseerden (1) de vertekening ten voordele van de humanitaire dimensie van veiligheid ten nadele van de twee andere, (2) de geografische vertekening, met een zeer intensieve focus op landen ten oosten van Wenen, terwijl problemen in andere landen, voornamelijk ‘ten westen van Wenen’, genegeerd worden en (3) het schenden van één van de fundamentele principe van de Helsinki Final Act: de non-interventie in interne zaken.²¹

2.5 Conclusies

De humanitaire dimensie van de CVSE/OVSE heeft de voorbije twee decennia een zeer ingrijpende evolutie gekend. Tijdens de Koude Oorlog was het een eerder beperkte ‘korf’ omtrent menselijke contacten en samenwerking en uitwisseling op het gebied van informatie, cultuur en onderwijs. In de periode van optimisme in de eerste helft van de jaren '90 groeide ze uit tot één van de voornaamste werkingsgebieden van de OVSE, gebaseerd op pluralistische democratie en rechtsstaat. Aangezien de nieuwe onafhankelijke staten ten oosten van Wenen plots op zoek moesten naar een nieuwe identiteit en deze periode tegelijkertijd gekenmerkt werd door een geloof in het zegevieren van de liberale democratie, werd de hervormde humanitaire dimensie van de OVSE sterk getekend door een westerse visie op mensenrechten en democratie. Bovendien is ook het budget van de OVSE grotendeels afkomstig uit de westerse lidstaten, wat de invloed van deze landen nog versterkt.²² Nu men het voorbije decennium noodgedwongen weer vraagtekens is beginnen plaatsen bij de suprematie van de liberale democratie, ligt deze ongelijke situatie echter intern binnen de OVSE sterk onder vuur. Voornamelijk een aantal landen ten oosten van Wenen klaagt, onder impuls van Rusland, de scheve balans tussen de belangen van oost en west binnen de OVSE aan.

3. De institutionalisering van de humanitaire dimensie

In het begin van de jaren '90 kende de CVSE een groot aantal institutionele hervormingen, die de conferentie de facto in een echte organisatie veranderden. In december 1994 werd op de Top van Budapest dan ook besloten de naam CVSE vanaf 1 januari 1995 te veranderen in Organisatie voor Veiligheid en Samenwerking in Europa (OVSE).²³

De voornaamste instellingen die in deze periode ontwikkeld werden voor de humanitaire dimensie zijn de ODIHR, de High Commissioner for National Minorities (HCNM) en –iets later- de OVSE Representative on Freedom of the Media (RFOM).

3.1 Office for Democratic Institutions and Human Rights (ODIHR)

Deze instelling met zetel in Warschau werd in 1990 op de Top van Parijs opgericht als het *Office for Free Elections*. Op de Ministeriële Raad te Praag in januari 1992 werd de instelling omgedoopt tot de huidige ODIHR. Het ‘OVSE Handboek’ beschrijft de activiteiten van de grootste OVSE-instelling als volgt:

‘De ODIHR is gewijd aan het bouwen en ondersteunen van democratie en een cultuur die mensenrechten erkent en respecteert. De ODIHR brengt de voorschriften voor democratie en mensenrechten van de conferentiezaal naar de praktijk.’²⁴

Concreet bestaan de activiteiten van de ODIHR uit verkiezingswaarneming, monitoring van de situatie van mensenrechten in de ganse OVSE-regio en trainingen voor overheidsfunctionarissen en ngo’s omtrent mensenrechten.

Over de verwezenlijkingen van de ODIHR zegt het ‘OVSE Handboek’ het volgende:

‘Eén van de belangrijkste verwezenlijkingen van de ODIHR is het verhogen geweest van de *awareness*, in het bijzonder in nieuwe democratieën, van de waarde van transparantie in overheidsacties en de nood voor aansprakelijkheid van overheden ten aanzien van hun burgers.’²⁵

Deze vaststelling is zeker correct. Tegelijkertijd heeft dit er echter toe geleid dat de rol van de ODIHR erg omstreden is geworden, voornamelijk bij een aantal landen ten oosten van Wenen, waaronder Rusland als voornaamste actor. De rol en positie van de ODIHR zijn bijgevolg punten van discussie in de huidige hervormingsdebatten binnen de OVSE. Voornamelijk de autonomie van ODIHR wat betreft de verkiezingswaarnemingen ligt hierbij onder vuur. Getuige hiervan zijn de recente problemen met de observatie van de parlementaire en presidentiële verkiezingen van 2007-2008 in Rusland en het voorstel van Rusland en zes andere landen²⁶ omtrent hervormingen van deze observatiemissies.²⁷

3.2 High Commissioner for National Minorities (HCNM)

Deze instelling met zetel in Den Haag werd opgericht op de Top van Helsinki in juli 1992. De taak van de HCNM bestaat uit:

‘*early warning* en, indien wenselijk, *early action* in de vroegst mogelijke fase bij spanningen in verband met problemen rond nationale minderheden, die zich nog niet ontwikkeld hebben voorbij het stadium

van early warning, maar die, naar de mening van de High Commissioner, het potentiëel hebben uit te groeien tot een conflict in de OVSE zone'²⁸

Het werk van de HCNM is gebaseerd op 'stille diplomatie', om te vermijden dat de betrokkenheid van de HCNM tot de escalatie van conflicten zou leiden. In de praktijk werkt hij/zij vooral met missies ter plaatse en preventieve diplomatie. Hierbij doet hij/zij aanbevelingen om de spanningen te verminderen via bv. nieuwe of geamendeerde wetgeving, institutionele hervormingen, bilaterale samenwerking tussen buurstaten, enz. Verder publiceert de HCNM ook richtlijnen, opgesteld door experts en steunt hij/zij programma's en projecten in onderwijs, taal, legaal advies, trainingen voor overheidsfunctionarissen en politie en televisie- en radiouitzendingen in minderheidstalen.²⁹

Aangezien de OVSE een politieke organisatie is en geen juridische zoals bv. de RvE, kan men de discussie rond de definitie van een nationale minderheid terzijde schuiven. De categorisering als nationale minderheid voor de HCNM is dus een politieke beslissing, die in functie staat van conflictpreventie. Zo worden de Russen in Estland en Letland beschouwd als nationale minderheid, terwijl de kwesties van de Catalanen in Spanje, de Welshmen in het VK of de Turken in Duitsland terzijde worden gelaten.

Gezien de preventieve aard van het werk van de HCNM zijn de resultaten moeilijk te evalueren. Veel van de conflicten die zich voordoen/hebben voorgedaan in de OVSE-zone vonden hun aanvang reeds voordat de HCNM was opgericht. Nadien spreekt men toch van successen in de gevallen van o.a. Letland, Oekraïne, Estland, Bulgarije, Roemenië en Slowakije.³⁰

3.3 OVSE Representative on Freedom of the Media (RFOM)

De RFOM is de jongste van de gespecialiseerde OVSE instellingen. Hij/zij werd ingesteld op de Ministeriële Raad van Kopenhagen in december 1997 en zetelt in Wenen.

De taken van de RFOM worden in het mandaat als volgt beschreven:

'De RFOM observeert relevante ontwikkelingen in de media in alle deelnemende staten, en promoot en bepleit, in nauwe coördinatie met de CiO, een volledige tegemoetkoming aan de OVSE-principes en -verplichtingen betreffende de vrijheid van meningsuiting en vrije

media. In dit opzicht bekleedt hij of zij een early-warning functie. Hij of zij zal serieuze problemen aanpakken, veroorzaakt door o.a. obstructie van media-activiteiten en moeilijke werkomstandigheden voor journalisten.³¹

De RFOM bekomt haar informatie van alle *bona fide* bronnen en werkt in deze zin samen met de deelnemende staten én andere geïnteresseerde partijen, met name media, ngo's en andere internationale organisaties.

Naast de observatie van de mediasituatie, geeft het mandaat ook ruimte voor het 'aanpakken van serieuze problemen'. In deze zin biedt de RFOM assistentie aan de deelnemende staten in de vorm van aanmerkingen en suggesties bij mediawetgeving en in de vorm van projecten om de implementatie van de RFOM-aanbevelingen te bevorderen. Voorbeelden van het actieterrein van de RFOM zijn het bevorderen van vrije toegang tot informatie ('access to information'), het decriminaliseren van laster en mediavrijheid op het internet.³²

4. De missies

4.1 Wat?

Sinds 1992 is de OVSE actief in verschillende 'field operations'. Deze missies³³ worden algemeen beschouwd als één van de belangrijkste troeven waarmee de OVSE zich onderscheidt van andere internationale organisaties. Alle missies bevinden zich in de Balkan en de ex-SU en hebben twee functies. Ten eerste leveren ze informatie over het land waar ze actief zijn aan de organisatie en de deelnemende staten. Ten tweede vervullen ze taken in samenwerking met het gastland binnen de lijnen van hun mandaat.³⁴ Het grote belang van de missies wordt duidelijk wanneer we weten dat in het totaalbudget van de OVSE van 2007 meer dan 70% naar de verschillende missies ging.³⁵

De algemene regels rond deze missies zijn vastgelegd op de Top van Istanbul in november 1999 in de paragrafen 37-41 van het *Charter for European Security*.³⁶ Zo bepaalt paragraaf 37 dat de missies worden opgericht door de Permanent Council (PC), die tevens beslist over mandaat en budget. De activiteiten van de missies worden verder opgevolgd door de PC en de CiO op de basis van het mandaat.

De bepalingen met betrekking tot het *mandaat* zijn echter dermate algemeen en breed, dat ze moeilijk beschouwd kunnen worden als een soort van standaard richtlijn voor de ontwikkeling van missies. De indicatieve lijst in paragraaf 38 laat speling voor een erg uiteenlopende invulling van de rol van de verschillende missies:

- het bieden van assistentie en advies bij zaken, overeen-gekomen tussen de OVSE en de betreffende staat
- het observeren van de opvolging van OVSE-verplichtin- gen en hierbij adviseren
- assistentie bij de organisatie en het monitoren van verkie- zingen
- steun aan de ontwikkeling van de rechtsstaat en democra- tische instellingen
- assistentie bij het bereiken van een vreedzame oplossing in geval van conflict
- steun bij de rehabilitatie en reconstructie van verschillen- de aspecten van de samenleving,³⁷

In de praktijk zien we dan ook dat de missies sterk verschillen in grootte, mandaat, duur, budget en zelfs titel.³⁸

De *titels* die missies dragen verschillen hoofdzakelijk om politieke redenen. Als zeer algemene regel kan men stellen dat de missies die te maken hebben met conflictpreventie of -resolutie de naam 'Missie' (Georgië, Kosovo, etc.), 'Vertegenwoordiging' (Albanië) of 'Assistentiegroep' (Tsjetsjenië) dragen, terwijl de missies die buiten de context van een conflict opereren de naam 'Centrum' (Tashkent, Astana, etc.) of 'Bureau' (Minsk, Jerevan, etc.) dragen.³⁹

De *grootte* van de missies verschilt aanzienlijk, gaande van bv. 999 stafleden (waarvan 283 internationalen) op de Missie in Kosovo, tot bv. 18 (waarvan 3 internationalen) bij de OVSE Project-Coördinator in Oekraïne.

Ook de *mandaten* lopen sterk uiteen. Zo is het mandaat van de 'Missies' vaak beperkt tot conflict management (bv. de Spillover Missie in Skopje), terwijl andere missies, met name de 'Bureaus' en 'Centra' een zeer breed mandaat hebben met betrekking tot alle OVSE-principes en -verplichtingen in de drie dimensies (bv. het Bureau in Jerevan, de Project-Coördinator in Oekraïne, etc.).⁴⁰

Ten slotte zijn er ook sterke verschillen in de toegekende *budgetten*. Zo had in 2007 de Missie in Kosovo het grootste budget met meer dan 34 miljoen euro, terwijl het Bureau in Minsk het met minder dan 1 miljoen euro moest stellen.⁴¹

Een andere belangrijke bepaling vinden we in paragraaf 39 van het Charter for European Security over de recrutering van *personeel*. Het personeel van de missies bestaat uit internationale en lokale medewerkers. De internationale medewerkers zijn diplomaten, in loondienst van hun eigen nationale regering. Op deze manier worden de kosten van de missies voor de OVSE aanzienlijk beperkt. Deze praktijk heeft echter ook enkele negatieve gevolgen, in de zin dat ze leidt tot een hoge rotatie van personeel en bijgevolg soms onvoldoende training voor het personeel wat betreft lokale taal en cultuur.⁴²

De concrete *activiteiten* van de OVSE vallen in te delen in twee grote categorieën. Enerzijds een politieke rol die voornamelijk bestaat uit het faciliteren van dialoog tussen overheid, burgergemeenschap en internationale gemeenschap en het promoten van OVSE-principes en -verplichtingen via dialoog. Anderzijds zijn de missies ook meer en meer actief via projecten, die een zeer concrete vorm van steun zijn bij het vervullen van deze principes en verplichtingen.

4.2 Effectiviteit

Een zeer bepalende factor voor de effectiviteit van de missies, is de manier waarop ze zich profileren en verhouden ten aanzien van andere betrokken actoren.⁴³

Bovenal gaat het dan om de relatie met de andere actoren in het gastland. In deze context kunnen we ook verwijzen naar paragraaf 41 van het Charter for European Security. Hierin wijst men erop dat de missies de gastlanden moeten bijstaan, wat uiteindelijk moet leiden tot de overdracht van de taken naar het gastland zelf en de sluiting van de missie. In deze zin is (1) een goede relatie met de betrokken *overheid* van groot belang. De missies opereren dan ook steeds op basis van een ‘Memorandum of understanding’ met de overheid van het gastland. De eerste taak is steeds het bieden van steun bij het voldoen aan de OVSE-verplichtingen, niet het aanklagen van

regimes die hier niet in slagen. Lichte druk is dus mogelijk, systematische confrontatie niet.⁴⁴ Verder (2) moeten de missies ook hun geloofwaardigheid ten aanzien van het publiek verzekeren. Dit betekent dat ze banden moeten onderhouden met de *burgergemeenschap* in de vorm van ngo's, eventueel de media en bedrijfswereld, de academische wereld, de individuele burgers, etc.⁴⁵ Ten slotte (3) komt ook een goede samenwerking met andere *internationale actoren* in het land de efficiëntie van de missie ten goede.

Daarnaast moet de missie ook zorgen dat ze goed en efficiënt samenwerkt met andere *actoren binnen de OVSE*. Het betreft hier dan de verschillende deelnemende staten en de verschillende instituties van de OVSE zoals het Secretariaat, de ODIHR, de RFOM, de HCNM, de Parlementaire Assemblee (PA), etc.

Martina Huber besprak in 2003 de effectiviteit van de OVSE missies. Volgens haar hebben de missies een aantal positieve resultaten geboekt:

- de oplossing van bepaalde concrete problemen
- specifieke aandacht voor bepaalde regio's
- in sommige landen zijn de missies de enige vertegenwoordiger van internationale normen
- coördinatie van internationale hulp
- het aansterken van verantwoordelijkheidszin en een gevoel van 'ownership' bij lokale actoren

Anderzijds stelt zij ook minder positieve resultaten vast:

- beperkte resultaten op sleutelthema's
- aanbevelingen die geen opvolging kregen
- soms een gebrek aan strategie
- verlies aan geloofwaardigheid door een zwak mandaat

Als conclusie stelt zij dat de positieve resultaten voornamelijk voortvloeien uit enkele sterktes van de OVSE, met name de sterke aanwezigheid ter plekke en bepaalde expertise. De negatieve resultaten vloeien dan weer voort uit een gebrek aan sancties en incentieven en/of een gebrek aan strategische aanpak. Hiernaast spelen ook een aantal externe factoren een grote rol, waar de missies soms weinig tot geen controle over hebben, met name de wil van de

betrokken overheid om samen te werken, de reactie van de burgergemeenschap en de algemene belangen van externe krachten.⁴⁶

4.3 De missies, de humanitaire dimensie en kritiek

Doorheen de jaren is het werk van de missies ook enigszins van aard veranderd. Waar de eerste missies in het begin van de jaren '90 alle duidelijk op conflict management gericht waren, is deze rol vandaag vaak aanzienlijk uitgebreid. Vandaag ligt de focus meer en meer op de drie dimensies in hun geheel, met grote aandacht voor de humanitaire dimensie en democratisering.⁴⁷ Dit blijkt vooreerst uit de mandaten van de missies. Waar de mandaten van de eerste missies (Kosovo, Georgië, Macedonië, etc.) zich grotendeels beperken tot conflict management, zijn deze van de latere missies (bv. Jerevan) aanzienlijk verruimd tot de andere dimensies.

Een blik op de budgetten van de missies toont zelfs een zeer grote concentratie van het budget van de missies in activiteiten binnen de humanitaire dimensie.

Tabel 2. Het aandeel van de humanitaire dimensie in het budget van de OVSE-missies in EUR (x1000)*

	Balkan	Kaukasus	Centraal-Azië	Oost-Europa	Totaal alle missies
Totaalbudget	77.528,4	13.659,9	12.236,6	5.032,5	108.457,4
Activiteitenbudget (AB)	38.300,9	7.509	7.771,2	2.967,3	56.548,4
Democratiseringsbudget	30.225,9	3.952,4	2.847,2	1.620,5	38.646
% van AB	78,9	52,6	36,6	54,6	68,3

*Noten: -Cijfers gebaseerd op het OVSE-budget van 2008 (PC.DEC/844)⁴⁸.
 -De budgetten van de 'Representative on the Latvian-Russian Joint Commission on Military Pensioner', de 'High-Level Planning Group', het 'Minsk Process' en de 'Personal Representative of the

CiO on the Conflict Dealt with by the Minsk Conference' zijn niet in rekening genomen, aangezien deze missies fundamenteel verschillen in aard van de andere missies.

-Het AB = (Totaalbudget) - (Office of Head of Mission) - (Fund Administration Unit) - (Common Operational Costs)

Uit deze tabel leiden we af dat gemiddeld bijna 70% van het AB van de missies naar activiteiten in de humanitaire dimensie gaat. In de missies in de Balkan, die met de grootste budgetten werken, concentreert men zich voor bijna 80% op deze dimensie. In de Kaukasus en Oost-Europa maakt het budget voor de humanitaire dimensie gemiddeld net iets meer uit dan de helft van het AB. In Centraal-Azië is er een zekere balans tussen de activiteiten binnen de humanitaire en de twee andere dimensies.

Deze situatie gaat gepaard met serieuze kritiek, wederom vanwege Rusland en enkele andere landen ten oosten van Wenen. De kritiek concentreert zich op drie zaken, volledig in lijn met de kritische positie die ook al werd ingenomen in 2004 door Rusland en acht andere landen (zie dit hoofdstuk, §2.4). Ook met betrekking tot de missies richt de kritiek zich op (1) de geografisch ongelijke verdeling van de missies (met name allemaal in landen ten oosten van Wenen), (2) de te grote concentratie op de humanitaire dimensie en (3) het binnendringen van de missies in de interne zaken van de gastlanden. Symptomatisch is het voorstel van Rusland, Wit-Rusland, Kazachstan en Kyrgizië dat pleit voor een verhoogde controle over de missies, door (1) de duur van de missies te beperken, (2) de benoeming van de 'heads of mission' te herzien en (3) de financiering van projecten te herzien. Ten gevolge van deze hervormingen zou er een grotere controle komen door de gastoverheden over de missies.⁴⁹ Opmerkelijk is hierbij wel dat deze kritiek net komt vanuit landen waar de OVSE-missies zich minder eenzijdig op de humanitaire dimensie concentreren.⁵⁰ Dit lijkt er op te wijzen dat de missies bij het opstellen van hun budget (waarbij ze in grote mate onafhankelijk zijn), rekening houden met de gevoeligheden van de gastoverheden.

5. Conclusie

In dit hoofdstuk bespraken we het omvattende veiligheidsconcept, de humanitaire dimensie en de missies van de OVSE. In de loop van de jaren '90 is de verhouding tussen de drie dimensies van het omvattende veiligheidsconcept scheef getrokken in het voordeel van de humanitaire dimensie. Bovendien vertrekt deze uitgebreide humanitaire dimensie van een zeer westerse benadering van de liberale democratie en brak het Moskou Document met het exclusieve soevereiniteitsprincipe in de humanitaire dimensie.

Een belangrijk aspect van de activiteiten van de OVSE binnen de humanitaire dimensie is het werk van de missies. Deze instellingen dragen in verschillende landen ter plaatse bij tot de vervulling van OVSE-verplichtingen. Hoewel de mandaten sterk verschillen, is een algemene tendens de grote nadruk die binnen de activiteiten van de missies ligt op de humanitaire dimensie. De missies werken in vele gevallen ook nauw samen met ODIHR, HCNM en RFOM. Op deze manier zijn de missies belangrijke steunpunten van het democratiseringswerk van de OVSE. Tegelijkertijd zorgt deze concentratie binnen het werk van de missies op de humanitaire dimensie ook voor kritiek vanwege een aantal landen ten oosten van Wenen. Deze zien in het huidige functioneren van de missies immers een geografische vertekening in hun nadeel en een inbreuk op de soevereiniteit van de betrokken landen.

Hoofdstuk 3

Onderzoeksopzet

In het onderzoek van deze masterproef trachten we inzicht te krijgen in het democratiseringswerk van het OVSE-Bureau in Jerevan, Armenië (verder ook: het Bureau). In hoofdstuk 1 stonden we stil bij de algemene theorievorming rond transitie en democratisering door internationale actoren. In hoofdstuk 2 bespraken we de activiteiten en instrumenten van de OVSE met betrekking tot haar humanitaire dimensie en democratisering, met bijzondere aandacht voor het werk van de missies. In dit derde hoofdstuk verduidelijken en verantwoorden we onze onderzoeksopzet. We kiezen voor een onderzoeksopzet waarbij we theoretische inzichten omtrent democratiseringswerk (hoofdstuk 1) kunnen koppelen aan de praktijk van een OVSE-missie (hoofdstuk 2).

In een eerste paragraaf verantwoorden we waarom we voor een casestudie kiezen. In paragraaf 2 werken we nog eens duidelijk uit wat nu onze precieze onderzoeksvraag is. In paragraaf 3 bakenen we onze case af in tijd en ruimte. Paragraaf 4 is vervolgens gewijd aan de dataverzameling, die verlopen is via halfgestructureerde expertinterviews, documentenanalyse en observatie. Paragraaf 5 ten slotte gaat kort in op de verwerking van de aldus verzamelde data.

1. Verantwoording van de gekozen methode

Deze studie is tot stand gekomen vanuit een algemene interesse voor democratisering in de regio van de Zuidelijke Kaukasus en de rol die internationale organisaties, in het bijzonder de OVSE, spelen in dit proces. Het onderzoek omtrent democratisering in de Zuidelijke Kaukasus is momenteel nog steeds eerder beperkt te noemen, zeker wanneer we vergelijken met bv. de landen van Centraal-Europa en de Balkan. Wanneer we kijken naar de rol van de OVSE in het democratiseringsproces in Armenië in het bijzonder stellen we vast dat onderzoek zelfs zo goed als onbestaande is. Het onderzoek dat bestaat omtrent de regio en de OVSE focust hoofdzakelijk op het conflict rond Nagorno-Karabach en de rol van de OVSE Minsk-groep bij de conflictresolutie.

Onderzoek naar democratisering in de regio is des te meer noodzakelijk omdat de democratisering hier in een fundamenteel andere context plaatsvindt. Zo vallen de landen van de regio bv. onder het nieuwe instrument van de EU, het ENP, waarbij de meest effectieve ‘wortel’, het aanbieden van EU-lidmaatschap, niet meer wordt uitgespeeld.

Omwille van deze stand van de literatuur, werd er voor gekozen exploratief te werk te gaan via een casestudie van de rol van het OVSE-Bureau in Jerevan. Dit maakt het ook mogelijk dieper in te gaan op een zeer specifieke situatie.¹ Via deze casestudie hopen we tot een beter inzicht te komen van de rol van de OVSE in Armenië, in het bijzonder de rol van het Bureau in Jerevan. Hiernaast willen we er ook op wijzen dat de literatuur omtrent OVSE-missies in het algemeen relatief beperkt is, zeker gezien het grote aandeel van de missies in het jaarlijkse OVSE-budget. Deze studie wil dan ook een bijdrage leveren aan de literatuur omtrent OVSE-missies. Aangezien het een enkelvoudige casestudie betreft, zal het moeilijk zijn algemeen geldende conclusies te trekken vanuit deze ene case. We hopen evenwel dat het samenlezen van deze studie met eventuele soortgelijke studies over andere missies toch tot verdere inzichten kan leiden.

Binnen deze casestudie gaan we tegelijkertijd beschrijvend en analytisch te werk. Ons primaire doel is inzicht te verschaffen in de werking van het Bureau omtrent democratisering. Dit doen we door

het werk van het Bureau te beschrijven, vertrekkende vanuit de twee belangrijkste denkkaders uit de democratiseringstheorie: de rational choice-theorie en het sociaal constructivisme. Op deze manier gaan we verder dan het louter beschrijvende, door de bestaande theorievorming aan te wenden om ons inzicht te vergroten. Tegelijkertijd biedt de casestudiemethode ons de mogelijkheid aandacht te behouden voor eventuele relevante zaken die niet specifiek binnen deze theoretische kaders vallen.

2. Onderzoeksvraag

Zoals gezegd, trachten we in dit onderzoek inzicht te krijgen in het democratiseringswerk van het OVSE-Bureau in Jerevan. Hierbij willen we nagaan hoe dit in de praktijk verloopt, met bijzondere aandacht voor aspecten die het werk bemoeilijken of juist vereenvoudigen en voor de manier waarop de OVSE en haar missies met eventuele moeilijkheden omgaan. De basisonderzoeksvraag luidt dus als volgt:

“Hoe tracht het OVSE-Bureau in Jerevan zijn democratiseringsrol te vervullen, met welke problemen wordt men geconfronteerd en hoe gaat men hiermee om?”

Voor het beantwoorden van deze vraag hebben we eerst gekeken naar de bestaande theorievorming en onderzoek (zie hfdstn 1&2). Hieruit volgt dat we onze onderzoeksvraag theoretisch benaderen vanuit het debat tussen de twee socialiseringslogica's van *gevolgenafweging* en *gepastheid*, die voortkomen uit de *rational choice*-theorie en het *sociaal constructivisme*. Bij ons onderzoek naar mogelijke problemen zullen we ons dan ook oriënteren op de mechanismen die in lijn liggen met deze twee theorieën: conditionaliteit en sociale leerprocessen. Dit leidt tot twee deelonderzoeksvragen:

-Welke rol spelen conditionaliteit en de rational choice-logica van gevolgenafweging in het democratiseringswerk van het Bureau?

-Welke rol spelen sociale leerprocessen en de sociaal-constructivistische logica van gepastheid in het democratiseringswerk van het Bureau?

Hiernaast blijkt uit het bestaande onderzoek naar OVSE-missies dat bepaalde aspecten van de alledaagse werking en management van de missies en de OVSE in het algemeen een niet te miskennen invloed hebben op de effectiviteit van de missies. Daarom zullen we bij het beantwoorden van onze twee deelonderzoeksvragen ook aandacht besteden aan deze aspecten.

3. Afbakening van de case

Swanborn omschrijft een casestudie als de studie van één of slechts enkele eenheden uit de verzameling die het domein van de probleemstelling vormt. Dit verschijnsel wordt dan bestudeerd in zijn natuurlijke omgeving en strekt zich uit over een bepaalde periode, waarbij op diverse tijdstippen metingen worden gedaan of achteraf informatie over ontwikkelingen in de periode wordt verzameld.² In onze enkelvoudige casestudie is onze *eenheid* het OVSE-Bureau in Jerevan.

De *natuurlijke omgeving* waarin we het Bureau bestuderen is ten eerste de context van zijn positie in Armenië. Hiermee bedoelen we zijn relaties en verhoudingen met de politieke (overheid, oppositie, etc.), de burger- (ngo's, individuele burgers, etc.) en de internationale gemeenschap in Armenië. Daarnaast bestaat de natuurlijke omgeving van het Bureau ook uit zijn positie binnen de OVSE. Hiermee bedoelen we de relaties en de verhoudingen met de lidstaten en de verschillende instellingen, de positie van de missies in het algemeen en de bepaling van het jaarlijkse budget.

De *periode* waarin we het Bureau bestuderen is niet strak afgebakend. We wensen een inzicht te krijgen in hoe het Bureau werkt bij zijn democratiseringsactiviteiten. Hierbij focussen we voornamelijk op de situatie van het Bureau in de maand maart 2008, wanneer het veldonderzoek plaatsvond. Voor een beter inzicht en begrip van de huidige situatie is het echter vaak nodig ook in te gaan op eerdere gebeurtenissen of evoluties.

4. Dataverzameling

Binnen onze casestudie maken we gebruik van drie vormen van dataverzameling. De twee voornaamste vormen zijn het houden van halfgestructureerde expertinterviews en documentenanalyse. Daarnaast werd in beperkte mate ook aan observatie gedaan. De interviews en observatie vonden plaats in de periode van het veldonderzoek, tussen 7 maart en 7 april 2008.

4.1 Interviews

Als interviewvorm werd gekozen voor halfgestructureerde expertinterviews.

a) Selectie van de respondenten

In onze interviews werd er voor gekozen sleutelinformanten te bevragen die betrokken en/of vertrouwd zijn met het werk van het OVSE-Bureau in Jerevan. Het betrof dus expertinterviews, waarbij men *sleutelinformanten* bevrage, die goed zijn geïnformeerd over bepaalde kwesties en/of goed zijn gesocialiseerd in bepaalde locaties of sociale situaties.³ We recruteerden onze respondenten uit uiteenlopende doelgroepen, die vanuit een verschillende achtergrond alle nauw betrokken zijn bij de activiteiten van het Bureau. Door een breed spectrum aan respondenten te bevragen, werd getracht een ruimer zicht te krijgen op het werk van de OVSE binnen haar 'context', zonder hiermee evenwel volledige representativiteit te beogen. In totaal bevroegen we 20 respondenten, waaronder stafleden van verschillende niveaus binnen het Bureau zelf (6), medewerkers van andere internationale organisaties ter plaatse (2), stafleden van overheidsdiensten en ministeries (4), voorzitters van Armeense ngo's (6), een lid van de parlementaire oppositie (1) en een onderzoekscentrum (1).

Om de meningen en ervaringen van de respondenten uit de verschillende groepen optimaal te kunnen vergelijken, werd er voornamelijk gezocht naar respondenten die actief zijn rond dezelfde themas. Bij het veldonderzoek werd dan ook gefocust op twee specifieke domeinen van de activiteit van het Bureau, met name *mediavrijheid* en *gender*. Deze keuze werd gemaakt op basis van de eerste verkennende interviews met stafleden van het Bureau. Beide

domeinen vallen onder de democratiseringssectie, worden in Armenië als problematisch aanzien en vertonen aanzienlijke verschillen in mate van politieke weerstand, aandacht en organisatie binnen Armenië. Bij nadere analyse bleken deze twee domeinen ook interessante inzichten te verschaffen rond de democratiseringsrol van het Bureau in het licht van de twee besproken logica's.

Na de verkennende interviews op het Bureau, werden de respondenten geselecteerd via een zogenaamde *sneeuwbalsteekproef*.⁴ Bij een sneeuwbalsteekproef begint men met een of meer eenheden, waaraan men ook telkens vraagt naar andere mogelijk relevante respondenten. Onze sleutelinformanten waren in dit geval de stafleden van het Bureau, die ons doorverwezen naar de meeste andere respondenten. In de meeste gevallen werden de belangrijkste respondenten reeds via de eerste stap langs het Bureau bereikt. In een enkel geval werd er ook op het volgende niveau doorverwezen.⁵ Hiernaast werd ook in beperkte mate zelf contact opgenomen met enkele instellingen, waarvan uit hun aard of de reeds afgenomen interviews kon worden opgemaakt dat ze relevante informatie konden leveren.⁶

De *non-respons* was zeer beperkt. In het algemeen werkten bijna alle aangeschreven organisaties of personen mee. Wanneer er geen reactie kwam op de vraag tot interview via e-mail werd telefonisch contact opgenomen, waarna steeds werd ingestemd met een interview. Niet in alle gevallen van *non-respons* op de eerste contactname werd overgegaan tot telefonische contactname, aangezien het verblijf in Jerevan van beperkte duur was. In de selectie voor een tweede contactname werd er in de eerste plaats op gelet dat sleutelrespondenten uit alle verschillende doelgroepen bereikt werden. In een enkel geval moest een interview worden afgezegd uit overmacht, waarbij er ook geen mogelijkheid meer was om een andere afspraak vast te leggen.

Het is belangrijk te vermelden dat er een grote differentiatie was tussen de respondenten van Armeense ngo's en parlementaire oppositie en die van Armeense overheidsinstellingen. Bij alle gecontacteerde ngo's spraken we direct met de voorzitter. Binnen de parlementaire oppositie spraken we met één van de meest prominente oppositionele politici. Bij Armeense overheidsinstellingen daarentegen waren de respondenten in het

algemeen medewerkers op lagere echelons. Daar waar mensen op hogere posities werden gecontacteerd hielden deze de interviews meestal zeer kort. De mogelijke redenen hiervoor zijn meervoudig. In de eerste plaats is dit te verklaren door onze gebruikte sneeuwbalmethode, waarbij de selectie van respondenten afhankelijk was van doorverwijzingen van onze primaire respondenten op het Bureau. Een tweede verklaring is het feit dat ngo's zich in hun geheel richten op één issue, terwijl dit issue binnen overheidsinstellingen soms voornamelijk op een lager niveau wordt behandeld (bv. gender). Deze verklaringen zijn echter niet afdoende. In de gevallen waar een algemeen contactadres of –nummer werd gebruikt, werden we in het geval van ngo's steeds doorverwezen naar de voorzitter. Bij overheidsinstellingen leidde deze vorm van contactname vaak tot (te) korte interviews⁷ of lagere echelons⁸. Een eerste mogelijke verklaring hiervoor is de structuur van sommige ngo's, die vaak zeer sterk rond de persoon van de voorzitter draait. Een tweede mogelijke verklaring hiervoor kan zijn dat ngo's (eerder oppositiekundig van aard) dankbaar zijn een klankbord te krijgen, daar waar dit als minder belangrijk wordt aanzien binnen overheidsinstellingen.

We mogen bij onze analyse van de interviews dus niet uit het oog verliezen dat er een lichte oververtegenwoordiging kan bestaan van eerder oppositiekundige standpunten. Echter, zolang we hiermee rekening houden, hoeft dit niet problematisch te zijn, aangezien er binnen de selectie van onze respondenten ook geen statistische representativiteit werd beoogd.

Een volledige lijst van alle afgenomen interviews is te vinden in bijlage 1.

b) Afname van de interviews

Voor de afname van de interviews werd gekozen voor halfgestructureerde interviews. Dit is een vorm van open interview waarbij wordt gewerkt met een zogenaamde topiclijst. Hierbij liggen de onderwerpen vast, maar de juiste vraag- en antwoordformulering niet.⁹ Aangezien onze respondenten werden geselecteerd uit verschillende groepen, waren deze topiclijsten niet noodzakelijk identiek voor alle respondenten. Gezien de verkennende aard van ons onderzoek, werd bij het afnemen van de interviews voor een zeer

open aanpak gekozen. Naast de onderwerpen van de topiclijst werd dus ook ruimte gelaten voor andere aspecten die de respondent van belang achtte.

De *topiclijsten* werden opgebouwd aan de hand van zes groepen vragen:

Groep 1. Vragen betreffende de organisatie en de respondent:

- Welke positie bekleedt de respondent?
- Hoe kwam de respondent op deze positie (studies, carrière,...)?
- Waaruit bestaan de activiteiten van de organisatie?
- Hoe is de organisatie georganiseerd?
- Waar haalt de organisatie haar financiering?

Groep 2. Vragen betreffende de situatie in Armenië:

- Hoe omschrijft de respondent de situatie in Armenië inzake ... (gender/media/democratie/...)
- Wat zijn de grootste problemen?
- Wat is het belang/effect van de gebeurtenissen na de verkiezingen, 1 maart en de noodtoestand?

Groep 3. Vragen betreffende de rol van internationale organisaties:

- Hoe evalueert de respondent de rol die internationale organisaties spelen in Armenië inzake ... (gender/media/democratie/...)? (realiteit)
- Welke rol zou de respondent internationale organisaties willen zien spelen in deze zaken in Armenië? (wenselijk)
- Hoe evalueert de respondent de rol die internationale organisaties spelen/hebben gespeeld in de gebeurtenissen omtrent de verkiezingen, 1 maart en de noodtoestand?

Groep 4. Vragen betreffende de samenwerking tussen enerzijds lokale actoren en anderzijds de OVSE in het algemeen en het Bureau in het bijzonder:

- Is er een samenwerking?
- Waaruit bestaat ze?
- Sinds wanneer?
- Hoe vaak is men in contact?

- Wat is de invloed van beide partners op de inhoud van het samenwerking?
- Heeft de samenwerking de ideeën van de partners over het onderwerp veranderd?
- Willen beide partners dezelfde richting uit met de samenwerking?
- Hoe lang verwachten de partners dat de samenwerking zal blijven duren?
- Kan het initiatief overleven zonder steun van internationale donoren?
- Zijn er problemen in de samenwerking?
- Hoe evalueert men de samenwerking in het algemeen?

Groep 5. Vragen betreffende de samenwerking met andere internationale actoren.

Idem als vorige

è Wat is de mening van de respondent over de rol van het Bureau/de OVSE in vergelijking met andere internationale actoren? Wat zijn de sterke en zwakke punten? Wat zijn eventuele comparatieve voor- en nadelen?

Groep 6. Varia

De vragen uit *groep 1* worden gesteld om de respondent te situeren en zo zijn/haar antwoorden te kunnen contextualiseren naar de positie van de respondent. Al naargelang de informatie die op voorhand via internet werd gevonden over de organisatie werd meer of minder aandacht aan deze groep vragen besteed. De vraag over financiering is belangrijk, om zo een beeld te krijgen van de financiële afhankelijkheid van de organisatie. Zo staan bv. ngo's er om bekend zeer afhankelijk te zijn van internationale financiële steun.

Ook de vragen uit *groep 2* worden gesteld om de antwoorden te kunnen contextualiseren. Ditmaal betreft het de contextualisatie naar enerzijds de feitelijke situatie in Armenië en anderzijds de opinie van de respondent omtrent deze situatie.

Groep 3 is de eerste groep vragen die gericht is op de rol van internationale actoren bij de democratisering van Armenië. We onderzoeken de perceptie van de respondent over de wenselijke en feitelijke rol van internationale organisaties. Aan de hand van de ‘feitelijke’ vragen kunnen we uitspraken doen over de manier waarop internationale actoren in het algemeen de verschillende democratiseringsmechanismen aanwenden (volgens de twee logica’s). Bovendien kunnen we aan de hand van de ‘wenselijke’ vragen een idee vormen over hoe de effectiviteit verhoogd zou kunnen worden. Natuurlijk gaat het hier om meningen van personen en moeten we hun uitspraken niet als algemeen geldend aannemen. Desalniettemin is dit soort vragen zeer belangrijk voor ons onderzoek, aangezien in onze beide theoretische kaders perceptie en preferenties zeer belangrijke elementen zijn.

Groep 4 gaat meer concreet over de samenwerking tussen lokale actoren en de OVSE. Het doel van deze groep vragen is hetzelfde als dat van groep 3, maar nu gaan we dieper in op concrete zaken. Binnen de vragen van groep 4 vragen we niet naar de algemene ideeën en percepties, maar naar zeer concrete ervaringen, die niet noodzakelijk hoeven te stroken met de bevindingen uit groep 3.

Groep 5 bevat hetzelfde soort vragen als groep 4. De bedoeling is dan ook dezelfde, maar we spitsen ons nu toe op andere internationale organisaties. Op deze manier kunnen we meer inzicht krijgen in de rol van de OVSE in vergelijking met die van andere internationale actoren.

Vanuit de antwoorden op de vragen van groepen 4 en 5 trachten we inzicht te krijgen in de comparatieve sterktes en zwaktes van de OVSE als democratiseringsactor. Bovendien kunnen we hier bij wijze van afsluiter ook expliciet naar vragen.

In *groep 6* kunnen ten slotte nog eventuele varia-vragen worden gesteld. Hierin krijgt de respondent ook de ruimte nog eventuele op- en aanmerkingen te maken.

Al naargelang de respondent en zijn/haar organisatie kan de concrete uitwerking van deze topiclijsten aanzienlijk verschillen. Dit hangt af van (1) onze voorkennis over de respondent en zijn/haar organisatie, (2) het domein van activiteit van de respondent¹⁰ en (3) de positie en kennis van de respondent.

Het is belangrijk te benadrukken dat binnen het halfgestructureerde interview de topiclijst voornamelijk fungeert als geheugensteun voor de interviewer. Dit betekent dat de volgorde van de verschillende onderdelen niet vastligt en ze bovendien niet noodzakelijk als afgesloten en afzonderlijke delen moeten worden behandeld. Bij het stellen van vragen en aanhalen van topics dient de interviewer de gedachtengang van de respondent te volgen. Op het einde van het gesprek moeten echter wel alle topics behandeld zijn. De topiclijst fungeert hierbij als hulpmiddel en zeker niet als een strikt schema waar niet van kan worden afgeweken.¹¹

4.2 Documentenanalyse

Naast het afnemen van expertinterviews, werd ook aan documentenanalyse gedaan. Deze documenten waren van uiteenlopende aard. In vele gevallen ging het om teksten en documenten die te vinden zijn op de websites van de betreffende organisaties. Dit kan variëren van vrij algemene teksten over doelstellingen, werking en activiteiten, tot documenten met meer bindende vorm zoals statuten, mandaten of informatie over budgetten. Naast documenten die op het internet te raadplegen zijn, werd in vele gevallen ook bijkomende informatie geleverd door de respondenten zelf bij het afnemen van de interviews. In de meeste gevallen ging het om studies van de gender- of mediasituatie in Armenië of een neerslag van een bepaald project. In enkele gevallen ging het ook om artikels die respondenten eerder hadden geschreven over de situatie in Armenië of zelfs specifiek over de invloed van internationale actoren op democratisering in Armenië.

De documentenanalyse dient twee doelen. Ten eerste werd de informatie die op het internet te raadplegen is, gebruikt bij het uitwerken van de concrete topiclijsten per interview.¹² Ten tweede is documentenanalyse ook een belangrijke methode bij het beantwoorden van onze onderzoeksvraag.

De beperking van onze documentenanalyse is dat men enkel die zaken te weten komt die een organisatie openlijk publiceert. Bovendien gaat het meestal om het eindresultaat van een langer proces. De diepte-interviews zijn dan ook onontbeerlijk om 'inside' informatie te verkrijgen over eventuele moeilijkheden binnen de

organisatie of over het verloop van samenwerkingen met andere organisaties.

4.3 Observatie

Naast documentenanalyse en expertinterviews werd ook via observatie aan dataverzameling gedaan.¹³ Deze observatie bleef echter beperkt gezien in de periode van het veldonderzoek weinig activiteiten plaatsvonden waar observatie mogelijk was. Er werden twee activiteiten geobserveerd die mede werden georganiseerd door het Bureau:

- (1) Een groepsdiscussie voor de lezers van de krantenbijlage rond 'Vrouwen en Politiek'. Het betreft een project van de Armeense ngo 'ProMedia-Gender' dat financieel en inhoudelijk ondersteund wordt door het Bureau.
- (2) De presentatie van een trainingsproject rond 'freedom of information' voor 'information officers' van de RA Civil Service. Het betreft een project dat geïmplementeerd wordt door de Armeense ngo 'Freedom of Information Center', met ondersteuning van het Bureau en de RA Civil Service en gefinancierd door de Italiaanse ambassade in Armenië.

Beide activiteiten leenden zich niet tot actieve participatie.

5. Dataverwerking

Om de verzamelde data te verwerken werd als volgt te werk gegaan. De interviews werden dadelijk na afname uitgeschreven. In de gevallen waar het interview op tape werd opgenomen, gebeurde dit woordelijk. Daar waar het opnemen omwille van de omstandigheden niet mogelijk was (bv. omwille van de locatie of weigering van de respondent¹⁴) werden dadelijk nadien de notities verwerkt. Bij de observatie werden notities genomen die ook dadelijk na de activiteit werden verwerkt.

De bekomen data (uitgeschreven interviews, observaties en documenten) werden vervolgens op drie 'niveaus' verwerkt, zoals beschreven wordt door Hutjes.¹⁵ Eerst werden de data grondig doorgenomen, waarbij notitie werd genomen van relevante, veel voorkomende of opvallende zaken. Dit is wat Hutjes de *datareductie*

noemt. Deze gereduceerde data werden dan geanalyseerd en geïnterpreteerd. Bij de *analyse* werd gezocht naar relevante verbanden en waarnemingen tussen de onderzoeksgegevens. Bij de *interpretatie* werd gekeken hoe men deze verbanden en waarnemingen kan uitleggen in termen van de theorie.

Karakteristiek voor een casestudie is dat deze drie wijzen van dataverwerking in praktijk sterk dooreenlopen. Dit is te wijten aan het feit dat bij een casestudie de analyse van data langs twee wegen gebeurt. Hutjes stelt dat enerzijds het grondmateriaal de inspiratiebron is voor het ontwikkelen van theoretische concepten, die de bestudeerde problematiek inzichtelijk maken, maar dat anderzijds de reeds bestaande theoretische inzichten gebruikt kunnen worden als interpretatiekader voor de onderzoeksgegevens.¹⁶ Dit is zeker het geval voor onze casestudie. Hierin willen we immers de problematiek van democratisering in de praktijk benaderen, vanuit enerzijds twee specifieke theoretische invalshoeken (met name die van de twee logica's), maar anderzijds ook met aandacht voor aspecten die niet in de theorie aan bod komen.

Hoofdstuk 4

Analyse

In dit vierde hoofdstuk gaan we over tot de analyse van het OVSE-Bureau in Jerevan en zijn democratiseringsrol. We beginnen hierbij met een korte introductie tot de Republiek Armenië, waarbij we ook de stand van de democratie in het land beschouwen in het licht van de theorievorming rond democratische transitie die we zagen in hoofdstuk 1. Hierbij gaan we ook in op de presidentsverkiezingen van februari 2008 en de gebeurtenissen in de nasleep ervan (met de rellen van 1 maart en noodtoestand die er op volgde). Vervolgens bespreken we de band tussen de OVSE en Armenië, met uitgebreide aandacht voor het mandaat, de structuur en het budget van het OVSE-Bureau in Jerevan.

Hierna gaan we over tot de werkelijke analyse van de democratiseringsrol van het Bureau. Eerst benaderen we het Bureau vanuit de logica van gevolgenafweging, waarbij we kijken hoe het Bureau binnen deze logica een rol van betekenis kan spelen. Dit zullen we illustreren aan de hand van de rol van het Bureau in de Media Legislation Working Group. Vervolgens benaderen we het democratiseringswerk van het Bureau vanuit de logica van gepastheid, waarbij we aandacht hebben voor de moeilijkheden waarmee men geconfronteerd wordt en hoe het Bureau deze tracht te overkomen. Voorbeelden uit de praktijk halen we hier uit het werk van het Bureau rond gender.

1. Armenië, de democratie en de presidentsverkiezingen van 2008

1.1 Korte inleiding tot de Republiek Armenië¹

De *Republiek Armenië* (RA) werd onafhankelijk bij het uiteenvallen van de S-U in 1991. Het land is gelegen in de Zuidelijke Kaukasus, op de grens tussen Europa, Azië en het Midden-Oosten en heeft een oppervlakte van ongeveer 30000 km² (net iets kleiner dan België). Volgens de officiële cijfers van 2001 telt het land 3.210.000 inwoners, maar in werkelijkheid zou dit aantal aanzienlijk lager liggen.² Ongeveer de helft van de bevolking woont in de hoofdstad Jerevan. Armenië is afgesloten van de zee door haar vier burens: Georgië, Turkije, Azerbeidjan en Iran. De grenzen met Azerbeidjan en Turkije zijn gesloten omwille van de zeer slechte relaties met deze landen ten gevolge van het bevroren conflict met Azerbeidjan rond Nagorno-Karabach³ en het twistpunt van de Armeense genocide in Turkije in 1915.

De *bevolking* van Armenië is voor 96% etnisch Armeens. De Armeniërs hebben een sterke nationale identiteit behouden, ondanks de jarenlange sovjetheerschappij. De oorsprong van deze identiteit is te vinden in de grote Armeense koninkrijken uit de oudheid, het feit dat Armenië het eerste land was om het christendom aan te nemen als staatsgodsdienst en de creatie van het Armeense alfabet. De gebeurtenissen van de Armeense genocide en meer recent rond Nagorno-Karabach hebben deze nationale identiteit verder aangesterkt. Naast de Armeniërs die in de Republiek wonen, is er een zeer grote en invloedrijke Armeense diaspora. Deze heeft in sommige landen invloedrijke lobby's (bv. in de VS en Frankrijk) en manifesteert zich onder andere via grote investeringen in het Armeense 'moederland'.

In het begin van de jaren '90 leed de Armeense bevolking onder een zware *economische crisis*, die gepaard ging met enorme *energietekorten*. De oorzaken van deze crisis waren het wegvallen van de traditionele handelsbanden binnen de S-U, de aardbeving van 1988 en het afsluiten van de olietoevoer door buurland Azerbeidjan naar aanleiding van het conflict rond Nagorno-Karabach. Sinds 1994 kent Armenië weer een ononderbroken economische groei. Ondanks deze positieve cijfers, blijven de inkomsongelijkheid en de armoede

(voornamelijk in de regio's) erg groot. De grootste troef van de Armeense economie is het menselijk kapitaal. Ten gevolge van de sovjetperiode zijn Armeniërs over het algemeen goed geschoold. Na de onafhankelijkheid kende ook het onderwijs echter een zekere neergang. Verdere kenmerken van de Armeense economie zijn de grote schaduweconomie en corruptie⁴.

Zowel op binnenlands als op buitenlands vlak waren de eerste jaren na de onafhankelijkheid dus verre van gemakkelijk. Daarna is de RA aan het proces begonnen van de wederopstanding, maar ook in 2008 kent het land nog steeds grote economische ongelijkheid en zijn de relaties met Azerbeidjan en Turkije nog steeds erg gespannen.

In de volgende paragraaf gaan we dieper in op de interne politieke situatie in Armenië.

1.2 De democratie in Armenië

Artikel 1 van de Armeense grondwet omschrijft de RA als een 'democratische staat'. Na de onafhankelijkheid was het één van de vele ex-communistische landen die de transitie gingen maken naar democratie. In hoofdstuk 1 bespraken we reeds wat we verstaan onder het welslagen van democratische transitie. De balans voor de RA is na bijna 20 jaar nog steeds negatief.

Een blik op de analyse van FreedomHouse⁵ over de stand van de democratie in Armenië in 2007 maakt duidelijk dat er niet is voldaan aan de vijf voorwaarden van een 'geconsolideerde democratie' van Linz en Stepan.

Figuur 2. Freedom House. Nations in Transit 2007: Armenia
Nations in Transit Ratings and Averaged Scores

	1999	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Electoral Process	5.25	5.50	5.50	5.50	5.75	5.75	5.75	5.75
Civil Society	3.50	3.50	3.50	3.50	3.50	3.50	3.50	3.50
Independent Media	4.75	4.75	4.75	5.00	5.25	5.50	5.50	5.75
Governance*	4.50	4.50	4.50	4.75	4.75	n/a	n/a	n/a
National Democratic Governance	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	5.00	5.00	5.25
Local Democratic Governance	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	5.50	5.50	5.50
Judicial Framework and Independence	5.00	5.00	5.00	5.00	5.00	5.25	5.00	5.00
Corruption	5.75	5.75	5.75	5.75	5.75	5.75	5.75	5.75
Democracy Score	4.79	4.83	4.83	4.92	5.00	5.18	5.14	5.21

Noten: -In 2005 introduceerde Freedom House aparte analyses en ratings voor nationaal en lokaal 'democratic governance'.

-De ratings zijn gebaseerd op een schaal van 1 tot 7, waarbij 1 de hoogste democratische vooruitgang weerspiegelt en 7 de laagste. De 'democracy score' is een gemiddelde van de ratings in de andere categorieën in een bepaald jaar.

Bron: FREEDOM HOUSE, *Nations in Transit-Armenia*, 2007. (02.05.2008, Freedomhouse.org, http://www.freedomhouse.hu//images/fdh_galleries/NIT2007final/nit-armenia-web.pdf).

- (1) *Burgergemeenschap*: Armenië scoort relatief goed voor 'civil society' (3,50). Het grootste probleem betreft de financiering van ngo's, die momenteel vaak afhankelijk zijn van internationale donoren en diaspora. Het gebrek aan vrije media (5,75) bemoeilijkt verder de totstandkoming van een 'vrije en levende burgergemeenschap'.
- (2) *Politieke gemeenschap*: De indicatoren voor het verkiezingsproces, vrijheid van de media en corruptie geven alledrie de slechte score van 5,75. Dit wijst op het beperkte democratische gehalte van de politieke gemeenschap. Bovendien zijn ook de indicatoren voor zowel nationaal (5,25) als lokaal (5,50) democratisch 'governance' niet goed. Er is weinig sprake

van decentralisatie naar de lokale niveaus, terwijl op nationaal niveau de macht van de president zeer groot is.⁶

- (3) *Rechtsstaat*: De rechterlijke macht in Armenië is vrij zwak en in grote mate afhankelijk van de uitvoerende macht⁷ (5,00). Daarnaast wijst ook de grote mate van corruptie (5,75) op een gebrekkige rechtsstaat. Dit slechte functioneren van de rechtsstaat zet een grote hypotheek op vele ontwikkelingen in Armenië.⁸
- (4) *Staatsbureaucratie*: Er bestaat een omvangrijke staatsbureaucratie in Armenië. Deze is echter aangetast door corruptie (5,75) en werkt op vele domeinen nog volgens oude sovjetgewoonten.⁹ In sommige gevallen zijn ambtenaren zich ook slechts matig bewust van relevante wetgeving.¹⁰
- (5) *Economische gemeenschap*: Ook hier moeten we wijzen op de corruptie (5,75). De politieke en economische elites zijn sterk vermengd in Armenië. Deze vermenging zorgt er voor dat de politieke macht in het land zeer belangrijk is. De economische gemeenschap heeft onder andere invloed op de vrijheid van de media.¹¹

Een zeer zorgwekkende evolutie is ook dat op geen van de indicatoren de score vandaag beter is dan in 1999. De totale score is zelfs aanzienlijk achteruit gegaan van 4,79 naar 5,21.

Ook aan Linz en Stepan minder veeleisende concept van de 'voltooid democratische transitie' voldoet Armenië niet. Het grootste probleem hierbij is het verloop van de verkiezingen. Sinds 1995 zijn alle verkiezingsuitslagen (zowel parlementair, presidentieel als het grondwetsreferendum van 2005) gecontesteerd geweest omwille van vermeende fraude. Deze kritiek kwam meestal zowel van interne oppositie als van internationale waarnemers.

1.3 De presidentsverkiezingen van 19 februari 2008 en de gebeurtenissen van 1 maart

In de context van ons veldonderzoek dienen we dieper in te gaan op de gebeurtenissen omtrent de presidentsverkiezingen van 19 februari 2008. Deze verkiezingen werden volgens de officiële resultaten van de Centrale Verkiezingscommissie (CEC) in de eerste ronde gewonnen met 52,8% van de stemmen door Serzh Sargsyan. Deze

werd als zittende eerste minister naar voor geschoven door uittredend president Robert Kocharian, die na zijn twee termijnen niet meer kon opkomen. De belangrijkste oppositiekandidaat Levon Ter-Petrossian (tevens de eerste president van de RA) behaalde volgens de officiële resultaten slechts 21,5%, maar claimde toch de overwinning en stelde dat massale verkiezingsfraude had plaatsgevonden.¹² De Internationale Verkiezingsobservatiemissie (IEOM)¹³ kwam de volgende dag met een erg dubbelzinnige verklaring. Enerzijds geeft men een lange lijst van soms ernstige tekortkomingen bij het electorale proces, met als meest opvallende element de vaststelling dat in 16% van de bezochte telbureaus het tellen van de stemmen ‘*slecht tot zeer slecht*’ verlopen was. Anderzijds labelt men de verkiezingen wel als ‘mostly in line with OSCE and Council of Europe commitments and standards’.¹⁴

De oppositie begon vervolgens met aanhoudende protesten, die op 1 maart uitmondde in een gewelddadige confrontatie tussen de demonstranten en het leger en de politie. Hierbij kwamen acht mensen om het leven¹⁵, waarna president Kocharian de noodtoestand uitriep voor 20 dagen¹⁶ en Ter-Petrossian onder een vorm van huisarrest werd geplaatst. Onder de noodtoestand waren demonstraties verboden, werden vele mensen gearresteerd en werd de pers enkel toegestaan officiële regeringsverklaringen te publiceren.

Deze gebeurtenissen zijn van belang bij ons veldwerk omwille van twee redenen.

Ten eerste hebben de tekortkomingen bij de stembusgang en vooral de autoritaire reactie van de overheid op de protesten aangetoond dat Armenië zeker geen geconsolideerde democratie is, noch dat men kan spreken van een voltooide democratische transitie. Daar waar men tot voor kort in internationale kringen gematigd optimistisch was over de evoluties in Armenië, heeft men dit beeld nu moeten bijstellen. Het veldonderzoek vond dus plaats op een politiek zeer gevoelig moment in het land, waarop weinig duidelijkheid bestond over de toekomstige acties van zowel de overheid, de oppositie als de internationale gemeenschap. De hierboven beschreven gebeurtenissen en de daaruitvolgende onzekerheid kwamen dan ook vaak terug tijdens de interviews.

Ten tweede hebben de gebeurtenissen een groot effect op de perceptie in het land van de internationale gemeenschap en de OVSE in het bijzonder. Het dubbelzinnige verkiezingsrapport van de IEOM zorgde voor grote verontwaardiging onder de Armeense civil society en oppositionele groeperingen. Dit was des te meer het geval omdat in de pers enkel de officiële regeringsverklaringen verschenen. Hierin werd enkel de eerste -positieve- zin van de verklaring vermeld. Het gevolg was dat via de ODIHR (als belangrijkste tak binnen de IEOM), de OVSE veel geloofwaardigheid verloor en verweten werd frauduleuze verkiezingen te legitimeren. Hoewel het Bureau in Jerevan op zich volledig los staat van de verkiezingswaarneming, heeft dit ook gevolgen voor de perceptie van het Bureau.¹⁷

2. De OVSE en/in Armenië

2.1 Algemeen

Armenië trad toe tot de toenmalige CVSE op 30 januari 1992, gelijktijdig met een aantal andere voormalige deelrepublieken van de S-U, waaronder ook Azerbeidjan. Op 24 maart 1992 werd besloten dat de CVSE zich zou bezighouden met conflictresolutie in Nagorno-Karabach. Deze onderhandelingen vinden plaats in de Minsk Groep onder leiding van Frankrijk, Rusland en de VS.¹⁸ Via de Minsk Groep heeft de OVSE een groot belang voor Armenië en de regio.

Via de ODIHR en de Parlementaire Assemblée is de OVSE ook aanwezig in Armenië als waarnemer bij verkiezingen. De ODIHR observeerde de verschillende Armeense verkiezingen in 1996, 1998, 1999, 2003, 2005, 2007 en 2008.¹⁹

De budgettaire bijdragen van Armenië aan de OVSE zijn klein. Zowel op de standaardschaal als op de 'field operations'-schaal beperkte de bijdrage van Armenië in 2007 zich tot de laagst mogelijke. Voor de standaardbijdrage is dit 0,05% van het totaalbedrag aan bijdragen van de lidstaten; voor de 'field operations' is dit slechts 0,02%. Ter vergelijking: voor de VS gaat het om 11,5 en 14%.²⁰

Sinds februari 2000 heeft de OVSE ook een Bureau in Jerevan, dat zich bezighoudt met de implementatie van OVSE-standaarden en -

principes die los staan van de conflictresolutie rond Nagorno-Karabach.²¹ Ons onderzoek richt zich op de activiteiten van dit Bureau.

2.2 Het OVSE-Bureau in Jerevan

a) Mandaat

Op 22 juli 1999 besloot de PC van de OVSE dat een Bureau in Jerevan zou worden opgericht. Op 9 februari 2000 startte het Bureau zijn werkzaamheden, onder een zeer ruim mandaat dat het Bureau toelaat actief te zijn omtrent de drie dimensies van het omvattende veiligheidsconcept van de OVSE en relaties op te bouwen met alle relevante actoren binnen Armenië (overheid, burgergemeenschap en andere internationale organisaties).

Het mandaat bepaalt de taken van het OVSE-Bureau:

Uit Decision n°314 van 22 juli 1999 van de Permanent Council, het mandaat van het OVSE-Bureau in Jerevan²²

“The Permanent Council,

Welcoming the willingness of the Government of the Republic of Armenia to intensify OSCE activities in that country, decides:

1. To establish, during the second half of 1999, an OSCE Office in Yerevan, which will perform the following tasks:

- Promote the implementation of OSCE principles and commitments as well as the cooperation of the Republic of Armenia within the OSCE framework, in all OSCE dimensions, including the human, political, economic and environmental aspects of security and stability;
- Facilitate contacts, co-ordinate activities and promote information exchange with the Chairman-in-Office and other OSCE institutions as well as co-operation with international organizations and institutions;
- Establish and maintain contacts with local authorities, universities, research institutions and NGOs and assist in arranging events with OSCE participation;

- Perform other tasks deemed appropriate by the Chairman-in-Office or other OSCE institutions and agreed on between the Republic of Armenia and the OSCE.
[...]"

Op basis van dit mandaat is het Bureau actief op vele verschillende domeinen. Ter illustratie geven we hier de prioriteitenlijst van de website van het Bureau:

Prioriteiten van het OVSE-Bureau in Jerevan²³

- Hervormingen inzake wetgeving betreffende verkiezingen, vrijheid van bijeenkomst, media, alternatieve dienst, enz.
- Strijd tegen corruptie
- Training van de expert staff van de National Assembly
- Het 'Police assistance programme'
- Maatregelen tegen terrorisme
- Hervorming van de bewapende krachten
- Strijd tegen witwaspraktijken en de financiering van terrorisme
- Implementatie van internationale conventies inzake economische en ecologische veiligheid
- Bevorderen van de economische ontwikkeling van Armenië's achtergestelde provincies
- Verhogen van het maatschappelijk bewustzijn omtrent mensenrechten
- Bevorderen van het werk van de instelling van de Ombudspersoon
- Bevorderen van vrijheid van de media
- Maatregelen tegen smokkel
- Gender zaken, met inbegrip van gender-onderwijs
- Arbeidsmigratie

Het Bureau is op deze terreinen actief via specifieke projecten en het faciliteren van dialoog tussen de overheid, de burgergemeenschap, de OVSE, andere internationale organisaties, enz.²⁴ Hierbij onderhoudt het Bureau, in lijn met zijn mandaat, relaties met al deze actoren.

b) Structuur en budget

Het Bureau is naar OVSE-normen een eerder kleine ‘field presence’ en is gestructureerd in zeven secties. Aan het hoofd van elke sectie staat een internationale medewerker.

Vooreerst is er de Ambassadeur of Head of Office, die zijn eigen administratie heeft (zes lokale medewerkers) die ook verantwoordelijk is voor het contact met de pers en informatie aan het publiek. Sinds 1 oktober 2007 is de Rus Sergey Kapinos Head of Office. Voordien waren dit Roy Reeve (Groot-Brittannië, 2000-2003) en Vladimir Pryakhin (Rusland, 2003-2007). Hiernaast is er de ‘Finance and administration’-sectie, verantwoordelijk voor personeel en budgettaire zaken. Deze sectie staat onder leiding van Olga Jukova (Kazachstan) en bestaat verder uit tien lokale medewerkers. Verder zijn er vijf thematische secties die specifiek gericht zijn op de activiteiten binnen de drie dimensies van het omvattende veiligheidsconcept van de OVSE. Het gaat om een ‘economisch-ecologische’ sectie onder leiding van Christoph Opfermann (Duitsland) met twee lokale medewerkers in Jerevan en drie op de Presence in Syunik (een verafgelegen regio), een ‘politiek-militaire’ onder leiding van Carel Hofstra (Nederland) met twee lokale medewerkers²⁵ en drie ‘humanitaire’ secties, met name ‘Human Rights’, onder leiding van Silvia Pogolsha (Moldavië) met twee lokale medewerkers, ‘Democratization’, onder leiding van Sven Holdar (Zweden) met vier lokale medewerkers en ‘Good Governance’, onder leiding van Marc Bojanic (Frankrijk), die tevens Deputy Head is van het Bureau, met vier lokale medewerkers. In totaal zijn er dus zeven internationale medewerkers en 33 lokale.²⁶ Binnen het Bureau is het budget als volgt verdeeld:

Tabel 3. Budget 2008 voor het OVSE-Bureau in Jerevan in EUR

Office of Head of Mission	211.600
Fund Administration Unit	158.700
Common Operational Costs	280.900
Politico-Military Activities	464,100
Economic and Environmental Activities	426.200
Democratization	227.000
Human Rights	179.400
Good Governance	323.300
Total	2.277.200

Bron: PC.DEC/844²⁷

De structuur en het budget van het Bureau leren ons iets over de prioriteiten van het Bureau. In totaal zijn 13 van de medewerkers (drie internationale en tien lokale) specifiek actief binnen één van de ‘humanitaire secties’. Dit is aanzienlijk meer dan binnen de ‘economisch-ecologische’ sectie (zes) en de ‘politiek-militaire’ (drie).²⁸ Van de 1.620.000 EUR die rechtstreeks naar de activiteiten van het Bureau binnen de drie dimensies gaan, gaat 45% (729.700 EUR) naar de drie ‘humanitaire secties’. Als we er dan ook nog rekening mee houden dat een belangrijk deel van de activiteiten van de politiek-militaire sectie zich richt op de democratisering van politie en leger²⁹ kunnen we stellen dat de prioriteit van het Bureau duidelijk bij democratisering ligt. De vaststelling/kritiek dat de missies zich voornamelijk concentreren op de humanitaire dimensie (zie hoofdstuk 2) lijkt dus ook op te gaan in het geval van het Bureau in Jerevan.³⁰

Van de drie dimensies moet de economisch-ecologische het met het kleinste budget stellen. Dit lijkt overeen te stemmen met de algemene trend binnen de OVSE.³¹ Voor het Bureau in Jerevan moeten we echter vaststellen dat er toch relatief veel besteed wordt aan deze dimensie. Met EUR 426.200 of meer dan 26% van het

activiteitenbudget³² is dit bijna evenveel als het aandeel van de politiek-militaire activiteiten. In deze zin is het fout deze dimensie als het kleine broertje te bestempelen binnen de activiteiten van het Bureau. De economisch-ecologische component is integendeel van groot belang voor de relaties tussen het Bureau en de Armeense overheid.³³ Een belangrijk project op dit gebied is bv. het ‘mélange-project’, waarbij het Bureau zich engageerde bij het recycleren van grote voorraden giftige raket-olie uit de sovjettijd.

3. Het Bureau en democratisering volgens de logica's van gevolgenafweging en gepastheid

We bekijken nu de manier waarop het Bureau zijn democratiseringsrol opneemt in het licht van de logica van gevolgenafweging en de logica van gepastheid. Eerst gaan we dieper in op de *logica van gevolgenafweging*. Hierbij zullen we zien hoe het Bureau volgens deze logica vooral een rol kan spelen door een coördinerende rol op zich te nemen binnen de internationale gemeenschap en in de relaties met de lokale actoren. We illustreren dit aan de hand van het werk van het Bureau rond media, meerbepaald in de Media Legislation Working Group (MLWG). Vervolgens concentreren we ons op het democratiseringswerk van het Bureau volgens de *logica van gepastheid*, via sociale leerprocessen. De moeilijkheden waarmee het Bureau hierbij geconfronteerd wordt en de mogelijkheden die het Bureau heeft om hier mee om te gaan, zullen we illustreren aan de hand van de activiteiten rond gender.

3.1 Democratisering volgens de logica van gevolgenafweging

Democratische gedragsverandering volgens de logica van gevolgenafweging vindt plaats wanneer de baten bij dergelijke verandering groter zijn dan de kosten. Hieronder bespreken we eerst de kosten en baten bij democratische gedragsveranderingen voor de Armeense elites. Vervolgens bekijken we welke rol het Bureau in deze kan vervullen, waarna we dit illustreren met het werk van het Bureau in de Media Legislation Working Group.

a) *Perspectieven voor democratisering volgens de logica van gevolgenafweging in Armenië*

Democratische gedragsveranderingen vinden volgens de logica van gevolgenafweging plaats wanneer de baten bij zo'n verandering groter zijn dan de kosten. We bekijken daarom de kosten en baten bij democratische gedragsveranderingen voor de Armeense elites.

De *kosten* voor de Armeense machtselites zijn hoog. Door de verweving van economische en politieke macht hangt voor deze elites alles af van het handhaven van de politieke machtsposities. De kost van democratische veranderingen kan dus zeer hoog zijn, aangezien men zo de eigen comfortabele positie in gevaar brengt.³⁴

Wanneer de kosten hoog zijn, moeten ook de *baten* hoog zijn, om tot substantiële veranderingen te komen. De interne baten zijn beperkt. Hoewel de legitimiteit van het regime misschien zou verhogen wanneer het zich meer democratisch zou opstellen, zou dit ook betekenen dat men zich kwetsbaar opstelt en het risico loopt op politiek machtsverlies. Dit is zoals gezegd in de Armeense context een te grote kost. De internationale gemeenschap zal dus duidelijke en geloofwaardige externe baten moeten aanbieden bij democratische gedragsveranderingen via conditionaliteit.

Een eerste vaststelling die we hier kunnen maken is het niet aanbieden van EU-lidmaatschap. Deze effectieve wortel speelt dus al geen rol in Armenië. De EU maakt in Armenië wel gebruik van haar nieuwe instrument, het ENP. Zoals gezegd in hoofdstuk 1 bestaan er twijfels over de effectiviteit van dit instrument. Ook in Armenië zijn er behoorlijk kritische stemmen te horen over het ENP. Zo zegt bv. Boris Navasardian, de voorzitter van de Yerevan Press Club (YPC)³⁵:

R.: [Another] international institute that is very inefficient in promoting democratic reforms is the European Commission. There is an instrument that could be used: the ENP. But what we see now is that there is absolutely no political conditionality in the process of implementation. They accept everything our government is telling them. They never criticize, they never demand...³⁶

Het is duidelijk dat de EU de enige organisatie van de driehoek EU-RvE-OVSE is die de middelen heeft om een economische wortel voor te houden. De twee andere moeten het eerder hebben van de spreekwoordelijke 'stok' door kritiek te leveren en zo de

internationale druk op te voeren. Dat dit effect kan hebben werd recentelijk nog bewezen in verband met de nieuwe wet op bijeenkomsten die werd gestemd in het Armeense parlement in de nasleep van de gebeurtenissen van 1 maart.³⁷

Ook bij het gebruik van dergelijke 'stokken' (met name het leveren van kritiek) kan men zich terecht vragen stellen. Een in het verleden vaak vrij tolerante houding van de internationale gemeenschap (bv. bij het grondwetsreferendum van 2005) heeft tot veel kritiek geleid bij hervormingsgezinde groepen in Armenië.³⁸ Deze verwijten de internationale gemeenschap dat men zo de autoriteiten vrij spel heeft gegeven en bovendien de legitimiteit van kritische stemmen binnen Armenië in het gedrang heeft gebracht. Zo stelt Nouneh Sarkissian, voorzitter van de ngo Internews:

R.: Unfortunately, [international organisations] didn't change the situation at all. In some situations, they should be a little bit stronger. They play all these games with the government. Which is understandable, because most of these organisations like CoE, OSCE, etc., they are intergovernmental bodies. [...] Of course I don't want to put all guilt on international organisations, but in some cases, they should be a little bit more consistent. And not have the dual standards.³⁹

Boris Navasardian, voorzitter van de YPC, legt uit hoe dit negatieve gevolgen heeft voor de Armeense burgergemeenschap:

R.: [The authorities] saw that the international community was very tolerant. I assume that they think: if the international community accepts this, then we don't have to take civil society into account. So the international community, and then in particular those organisations that I've mentioned [i.e. RvE en Europese Commissie], has encouraged our government to neglect civil society.⁴⁰

Na de gebeurtenissen op 1 maart sloeg de toon van de internationale gemeenschap om. Zo dreigde de VS bv. om de miljoenenhulp van de Millennium Challenge Corporation (MCC) terug te trekken.⁴¹ Over deze plotse ommekeer van tolerantie naar hevige kritiek zijn de meningen ook binnen de Armeense civil society verdeeld. Zo vindt Nouneh Sarkissian (Internews)⁴² dat men deze hulp inderdaad als drukingsmiddel moet aanwenden. Anderen, zoals Svetlana Aslanyan (Center for the Development of Civil Society)⁴³ betreuren dat het de bevolking is die het slachtoffer is van zulke maatregelen. Boris Navasardian (YPC)⁴⁴ klaagt aan dat deze politieke conditionaliteit veel te laat komt en is van mening dat men ze reeds

jaren geleden had moeten toepassen met een effectieve monitoring. Door jarenlang positief te zijn en dan nu de steun plots af te zeggen, heeft men volgens Navasardian geen gebruik gemaakt van het potentieel voor politieke conditionaliteit.

Ook Rusland en het GOS spelen een belangrijke rol in de processen van politieke conditionaliteit. De banden tussen Armenië en Rusland zijn na de onafhankelijkheid steeds zeer goed gebleven, zowel op economisch als op politiek gebied⁴⁵. De Russische autoriteiten zien de democratisering van Armenië niet als een prioriteit. Op deze manier kan de conditionaliteit van de eerder genoemde internationale organisaties ondermijnd worden. Ook hier kunnen we het voorbeeld van de gebeurtenissen rond de MCC aanhalen. Toenmalig president Kocharian stelde in een eerste reactie dat Armenië in geval van terugtrekking van de steun ‘andere financiering’ zou vinden voor de betrokken projecten. Deze uitspraak kan geïnterpreteerd worden als een verwijzing naar mogelijke Russische hulp.⁴⁶

b) Het Bureau en democratisering volgens de logica van gevolgen-afweging

Het is duidelijk dat het Bureau in Jerevan weinig middelen heeft om rechtstreeks invloed uit te oefenen op de kosten-baten balans van de Armeense autoriteiten.

Om te beginnen zagen we in hoofdstuk 2 dat het openlijk leveren van kritiek en het leggen van politieke druk niet onder het directe mandaat van het Bureau vallen. Bovendien ligt het uitoefenen van politieke druk sowieso moeilijk binnen het intergouvernementele karakter van de OVSE en zagen we verder dat de effectiviteit van de missies gebaat is bij een goede werkrelatie met de autoriteiten. We kunnen dan ook stellen dat het Bureau niet de geschikte instelling is om de Armeense overheid met de ‘stok’ terecht te wijzen.

Anderzijds laat het budget van het Bureau ook niet toe een economische ‘wortel’ aan te bieden.⁴⁷ Hoewel het budget voor economisch-ecologische activiteiten van het Bureau relatief groot is (bv. het ‘mélange-project’) en men ook binnen de politiek-militaire dimensie bepaalde projecten heeft die als ‘wortel’ zouden kunnen fungeren (bv. het leveren van nieuw materiaal aan politiediensten), is het verkeerd te stellen dat met deze projecten het Bureau effectief kan wegen op de kosten-baten balans. Dit soort projecten moet dan

ook eerder gezien worden als inspanningen waarmee het Bureau een zekere ‘goodwill’ kan bekomen vanwege de autoriteiten. Wanneer er daadwerkelijk conditionaliteit aan zou worden gekoppeld, zou dit effect echter snel kunnen verdwijnen.

Desalniettemin, kan het Bureau toch een impact hebben door zich op een bepaalde wijze te *profilieren binnen de internationale gemeenschap*. De OVSE en het Bureau kunnen hun rol als politieke actor (met specifieke verplichtingen omtrent democratie voor de Armeense autoriteiten) het beste spelen wanneer ze deze afstemmen op de acties en gedragingen van andere internationale organisaties, waardoor de verschillende organisaties kunnen profiteren van elkaars sterktes. In deze context is de verhoogde interesse vanwege de EU binnen het ENP van groot belang. De EU heeft immers wel de capaciteiten om een economische ‘wortel’ voor te houden. De verschillende internationale organisaties kunnen hun effectiviteit het sterkst verhogen door hun conditionaliteit onderling te koppelen. Zo kan bv. de EU de conditionaliteit van haar ENP koppelen aan verplichtingen bij de OVSE en de RvE. Op deze manier wordt de OVSE een element van een internationale gemeenschap, die in haar geheel wel invloed kan hebben op de kosten-baten balans. Het Bureau speelt hierin dan de rol van vertegenwoordiger en verslaggever van de OVSE ter plekke.

Eén van onze respondenten verwoordde dit als volgt:

R.: I wouldn't say that there are international organisations that can specifically influence the political conduct. No. But all the organisations together, maybe they have some influence. There is the OSCE with political commitments, the CoE with it's legal mechanisms, and now there is the ENP. And the CoE and the OSCE are backed up by the ENP, because where they have expertise, they are mentioned by name in the ENP.⁴⁸

Het besef dat er nood is aan een goede samenwerking is aanwezig en het Bureau tracht dan ook een coördinerende rol op zich te nemen via een aantal ‘International Working Groups’ (IWG’s), waarbinnen de verschillende internationale organisaties en donoren samenkomen om hun acties op elkaar af te stemmen. Op deze manier kan men informatie uitwisselen, duplicatie van activiteiten voorkomen en ook samen sterkere statements maken. De OVSE is de stuwende kracht

achter IWG's aangaande verkiezingen, anti-corruptie, media, gender, ombudsman en migratie (deze laatste in roterend voorzitterschap met andere internationale organisaties).⁴⁹ Doorheen de jaren heeft het Bureau binnen Armenië een vrij goede reputatie opgebouwd bij de verschillende actoren. Hierdoor lijkt het Bureau, van de verschillende internationale organisaties ter plaatse, dan ook het best geplaatst te zijn om hierin het voortouw te nemen. Zo kunnen we Shushan Doydoyan, de voorzitter van de ngo 'Freedom of Information Centre' citeren:

R.: I think the OSCE is the first body I can mention that could make this [het organiseren van meetings onder de verschillende internationale actoren, R.T.] happen. [In this kind of meetings] there is a need for some person who has an influence on all of these persons. A person that everyone will listen to. And the OSCE Ambassador can play this role in bringing all these people together and making them share the information.⁵⁰

In deze is het interessant even te wijzen op het belang van persoonlijkheden en de 'path dependency' die geldt binnen organisaties. De manier waarop een instelling als het Bureau zich in zijn eerste jaren profileert is sterk afhankelijk van de eerste Ambassadeur. Wanneer deze er in slaagt goede en geloofwaardige banden op te bouwen met de verschillende actoren en zodus het Bureau te vestigen als een gerespecteerde instelling, kan hiermee de toon gezet zijn voor het latere werk van het Bureau, onder andere Ambassadeurs. Hier kunnen we wijzen op het werk van de eerste Ambassadeur in Jerevan, de Brit Roy Reeve. Volgens verscheidene respondenten slaagde deze er in het Bureau in zijn beginjaren te vestigen als een geloofwaardige, sterke actor binnen Armenië, wat tot op vandaag doorwerking heeft.⁵¹

We kunnen concluderen dat democratisering volgens de logica van gevolgenafweging het beste kan werken wanneer de internationale gemeenschap haar conditionaliteit onderling op elkaar afstemt. Het besef van het belang van coördinatie onder internationale actoren is aanwezig, zowel binnen de civil society als bij de internationale organisaties zelf. Het Bureau tracht zich hier dan ook in te engageren en lijkt hier goed voor geplaatst te zijn, vanuit de reputatie die het in de voorbije jaren heeft opgebouwd. Toch kan men stellen dat

dergelijke coördinatie nog steeds onvoldoende gebeurt. Eén van onze respondenten wees er bv. op dat er een groot gebrek was aan coördinatie binnen de internationale gemeenschap bij de reactie op de gebeurtenissen van 1 maart.⁵²

In de volgende paragraaf illustreren we hoe het Bureau een coördinerende rol kan innemen binnen de Armeense context van internationale actoren, civil society en overheid. Hierbij halen we het voorbeeld aan van de mediasituatie in Armenië en het werk van de Media Legislation Working Group.

c) De media in Armenië en de Media Legislation Working Group

De Armeense media⁵³ worden door Freedom House beschouwd als ‘niet vrij’. Het feit dat de quoteringen de laatste jaren in dalende lijn gaan, wijst er op dat de situatie de voorbije jaren verslechterd is. Bovendien lijkt de voorbije noodtoestand allerminst bevorderlijk voor positieve ontwikkelingen.⁵⁴ De problemen situeren zich eerst en vooral bij de televisiezenders, die sterk gecontroleerd worden door de autoriteiten via politieke druk⁵⁵ en economische belangen. Hoewel de geschreven pers als vrijer wordt beschouwd, spelen ook hier economische en politieke belangen een grote rol. Bovendien verschijnen de kranten slechts in erg beperkte oplagen. Slechts 5,8 procent van de bevolking heeft toegang tot het internet. Dit beperkt de mogelijkheden die het internet biedt voor vrije nieuwsgaring.⁵⁶ Hoewel de grootste problemen zich situeren op het niveau van de implementatie van wetgeving, is er toch ook bepaalde wetgeving die nu of in het recente verleden de vrijheid van de media bemoeilijkte. Voorbeelden hiervan zijn de lasterwetgeving en de wetgeving omtrent het uitreiken van licenties voor televisiezenders door de Nationale Commissie voor Televisie en Radio (NCTR), die gecontroleerd wordt door de autoriteiten⁵⁷.

Het Bureau is op verschillende manieren actief rond vrijheid van de media. Binnen het Bureau vallen al deze activiteiten onder de sectie ‘Democratisering’ onder leiding van Sven Holdar. Eén lokale stafmedewerkster, Tsovinar Arevyan, is voltijds bezig met vrijheid van de media. De eerste taak is het monitoren van de situatie, waarbij het bureau in nauw contact staat met de RFOM, het Secretariaat en de PC. Daarnaast biedt het Bureau assistentie bij het implementeren

van de aanbevelingen van het rapport van de RFOM uit 2006. Hierbij zit het Bureau de Media Legislation Working Group (MLGW) voor, waarbinnen men actief is omtrent de ontwikkeling van wetgeving. Verder ondersteunt men ook projecten rond zelfregulering in de media (een project van de ngo Yerevan Press Club) en vrijheid van informatie (een samenwerking van de ngo 'Freedom of Information Centre' en de RA Civil Service Council).⁵⁸

In de context van het democratiseringswerk van het Bureau volgens de logica van gevolgenafweging is vooral de MLGW interessant. Via deze werkgroep tracht het Bureau de overheid te beïnvloeden bij de ontwikkeling van wetgeving omtrent media, door samen met lokale en internationale experts, leiders van ngo's en andere internationale organisaties adviezen en ontwerpvetten voor te stellen. Op basis van de uitkomst van de gemeenschappelijke discussie binnen de MLGW wordt er, in naam van de MLGW, onderhandeld met de regering. De OVSE Ambassadeur ondertekent zonnodig brieven en documenten, om extra gewicht in de schaal te leggen.⁵⁹ In deze zin is de MLGW dus een goed voorbeeld van hoe het Bureau een coördinerende rol opneemt binnen de Armeense context (civil society, overheid en andere internationale organisaties).

Het werk van de MLGW wordt door de betrokken ngo's als relatief succesvol ervaren. Zo zegt Boris Navasardian (YPC):

R.: Here [i.e. in Armenië, R.T.], amongst all international organisations, the OSCE was the most efficient in promoting democracy. They had e.g. the Media Legislation Working Group, that was initiated by the OSCE Ambassador of that time. [...] And it worked quite good. At least in two cases: the law on mass communication that was approved in December 2003 and by softening the criminal law on insult and libel. [...] This was important.⁶⁰

Desondanks, is het ook via de MLGW vaak moeilijk daadwerkelijk invloed uit te oefenen op de overheid. Zo haalt Nouneh Sarkissian (Internews) het voorbeeld aan van de nieuwe wetgeving rond de benoeming van leden van de NCTR. Ze stelt dat het effect van het lobbywerk van de MLGW zich in deze kwestie vooral beperkte in het voorkomen van erger. Men slaagde er niet in de wetgeving in die mate te beïnvloeden dat de NCTR volledig onafhankelijk zou worden⁶¹:

R.: The OSCE has this media working group, and they gather all the time people who understand the situation and that are trying to have some influence. They try at least, but just like us, they are not always efficient... So, we don't have enough power, and the OSCE doesn't either. They also can't just push the government. Sometimes they are working as a local ngo.

[...]

I don't really remember the last case where CoE or OSCE really pushed the government or parliament and really changed something. When I say they work as a local ngo, this is what I mean. That they don't have enough power, or... that they can't use enough power. E.g. the last change in the Law on TV and Radio. It had to do with the new procedures for the appointment of the members of the NCTR. We tried to fight a lot about this with the government. Of course we were successful in some way that we managed to stop some things that could have become part of the law, but we didn't change anything into the positive. We couldn't finally come up with the model that would have made this commission really independent. And also the CoE or the OSCE didn't manage to make these changes.⁶²

Uit de ervaringen van de verschillende deelnemers die we spraken (ngo's en het Bureau) blijkt duidelijk dat allen de MLWG als een goed en waardevol instrument beschouwen. Door samen te zitten en onderling te coördineren, kan de internationale gemeenschap tot gezamenlijke standpunten komen. Door samen op te treden kan de internationale gemeenschap bovendien haar invloed vergroten ten aanzien van de overheid. In de woorden van Sven Holdar (OVSE-Bureau):

R.: If we want to improve legislation, we need to lobby. And if several international organisations have the same opinion, that helps...⁶³

Door de betrokkenheid van lokale experts en ngo's, verhoogt men bovendien de legitimiteit en kan men de standpunten beter afstemmen op de specifieke Armeense situatie.

We kunnen concluderen dat de MLWG op zich een waardevol instrument is, waarmee tot op zekere hoogte resultaat kan worden geboekt. Toch stelt men ook hier weer vast dat lang niet altijd het gewenste resultaat kan worden bereikt. De redenen hiervoor zijn het belang van controle over de media voor de Armeense autoriteiten. Ondanks de goede coördinatie die wel wordt bereikt binnen de

MLWG, slaagt men er toch niet steeds in de autoriteiten te overtuigen. Dit is te wijten aan het feit dat in vele gevallen de balans van kosten en baten voor de Armeense autoriteiten negatief blijft voor verbeteringen in de Armeense mediasituatie. Door onderling te coördineren behaalde de MLWG enkele bescheiden positieve resultaten. Echter, om echt substantiële verbeteringen te zien, zal de internationale gemeenschap haar gezamenlijk potentiële voor politieke conditionaliteit beter moeten uitspelen.

3.2 Democratisering volgens de logica van gepastheid

Democratisering volgens de logica van gepastheid verloopt via sociale leerprocessen. In hoofdstuk 1 zagen we dat de effectiviteit hiervan afhankelijk is van drie factoren, met name *systematische interactie*, de bestaande politieke *weerstand* tegen een bepaalde norm en de *weerklink* die de normen vinden. Deze weerklink is afhankelijk van het bestaan van een ‘gemeenschappelijke leefwereld’, van de mate waarin de partners elkaar als gelijken beschouwen en van het inlevingsvermogen in de inzichten van de andere. In deze paragraaf beschouwen we het potentiële van het Bureau om tot democratisering te komen via sociale leerprocessen, waarbij we ons concentreren op de activiteiten van het Bureau rond gender

Eén van de aspecten van het mandaat van het Bureau is ‘to assist in arranging events with OSCE participation’⁶⁴. Hiermee creëert men de ruimte voor het Bureau om ook via projecten Armenië bij te staan in de vervulling van zijn verplichtingen ten aanzien van de OVSE. Hier treedt het Bureau op als democratiseringsactor via sociale leerprocessen. Deze projecten kunnen eigen projecten zijn, maar in de meeste gevallen werkt men samen met lokale partners. In dit laatste geval kan de betrokkenheid van het Bureau variëren van loutere financiering tot een zeer nauwe betrokkenheid bij de totstandkoming, de uitvoering en evaluatie van het project.

Het Bureau heeft enkele karakteristieken die de effectiviteit van deze sociale leerprocessen bevorderen. Anderzijds heeft de Armeense context ook enkele eigenheden die de kansen op succesvolle sociale leerprocessen doen dalen. In wat volgt, confronteren we het Bureau in zijn Armeense context met de theoretische voorwaarden voor

effectieve sociale leerprocessen. Aangezien het verloop van sociale leerprocessen zeer contextgebonden is, kiezen we hier voor een grondige bespreking van het socialiseringswerk van het Bureau rond één bepaald thema, met name gender. We kozen voor de genderthematiek omdat (1) het Bureau hieromtrent zeer actief is –er is dus systematische interactie- en (2) de gendersituatie in Armenië sterk verschilt van de westerse –er is sprake van een sterk verschillende leefwereld-.

a) De genderactiviteiten van het Bureau

‘Gender’ valt binnen het Bureau, net als ‘vrijheid van de media’, onder de ‘Democratiseringssectie’ van Sven Holdar. Binnen deze sectie is één lokale medewerkster, Tsovinar Harutyunyan, voltijds bezig met gender. Nagenoeg alle activiteiten rond gender zijn van die aard dat ze deel uitmaken van sociale leerprocessen.⁶⁵ Men werkt hierbij rond drie themas. Ten eerste gaat het om de politieke en economische versterking van de positie van de Armeense vrouw. In deze context financierde en ondersteunde men reeds enkele studies: het betreft een studie omtrent de politieke participatie van vrouwen in de parlementaire verkiezingen⁶⁶ en een studie rond de situatie van vrouwen in de regio van Syunik⁶⁷. Rond deze studies worden momenteel follow-up projecten opgestart.⁶⁸ Ten tweede werkt men rond genderverslaggeving in de media: men heeft een project via een krantenbijlage over ‘Vrouwen en Politiek’⁶⁹, ontwikkeld door de ngo ProMedia-Gender en in de nabije toekomst plant men een reeks trainingen en workshops voor journalisten en redacteurs om genderverslaggeving in het algemeen te verbeteren. Ten derde wil men de implementatie van gendergerelateerde wetgeving verbeteren. In deze context plant men in de nabije toekomst trainingen voor advocaten.

Meer algemeen tracht het Bureau ook binnen de genderactiviteiten een coördinerende rol op zich te nemen binnen de internationale gemeenschap. In deze hoedanigheid zit het Bureau de driemaandelijks ‘Gender Working Group’ voor, waar de verschillende internationale organisaties⁷⁰ informatie uitwisselen en hun activiteiten onderling afstemmen. Ten slotte tracht de OVSE ook een algemene politiek van ‘gender mainstreaming’ te voeren. Bij elke activiteit, in eender welke dimensie, dient men dus rekening te

houden met het genderaspect. Over wie hiervoor verantwoordelijk is, bestaat echter onduidelijkheid binnen de OVSE zelf.⁷¹

Een recente ontwikkeling is dat het Bureau er voor opteert om minder met de bestaande gender-ngo's te gaan samenwerken, maar meer met sterke individuele vrouwen.⁷² De ervaring leert immers dat de (samen)werking binnen deze ngo-wereld vaak te wensen overlaat.

b) Systematische interactie

Het Bureau is een permanente instelling ter plaatse. Dit biedt de nodige perspectieven voor systematische interactie met Armeense partners. De frequentie van dit contact varieert naargelang het project of de activiteit. De personen en organisaties waarmee men in contact treedt zijn van uiteenlopende aard. Het gaat voornamelijk om lokale ngo's, die vaak instaan voor de implementatie van projecten, trainingen, enz. Hiernaast komt men ook rechtstreeks en via de ngo's in contact met verschillende instellingen van de Armeense overheid, met name het parlement, verschillende ministeries, lokale overheden, politiediensten, enz.

Ook binnen de genderactiviteiten zien we grote verschillen wat betreft de mate van interactie. In sommige gevallen gaat het om een zeer intensieve partnerrelatie, waarbij voortdurend samen aan de ontwikkeling van het project wordt gewerkt. Een goed voorbeeld hiervan is het project rond de krantenbijlage 'Vrouwen en Politiek'. Niet alleen omtrent de bijlage, maar ook rond omkaderende activiteiten zoals een discussie tussen de lezers⁷³ wordt voortdurend gecommuniceerd tussen het Bureau en de betrokken ngo. Door deze intensieve samenwerking, heeft het Bureau een aanzienlijke invloed op de visie van de lokale partner. De voorzitter van de betrokken ngo omschrijft de samenwerking dan ook als volgt:

Q.: How is the cooperation with the Office within this project? How much are you in contact?

R.: Quite frequently. It is a partnership relation. They are also very interested.

Q.: What influence do they have on the contents of the insert?

R.: They propose ideas, often based on good precedents in other countries, where they had good experiences. We discuss the topics in advance. [...]

R.: Has the cooperation with the OSCE changed your views on the topic?

R.: Yes, the OSCE also has some other projects, e.g. their research on the participation of women in the elections. This research has shown us some topics that we had to focus on. E.g. women in political parties, how they feel, etc.⁷⁴

In andere gevallen is de interactie veel beperkter. Een voorbeeld hier is de financiering van een project van de ngo ‘Center for the Development of Civil Society’ (CDCS), waarbij een essaywedstrijd georganiseerd wordt ter gelegenheid van Internationale Vrouwendag. De voorzitter van CDCS heeft niet veel woorden nodig om de samenwerking met het Bureau te beschrijven:

Q.: How is the cooperation with the Office within this project? How much are you in contact?

R.: They just donor, and we give a report.

Q.: Do they have an influence on the contents of the project?

R.: No, none.

Q.: Has the cooperation with the Office changed your views on the topic?

R.: No.⁷⁵

Hoewel dit niet betekent dat het project geen bijdrage levert aan een verbetering van de gendersituatie in Armenië, kan men zich toch afvragen of het Bureau zich dient te engageren in dit soort financiering. Het comparatieve voordeel van het Bureau ligt namelijk net in de mogelijkheden die het heeft om via systematische interactie bepaalde waarden te socialiseren. Wanneer het Bureau zich daarentegen beperkt tot het louter financieren van een project, kan het deze troef niet uitspelen. Het lijkt dan ook aangewezen dat het Bureau het financieren overlaat aan andere internationale organisaties van wie het comparatieve voordeel het grote budget is. Het gaat hier dan voornamelijk om de echte donororganisaties zoals USAID, NDI, IDEA, etc. Het Bureau hoeft daarom een project als het deze niet zomaar te negeren. Via de Gender Working Group kan het immers zijn coördinerende rol opnemen en via deze weg het project steunen. Op deze manier zouden meer fondsen overblijven voor projecten waar het Bureau zijn eigen sterktes beter kan uitspelen.

c) Politieke weerstand

De politieke weerstand is sterk afhankelijk van het thema waarrond men werkt. Daar waar de weerstand bij de autoriteiten groot is, zal

het werk van het Bureau moeilijker verlopen dan waar deze kleiner is. Wanneer de autoriteiten immers een kosten-baten balans opmaken rond het werk van het Bureau en concluderen dat het socialiseringswerk tegen hun belangen is, zullen ze dit werk bemoeilijken. Openlijke weerstand tegen de activiteiten van het Bureau is in het algemeen wel beperkt, aangezien het Bureau handelt binnen een mandaat dat overeengekomen is met de Armeense autoriteiten. Bovendien werkt men rond verplichtingen die men heeft voor de OVSE. Hierbij kunnen we verwijzen naar Risse, die beschrijft hoe retorische actie rond internationale verplichtingen kan leiden tot een switch van de logica van gevolgenafweging naar de logica van gepastheid en zo tot duurzame democratisering.⁷⁶ In deze zin kunnen de verplichtingen bij de OVSE dus bijdragen tot een vermindering van de weerstand.

In het geval van gender stoot men op weinig weerstand vanwege de autoriteiten. We vroegen Sven Holdar om de weerstand bij het werk in gender en in media te vergelijken:

R.: Yes, it's much easier to work in gender than in media. Why? Because it's not as much of a political priority. Gender could be very problematic, e.g. if you cross the border to Iran. There it could be different, but not here, no.

Q.: Do you sometimes feel some resistance from the authorities in your work on media?

R.: Well yes, [...] there are certain interests and of course, if you want to control opinion, the media is always important.⁷⁷

Dat gender geen politieke prioriteit is, heeft echter ook een negatief gevolg voor de financiering van projecten door de overheid. Dit is een probleem waarmee het Bureau geconfronteerd wordt bij zijn contacten met de autoriteiten en de mensen van het 'Ministerie van Werk en Sociale Zaken', waar de afdeling 'Familie-, Vrouwen- en Kinderzaken' verantwoordelijk is voor gender. Volgens Tsovinar Harutyunyan is binnen deze afdeling wel de nodige wil en kennis aanwezig, maar krijgt men van hogerhand te weinig financiering:

R.: They want to cooperate, but the system is that there are no funds. They are well-trained and they know what they have to do. But as there is no political will from above, unfortunately they often can't do anything.⁷⁸

In dit geval wordt de socialisering wel degelijk gehypothekeerd door de autoriteiten. De reden hiervoor is dan wel geen daadwerkelijke politieke weerstand, maar wel een gebrek aan politieke interesse.

d) *Weerklank*

Het grootste probleem voor democratisering via sociale leerprocessen situeert zich in Armenië bij het vinden van *weerklank* voor de te introduceren democratische normen. Een voorbeeld van een initiatief van het Bureau rond gender dat afspiong omwille van een gebrek aan weerklank is het idee een ‘Women’s Caucus’ te creëren in het parlement, die de vrouwen van de verschillende parlementaire facties zou verenigen om zich te buigen over genderzaken. De mening van Larisa Alaverdyan, een prominent vrouwelijk parlamentslid, over dit idee is even eenvoudig als problematisch voor de implementatie ervan: ‘I don’t think this is suitable for Armenia’⁷⁹.

In hoofdstuk 1 zagen we dat drie elementen invloed hebben op weerklank. Dit zijn (1) het elkaar erkennen als gelijken, (2) het aanwezig zijn van een zeker inlevingsvermogen bij alle betrokkenen en (3) het bestaan van een gemeenschappelijke ‘leefwereld’. Met zijn permanente aanwezigheid en lokale medewerkers, zijn bij het Bureau de omstandigheden aanwezig om zo goed mogelijk aan deze voorwaarden te voldoen. Desondanks stoot men nog steeds op een aantal problemen.

(1) Vooreerst blijkt uit de interviews dat in de relatie tussen het Bureau en de partner-ngo’s beide *op gelijke voet* staan, waarbij van beide partners inbreng wordt geapprecieerd. Dit blijkt bijvoorbeeld uit de volgende uitspraak van Jemma Hasratyan, voorzitter van de ‘Armenian Association of Women with University Education’ (AAWUE) over de samenwerking met Tsovinar Harutyunyan bij de studie over politieke participatie van vrouwen bij de parlamentsverkiezingen van 2007:

R.: We are partners. We are like a family working together. If we do something, the other one appreciates it. [...] With Tsovinar, we give each other advice. It’s not that the organisation that gives the money decides on everything.⁸⁰

De samenwerking wordt op dezelfde manier ervaren door de medewerkers van het Bureau en de voorzitters van andere ngo's, zoals 'ProMedia-Gender' en 'Freedom of Information Center',^{81 82}.

(2) Verder zijn er twee elementen die het *inlevingsvermogen* van de kant van het Bureau verhogen. Ten eerste werkt men met lokale medewerkers, die vanuit hun Armeense identiteit geen problemen ondervinden om zich in te leven in de ideeën die leven in de Armeense samenleving. Ten tweede blijven ook de internationale medewerkers voor een langere periode van minstens enkele jaren ter plekke. Dit leidt tot een betere kennis en begrip van het land en zijn inwoners. Svetlana Aslanyan, voorzitter van het CDCS merkt dan ook het volgende op:

Q.: Do you think international organisations are doing a good job on gender issues?

R.: In general, yes. But sometimes they don't really know the country and don't know the needs. [...] But e.g. Sven of the OSCE Office, he lives here for three or four years. He understands the country.⁸³

(3) De grootste problemen met betrekking tot weerklank situeren zich in de verschillen tussen de Armeense *leefwereld* en de westerse oorsprong van een aantal OVSE-principes. Dit blijkt zeer duidelijk in het geval van gender. Drie elementen spelen hier een rol. Twee algemene, met name het sovjetverleden en de trotse natuur van de Armeniërs, en één specifiek element, met name de traditionele genderverhoudingen in de Armeense cultuur.

Het sovjetverleden uit zich op verschillende wijzen. Ten eerste heeft het sovjetverleden een invloed op de betekenis van een aantal begrippen omtrent democratisering, die door de internationale gemeenschap te vaak als eenvormig worden beschouwd. Zo toonden Dryzek en Holmes bv. aan hoe in 1997 de verschillende discours en opvattingen rond democratie in Armenië sterk verschilden van de westerse opvatting van de liberale democratie.⁸⁴ Svetlana Aslanyan (CDCS) verwoordt hoe deze betekenisverschillen nog steeds een rol spelen:

R.: Concepts such as gender, civil society and democracy are very often used here, but they are not widely understood. A lot of people, also the leaders, still have a soviet mentality. This means that our leaders know

how to manage a country as a dictator. And they also know how to show 'democracy' to the West, but this is only an illusion.⁸⁵

Ten tweede heeft het sovjetverleden een grote invloed op de hedendaagse positie van de vrouw in Armenië. Onder het communisme was er immers een verklaarde gelijkheid tussen man en vrouw, waardoor het wettelijke kader vrij was van discriminatie tussen de seksen. Door de sociale voorzieningen en de relatief goede economische situatie van Armenië binnen de S-U, hadden vrouwen het ook relatief goed. Na de onafhankelijkheid bleek de positie van de vrouw in de praktijk echter zeer kwetsbaar⁸⁶, waardoor de *de jure* en *de facto* situatie vandaag sterk verschillen:

"The loss of any social protection from the government took the Armenian women by surprise: on the one hand they had no experience to fight for their rights, on the other hand the Soviet mentality made them look at the government for support. They had a weak idea and concept about democracy and civil society."⁸⁷

Bovendien leeft de idee voort dat de genderkwestie reeds was opgelost onder het sovjetregime. Dit uit zich in een zeer beperkte aandacht voor gendergerelateerde zaken, niet alleen vanwege de overheid (zie supra), maar ook vanwege de maatschappij in het algemeen. Tsovinar Harutyunyan beschrijft het onbegrip waarop ze soms stoot in verband met haar werk rond gender:

R.: Sometimes when you say that you're working on gender, people start to laugh at you. Not only in government, but also in society: young, educated people. When I say that I'm working in the gender field they say: 'What field, gender? Aren't you tired, come on? You're exaggerating, it's not true, our women have the same rights as our men'. So there is some sarcasm. And when you're doing a lot of projects, and then you can't see the light at the end of the tunnel, it is hard.

Ten derde heeft het sovjetverleden een rechtstreekse invloed op de werking van de gender-ngo's. De leidende figuren binnen de Armeense vrouwenbeweging zijn immers overwegend oudere vrouwen, die sterk beïnvloed zijn door de sovjetperiode. Dit uit zich in vaak verouderde methoden en inzichten rond de genderkwestie. Zo ligt de focus van veel van de activiteiten in te grote mate op politieke aspecten, eerder dan sociaal-economische⁸⁸ en slaagt men er niet in jongere vrouwen te engageren voor de genderzaak. Over dit laatste zegt Tsovinar Harutyunyan het volgende:

R.: The presidents of these ngo's are often older women, having a background in soviet times. They got their leadership skills in those days. Now they don't allow, they don't promote other young women to become active. They are no role-models for others.⁸⁹

Hierbovenop is er ook een groot gebrek aan samenwerking tussen de verschillende ngo's.⁹⁰

Naast het sovjetverleden, kan ook de typisch Armeense trots socialiseringswerk bemoeilijken. Armeniërs zijn over het algemeen goed opgeleid (een overblijfsel van de sovjetperiode) en voelen zich als volk onrecht aangedaan door de slechts gedeeltelijke erkenning van de Armeense genocide en het conflict rond Nagorno-Karabach. Hierdoor staat men vaak sceptisch tegenover invloeden van buitenaf en hamert men voortdurend op respect voor de Armeense identiteit. Hoewel dit niet noodzakelijk negatief hoeft te zijn, dient de internationale gemeenschap wel zeker rekening te houden met deze gevoeligheden. We kunnen hierbij Larisa Alaverdyan (parlementslid, voormalig Ombudsman en ten tijde van de onafhankelijkheid prominent lid van het Karabach Comité en de onafhankelijkheidsbeweging) citeren:

R.: We are a nation that is very enthusiastic about our nation, our character: we are proud. I think international organisations should be more attentive to what we say.⁹¹

In de specifieke context van gender dient men tenslotte ook rekening te houden met de traditionele genderverhoudingen binnen de Armeense cultuur. Enkele traditionele gebruiken binnen de Armeense gemeenschap kunnen immers een verregaande invloed hebben op de participatie van vrouwen in het politieke, economische en sociale leven. Internationale organisaties dienen er dan ook rekening mee te houden dat dit een effect kan hebben op de weerklank voor hun normen en dat men ook bij het opstarten van projecten rekening moet houden met deze realiteiten. Larisa Alaverdyan beschrijft de invloed van de Armeense tradities rond eigendom:

R.: To be at a decision-making level, means having access to resources. Traditionally in Armenia, property was not very much a matter of women. This is not so bad for the traditional family, but in this new environment, sometimes this situation is not so good for women and democracy.⁹²

Elementen van de Armeense cultuur bemoeilijken ook op een andere wijze de genderzaak. Zo bleek bij de observatie van de lezersdiscussie rond de bijlage ‘Vrouwen en Politiek’ dat de jonge vrouwen die aanwezig waren, zich niet mengden in het debat. Dit werd achteraf door mensen van het Bureau uitgelegd als een gevolg van het traditionele respect van de jongeren tegenover de ouderen.

Uit de bovenstaande analyse leiden we af dat het voor internationale actoren vaak niet evident is weerklank te vinden binnen de Armeense samenleving. In het slechtste geval, werkt een internationale organisatie volgens onaangepaste werkmethoden. Dat dit gebeurt, wordt aangeklaagd door o.a. Jemma Hasratyan, voorzitter van de AAWUE. Volgens haar focussen internationale organisaties vaak te veel op hoe het is in westerse landen, waarbij ze de specifieke problemen in Armenië buiten beschouwing laten:

R.: There are a lot of international organisations coming to Armenia working on gender, but the problem is that they don't know what to do, how to overcome the difficulties here and how to make women understand their rights in a democratic country. [...] Now they just tell us about the rights of e.g. Swedish women, instead of spending their money on Armenian women.”⁹³

Wanneer we kijken hoe het Bureau met dit probleem van weerklank omgaat in de genderkwesitie, stellen we vast dat het zeker niet ontsnapt aan de vele moeilijkheden, maar dat men wel probeert de activiteiten af te stemmen op de Armeense context. Recentelijk heeft men dan ook besloten voortaan minder met ngo's samen te werken, maar meer met individuele vrouwen. Deze reoriëntatie volgt uit de vaststelling dat het werk van de bestaande ngo's vaak zeer ineffectief is gebleken. Men wijzigt hier dus de gebruikelijke werkwijze (met lokale ngo's) en stapt over naar een werkwijze die specifiek is aangepast aan de Armeense context. Het gevaar schuilt er in dat men hierdoor het potentiële dat deze organisaties toch bieden verloren laat gaan. Dit lijkt echter niet het geval te zijn, aangezien ook nog steeds contact wordt bewaard met de bestaande ngo's. De kunst zal nu zijn om enerzijds naast het bestaande netwerk, via een ‘bottom-up’ werkwijze, een effectievere vorm van ‘vrouwenbeweging’ te creëren, en anderzijds ook te blijven proberen de bestaande ngo's mee

betrokken te krijgen in deze nieuwe werkwijze. Dit kan men doen door hen verder aan te sporen beter samen te werken, naast de politieke aspecten meer aandacht te besteden aan sociaal-economische aspecten en te trachten jonge mensen toch te engageren voor de genderzaak.

e) Conclusie

In zijn genderactiviteiten is het Bureau sterk actief via sociale leerprocessen. Het is dan ook hier dat het comparatieve voordeel van het Bureau ligt. Door zijn permanente aanwezigheid sinds februari 2000 en de lokale medewerkers is het Bureau als internationale organisatie sterk geworteld in de Armeense context. Dit zorgt er voor dat het Bureau er in slaagt relatief goed om te gaan met een aantal standaardproblemen bij sociale leerprocessen. De sterktes van het Bureau liggen in de systematische interactie, de ervaring en kennis van de lokale omstandigheden en de reputatie en samenwerkingsverbanden die in de loop der jaren zijn opgebouwd. Desondanks kent het Bureau nog steeds problemen, daar waar de OVSE-principes rond gender niet stroken met de Armeense gender-‘leefwereld’. Aangezien deze verschillen aanzienlijk zijn, kan het Bureau in vele gevallen niet meer doen dan naar best vermogen toch trachten te socialiseren. De resultaten in deze zijn vaak teleurstellend. Desondanks is het aangewezen dat de inspanningen worden verdergezet, aangezien een verbetering in de gendersituatie in Armenië een mentaliteitsverandering (verandering van leefwereld) vraagt en zodus een werk op zeer lange termijn is.

Om dit werk ondanks de problemen toch zo efficiënt mogelijk te doen verlopen, is het ook hier belangrijk dat de verschillende internationale organisaties hun comparatieve voordelen uitspelen. Deze zijn voor het Bureau bij sociale leerprocessen enerzijds de capaciteit die men heeft om zeer nauw betrokken te zijn bij projecten en anderzijds de coördinerende rol die het Bureau kan opnemen binnen de internationale gemeenschap. Via deze coördinerende rol moet het Bureau er naar streven de rolverdeling zo gebalanceerd mogelijk te maken op basis van de comparatieve voordelen van de diverse internationale organisaties. Dit betekent dat het Bureau bepaalde projecten, waar het als louter donororganisatie optreedt,

beter kan trachten door te geven aan de echte donororganisaties, die grotere budgettaire mogelijkheden hebben.

Tot slot willen we de aandacht nog vestigen op een interne situatie binnen de OVSE, die sociale leerprocessen onnodig bemoeilijkt. Verscheidene respondenten binnen het Bureau wezen op de negatieve gevolgen van de problemen bij de vaststelling van het OVSE-budget. Doordat het budget voor 2008 pas half maart werd goedgekeurd, diende het Bureau gedurende drie maanden te werken via ‘alotments’, die per maand werden verlengd en werden berekend op basis van het budget van 2007. Hierdoor kon het Bureau geen engagementen op langere termijn aangaan, wat natuurlijk de duurzaamheid van sociale leerprocessen bemoeilijkt.⁹⁴

Besluit

Als we de stand van de democratie in Armenië bekijken, moeten we constateren dat het Bureau er vooralsnog niet in geslaagd is substantieel bij te dragen aan de democratisering van het land, noch via de logica van gevolgenafweging, noch via de logica van gepastheid. Illustratief is volgende uitspraak van Marc Bojanic, Deputy Head van het Bureau:

R.: But you see, there is only so much that we can do. We can try to work, to assist, to create some kind of cooperative atmosphere. But the adoption [van een bepaalde democratische hervorming] is a political decision and that is not something that we or any international organisation can have an influence on.¹

Vooreerst maakt deze uitspraak duidelijk dat het Bureau en bij uitbreiding de internationale gemeenschap er niet slagen via de logica van gevolgenafweging substantieel bij te dragen aan de democratisering van Armenië. De zinsnede 'There is only so much we can do' maakt duidelijk dat men geen 'stok' of 'wortel' ziet die men kan aanwenden om een politieke beslissing te beïnvloeden. De vraag blijft waarom deze niet beschikbaar zijn. Voor het Bureau op zich is het duidelijk dat budget en mandaat niet toelaten om als geïsoleerde actor te democratiseren via conditionaliteit. De benodigde 'wortel' en 'stok' om conditionaliteit te laten spelen, moeten dus van andere internationale actoren komen. Tot nu toe heeft men echter nog geen effectieve manier gevonden om op deze manier tot democratisering te komen. In die gevallen waar men de Armeense overheid toch heeft kunnen overhalen tot democratische hervormingen, is men nog ver verwijderd van een daadwerkelijke democratisering. Zo zijn er bv. in vele gevallen grote verschillen tussen de wetgeving en de implementatie ervan. De overheid lijkt zich in deze gevallen voornamelijk bezig te houden met het onderhouden van haar 'democratische façade'. In deze zin zijn de gebeurtenissen van 1 maart erg betekenisvol. In de repressieve aanpak van de protesten hebben de autoriteiten deze democratische façade even laten vallen. In eerste instantie leidde dit ertoe dat de algemene tolerantie vanwege de internationale gemeenschap voor de

Armeense autoriteiten plots omsloeg in strenge veroordelingen. De gevolgen op langere termijn zijn moeilijk in te schatten. Veel zal hierbij afhangen van de verdere evoluties in Armenië. Momenteel zijn er drie mogelijk scenario's. Het is mogelijk dat Armenië onder Sargsyan, na een dialoog tussen regering en oppositie, een voorzichtige ommekeer maakt in de richting van democratie. Een tweede optie is dat de autoriteiten onder Sargsyan er weer in slagen een democratische façade op te trekken, waardoor de democratie in Armenië geen wezenlijke vooruitgang maakt, maar de internationale gemeenschap haar vroegere tolerante houding weer inneemt. Een derde optie is dat er geen vooruitgang wordt gemaakt op het gebied van democratie, maar dat men er niet slaagt de façade weer op te hangen. In dit derde scenario zullen we moeten zien wat de internationale gemeenschap werkelijk kan verwezenlijken in Armenië.

Wil de internationale gemeenschap een rol van betekenis spelen in de democratisering van Armenië, zal ze voor een zeer goede onderlinge afstemming moeten zorgen, waarbij elke organisatie haar comparatieve voordelen ten volle uitspeelt. De rol van het Bureau ligt er dan in binnen de internationale gemeenschap in Armenië een coördinerende rol op zich te nemen. Hiernaast lijkt een belangrijke rol te zijn weggelegd voor de EU en haar ENP. Deze lijkt immers de sterkste actor te zijn door haar potentiëel om economische steun en mogelijkheden te koppelen aan politieke ontwikkelingen in het kader van verplichtingen voor de OVSE en de RvE. De praktische uitwerking van het ENP lijkt voorlopig echter te wensen over te laten. Dit laat zich ook voelen binnen het werk van het Bureau, aangezien men hier vanuit de aard van het Bureau, pas een rol kan spelen binnen processen van conditionaliteit, wanneer dit gebeurt in het kader van een goed functionerende internationale gemeenschap. Hiernaast moeten we er echter ook op wijzen dat het mandaat van het Bureau het in alle omstandigheden moeilijk maakt werkelijk kritisch te zijn tegenover de Armeense overheid. Het mandaat is immers overeengekomen met deze overheid en missies worden algemeen verondersteld een assisterende rol op zich te nemen, geen bekritisierende. Het Bureau en de internationale gemeenschap in het algemeen zullen steeds voor een moeilijke afweging staan. Probeert men een bepaald land of regime 'aan boord te houden' door kleine

vooruitgangen te prijzen of levert men integendeel openlijk sterke kritiek op de negatieve punten van dit regime, waarmee men de legitimiteit ervan ondermijnt? Hoewel dit een vraagstuk is dat geen juiste oplossing kent, is het wel duidelijk dat de democratisering van Armenië gebaat zou zijn bij een meer consequente en beter gecoördineerde internationale gemeenschap. In het op zich nemen van deze coördinatie ligt de rol voor het Bureau. Tot op zekere hoogte neemt het deze rol reeds op zich via een aantal 'International Working Groups'. Deze samenwerking blijft echter te beperkt en zou verder uitgebreid moeten worden. Het Bureau moet er hierbij naar streven dat binnen deze samenwerking ieders comparatieve voordelen op de meest efficiënte manier worden uitgespeeld.

Een tweede manier waarop het Bureau zijn democratiseringsrol tracht op te nemen is via sociale leerprocessen. Onze analyse van het werk rond gender toonde aan dat men ook hierbij met aanzienlijke moeilijkheden wordt geconfronteerd. Het voornaamste probleem is het vinden van weerklank, vanwege de soms grote verschillen tussen de Armeense maatschappij ('leefwereld') en de oorsprong van bepaalde OVSE-waarden en -principes. Het sovjetverleden lijkt zich op velerlei wijzen diep geworteld te hebben in de Armeense samenleving en de traditionele Armeense identiteit en cultuur blijken in sommige gevallen (zoals bv. gender) niet compatibel met de geïmporteerde waarden. Uit onze studie van het werk rond gender bleek duidelijk dat deze aspecten het voor een westerse democratiseringsactor zeer moeilijk maken sociale leerprocessen goed te doen verlopen.

Toch mogen we wat betreft sociale leerprocessen geen eenzijdig pessimistische houding innemen. Het wijzigen van gemeenschappelijke normen en collectieve identiteiten is steeds een werk van lange adem. Beperkte resultaten na enkele jaren mogen geen reden zijn de inspanningen stop te zetten. Hier zitten we met het probleem dat de OVSE-missies bedoeld zijn om relatief kortstondig te zijn, in de zin dat zij moeten trachten zichzelf op korte termijn overbodig te maken. In het geval van gender betekent dit dat men een vrouwenbeweging zou moeten creëren, die na het sluiten van het Bureau op eigen kracht (of eventueel met de steun van andere internationale donoren) de genderzaak in Armenië verder kan

bevorderen. We zagen echter dat de bestaande vrouwenbeweging in grote mate inefficiënt functioneert en weinig perspectieven biedt op een werkelijke vooruitgang. Dit heeft geleid tot een heroriëntatie van het Bureau, dat zich in de toekomst meer rechtstreeks wil richten op individuele, onafhankelijke vrouwen. Door aanvankelijk op kleine schaal de samenwerking tussen deze vrouwen te bevorderen en ze zo betrokken te krijgen bij de sociale, politieke en economische vooruitgang van de positie van de vrouw, kan men misschien op langere termijn de uiteindelijke doelstelling bereiken. Verder moet men trachten het potentiëel dat de huidige vrouwenbeweging biedt zo goed mogelijk uit te spelen. Dit kan men doen door zelf het goede voorbeeld te geven en indien mogelijk de bestaande ngo's in deze nieuwe aanpak te betrekken. Dit kan gebeuren door de ngo's bv. studies te laten uitvoeren in het kader van de nieuwe benadering. Ook kunnen we stellen dat het Bureau binnen de internationale gemeenschap een comparatief voordeel heeft op het gebied van sociale leerprocessen. Doordat men binnen het Bureau internationale medewerkers combineert met lokale medewerkers en de internationale medewerkers bovendien voor een langere periode van enkele jaren ter plaatse zijn, kan men de problemen bij het vinden van weerstand tot een minimum beperken.

Of het Bureau zijn democratiseringsrol nu opneemt binnen de logica van gevolgenafweging of binnen de logica van gepastheid, het belangrijkste is dat men zich bewust is van de comparatieve voor- en nadelen en deze dan ook ten volle uitspeelt. Dit betekent dat men de activiteiten en het budget van het Bureau moet concentreren op die zaken waar het Bureau in uitblinkt. Deze zaken zijn het op zich nemen van een coördinerende rol (waar overigens niet noodzakelijk grote budgetten voor nodig zijn) en het uitspelen van zijn socialiserende sterktes. Dit betekent dat men enerzijds tijd en werk moet investeren in de organisatie en het verloop van internationale coördinatie en men anderzijds het budget meer moet richten op die activiteiten waarbij het Bureau een werkelijk socialiserende rol op zich kan nemen. Hoewel deze masterproef over democratisering handelt, betekent dit niet dat we pleiten voor een grotere concentratie van het budget in de humanitaire dimensie. Ook binnen de twee andere dimensies is in Armenië immers ruimte voor waardevolle

sociale leerprocessen. Binnen de politiek-militaire dimensie denken we hier bv. aan het steunen van projecten die samenwerking tussen Armenië en zijn vijandige buurlanden bevorderen. Hoewel het conflict rond Nagorno-Karabach als dusdanig niet onder het mandaat van het Bureau valt, kan men met projecten van allerlei aard wel trachten bij te dragen tot wederzijds begrip en vertrouwen tussen de twee betrokken landen. Binnen de economisch-ecologische dimensie moet men zich niet concentreren op grote investeringen, maar op projecten waarbij ecologische waarden over duurzaamheid en economische vaardigheden en principes worden overgedragen.

In deze zin pleiten we dus wel voor een cross-dimensionele aanpak. Een voorbeeld van een project dat binnen deze visie past is een gepland project in de regio Syunik. Hier wil het Bureau via kleinschalige samenwerking met lokale vrouwen de economische emancipatie van deze vrouwen bevorderen, wat zowel de doelstellingen rond gender als de economische ontwikkeling van de regio ten goede moet komen.

Algemeen kunnen we besluiten dat het Bureau in Jerevan tot nu toe slechts beperkte resultaten heeft geboekt bij de democratisering van het land. De redenen hiervoor zijn enerzijds de moeilijkheden om effectieve 'wortels' en 'stokken' te vinden die het land en de autoriteiten kunnen motiveren om voluit de democratische weg te kiezen. Anderzijds zorgt de Armeense 'leefwereld' voor aanzienlijke problemen OVSE-normen rond democratie te internaliseren.

Ondanks deze moeilijkheden is het echter verkeerd te stellen dat het Bureau een nutteloze instelling zou zijn. Het Bureau kan immers een belangrijke rol spelen als coördinator binnen de internationale gemeenschap wanneer alle internationale organisaties ten volle hun potentiële qua politieke conditionaliteit laten spelen. Daarnaast is het Bureau relatief goed geplaatst om op lange termijn in de moeilijke Armeense omstandigheden toch resultaten te boeken via sociale leerprocessen.

We willen benadrukken dat het Bureau bij al zijn activiteiten sterk rekening moet houden met zijn eigen comparatieve voordelen en die van andere internationale organisaties binnen Armenië. In die gevallen waar het Bureau dit doet, vergroot het immers zijn impact op het democratiseringsproces. Voor de succesvolle vervulling van

zijn democratiseringsrol, lijkt het dan ook aan te raden dat het Bureau bij het bepalen van zijn strategie en activiteiten steeds dit criterium in het achterhoofd houdt.

Noten

Hoofdstuk 1

¹ J. LINZ en A. STEPAN, *Problems of Democratic Transition and Consolidation*, London, The Johns Hopkins Press Ltd., 1996, 3. (eigen vertaling)

² *Ibid.*, 5. (eigen vertaling)

³ *Ibid.*, 7-15.

⁴ L. HOLMES, *The Democratic State or State Democracy? Problems of Post-Communist Transition*, San Domenico, European University Institute, 1998, 14-15.

⁵ T. CAROTHERS, "The End of the Transition Paradigm" in *Journal of Democracy*, 13, (2002), 1, 5-21.

⁶ A. PRAVDA, "Introduction" in J. ZIELONKA en A. PRAVDA (Reds.), *Democratic Consolidation in Eastern Europe. Volume 2. International and Transnational Factors*, Oxford, Oxford University Press, 2001, 15 en 27.

⁷ *Ibid.*, 1.

⁸ In de Engelstalige literatuur spreekt men van de *logics of consequences and appropriateness*.

⁹ T. RISSE, "Let's Argue!: Communicative Action in World Politics" in *International Organization*, 54, (2000), 1, 3-4.

¹⁰ *Ibid.*, 4-5. en A. WARKOTSCH, "The OSCE as an Agent of Socialisation? International Norm Dynamics and Political Change in Central Asia" in *Europe-Asia Studies*, 59, (2007), 5, 838.

¹¹ J.T. CHECKEL, "International Institutions and Socialization in Europe: Introduction and Framework" in *International Organization*, 59, (2005), 4, pp. 801-826.

¹² F. SCHIMMELFENNIG, "Strategic Calculation and International Socialization: Membership Incentives, Party Constellations, and Sustained Compliance in Central and Eastern Europe" in *International Organization*, 59, (2005), 4, 830-838.

¹³ Dit onderscheid tussen bottom-up en top-down benadering inspireren we op K.E. SMITH, "Western Actors and the Promotion of Democracy" in J. ZIELONKA en A. PRAVDA (Reds.), *Democratic Consolidation in Eastern Europe. Volume 2. International and Transnational Factors*, Oxford, Oxford University Press, 2001, 36-37.

¹⁴ De Raad van Europa maakte minder gebruik van deze 'toetredingsconditionaliteit'. Smith stelt zelfs dat het westen een groot deel van zijn democratiseringspotentieel heeft verspeeld door te snel lidmaatschap bij de RvE aan te bieden. Zie K.E. SMITH, *l.c.*, 43.

-
- ¹⁵ F. SCHIMMELFENNIG, *l.c.*, 832-835. K.E. SMITH, *l.c.*, 37-46.
- ¹⁶ Zie bv. K.E. SMITH, *l.c.*, 37-46., A. PRAVDA, *l.c.*, 22-24. en A. DIMITROVA en G. PRIDHAM, “International Actors and Democracy Promotion in Central and Eastern Europe: The Integration Model and its Limits” in *Democratization*, 11, (2004), 5, pp. 91-112.
- ¹⁷ ENP: Europees Nabuurschapsbeleid of *European Neighbourhood Policy*
- ¹⁸ EUROPESE COMMISSIE, *What is the European Neighbourhood Policy?*, 01.04.2008. (25.04.2008, Europese Commissie, http://ec.europa.eu/world/enp/policy_en.htm).
- ¹⁹ A. MANUKYAN, “The European Neighbourhood Policy and the South Caucasus” in *Conference Papers, International Studies Association*, 2007, 1-21.
- ²⁰ G. SASSE, “The European Neighbourhood Policy: Conditionality revisited for the EU’s Eastern Neighbours” in *Europe-Asia Studies*, 60, (2008), 2, 295-316.
- ²¹ T. RISSE, *l.c.*, 4-5.
- ²² A. WARKOTSCH, *l.c.*, 838.
- ²³ *Ibid.*, 838.
- ²⁴ *Ibid.*, 838-839.
- ²⁵ Haas beperkt zich tot het verspreiden van milieugerelateerde ideeën. De mechanismen die hij vermeldt zijn echter ook perfect toepasbaar (en worden ook als dusdanig toegepast) voor het verspreiden van ideeën over democratie. P.M. HAAS, “Social constructivism and the evolution of multilateral environmental governance” in A. PRAKASH en J.A. HART (Reds.), *Globalization and Governance*, Londen, Routledge, 1999, 118-119.
- ²⁶ A. WARKOTSCH, *l.c.*, 838-840.
- ²⁷ *Logic of arguing* (Engels)
- ²⁸ T. RISSE, *l.c.*, 1-39.
- ²⁹ J.S. DRYZEK en L. HOLMES, *Post-Communist Democratization. Political Discourses across Thirteen Countries*, Cambridge, University Press, 2002, 258.
- ³⁰ Warkotsch toont aan hoe in Centraal-Azië clanstructuren een ‘gemeenschappelijke leefwereld’ met de democratiebevorderaars van de OVSE bemoeilijken. Zie A. WARKOTSCH, *l.c.*, 839-840.
- ³¹ J.T. CHECKEL, *l.c.*, 813.
- ³² T. RISSE, *l.c.*, 21-23 en 28-33.
- ³³ J. KELLEY, “International Actors on the Domestic Scene: Membership Conditionality and Socialization by International Institutions” in *International Organization*, 58, (2004), 3, 428-435.

Hoofdstuk 2

- ¹ Tenzij anders vermeld, gebaseerd op OSCE, *OSCE Handbook*, 11.10.2007, 1-4. (17.04.2008, OSCE.org, http://www.osce.org/publications/sg/2007/10/22286_952_en.pdf).
- ² CSCE Participating States, *Final Recommendations of the Helsinki Consultations*, Helsinki, 1973, §65. (16.04.2008, OSCE, http://www.osce.org/documents/mcs/1973/07/4136_en.pdf).
- ³ D.J. GALBREATH, *The Organization for Security and Co-operation in Europe*, Abingdon, Routledge, 2007, 24-25.
- ⁴ Voor een uitgebreide bespreking van de ‘OVSE in crisis’, zie DUNAY, P., “The OSCE in crisis” in *Chaillot Paper*, n°88, Paris, Institute for Security Studies, 2006, 97 p.
- ⁵ K. DE GUCHT, zoals geciteerd in D.J. GALBREATH, *o.c.*, 93.
- ⁶ CSCE Participating States, *Conference on Security and Co-operation in Europe Final Act*, Helsinki, 01.08.1975. (17.04.2008, OSCE, http://www.osce.org/documents/mcs/1975/08/4044_en.pdf).
- ⁷ OSCE, *OSCE Handbook*, *o.c.*, 4.
- ⁸ D.J. GALBREATH, *o.c.*, 93.
- ⁹ *Ibid.*, 92-93.
- ¹⁰ CSCE Participating States, *Document of the Copenhagen Meeting of the Conference on the Human Dimension of the CSCE*, Kopenhagen, 29.06.1990, 2. (17.04.2008, OSCE, http://www.osce.org/documents/odih/1990/06/13992_en.pdf). (eigen cursivering)
- ¹¹ *Ibid.*, 2.
- ¹² D.J. GALBREATH, *o.c.*, 41 en 94. Voor kritiek en het vb. van ex-Joegoslavië, zie ook E.D. MANSFIELD en J. SNYDER, “Democratization and the Danger of War” in *International Security* 20, (1995), 1, 5-38. en E.D. MANSFIELD en J. SNYDER, “Democratic Transitions, Institutional Strength, and War” in *International Organization* 56, (2002), 2, 297-337.
- ¹³ CSCE Participating States, *Document of the Moscow Meeting of the Conference on the Human Dimension of the CSCE*, 03.08.1991, 29. (17.04.2008, OSCE, http://www.osce.org/documents/odih/1991/10/13995_en.pdf).
- ¹⁴ D.J. GALBREATH, *o.c.*, 94-95.
- ¹⁵ OSCE, *OSCE Handbook*, *o.c.*, 91.
- ¹⁶ De beschrijving ‘ten oosten van Wenen’ wordt hier niet zozeer in geografische zin aangewend, maar wel om de landen aan te duiden die een

communistisch verleden hebben (en nagenoeg allemaal ten oosten van Wenen liggen).

¹⁷ Vooral de activiteiten en autonomie van de ODIHR liggen hierbij onder vuur.

¹⁸ Zie P. DUNAY, *o.c.*

¹⁹ Eigen tabel. Voor een volledig overzicht van de verplichtingen binnen de OVSE met betrekking tot de derde dimensie zie: ODIHR, *OSCE Human Dimension Commitments (2° edition)*, Warsaw, 2005, 261 p. (17.04.2008, OSCE,

http://www.osce.org/publications/odihr/2005/09/16237_440_en.pdf).

²⁰ Met name Armenië, Wit-Rusland, Kazachstan, Kyrgizië, Moldavië, Tadjikistan, Oekraïne en Oezbekistan.

²¹ P. DUNAY, *o.c.*, 75.

²² Zie de sleutel voor de budgettaire bijdragen: OSCE PERMANENT COUNCIL, *Decision n°704*, Wenen, 24.11.2005. (02.05.2008, OVSE, http://www.osce.org/documents/pc/2005/11/17501_en.pdf).

²³ OSCE, *OSCE Handbook, o.c.*, 8.

²⁴ *Ibid.*, 29. (eigen vertaling)

²⁵ *Ibid.*, 29. (eigen vertaling)

²⁶ Met name Armenië, Wit-Rusland, Kazachstan, Kyrgizië, Tadjikistan en Oezbekistan.

²⁷ S. LAVROV, *Statement by Mr. Lavrow, Minister of Foreign Affairs of the Russian Federation, at the Fifteenth Meeting of the OSCE Ministerial Council*, Madrid, 29.11.2007, 2-3. (18.04.2007, OSCE,

http://www1.osce.org/documents/mcs/2007/11/28525_en.pdf).

²⁸ CSCE Participating States, *Mandate of the High Commissioner on National Minorities*, Helsinki, 10.07.1992, §2. (18.04.2008, OSCE, http://www.osce.org/documents/mcs/1992/07/21998_en.pdf). (eigen vertaling, originele cursivering)

²⁹ OSCE, *OSCE Handbook, o.c.*, 32-33.

³⁰ D.J. GALBREATH, *o.c.*, 97-98.

³¹ OSCE Participating States, *Decision n°193. Mandate of the OSCE Representation on Freedom of the Media*, Helsinki, 05.11.1997, §2. (18.04.2008, OSCE,

http://www.osce.org/documents/pc/1997/11/4124_en.pdf). (eigen vertaling)

³² OSCE, *OSCE Handbook, o.c.*, 2007, 34-35.

³³ In wat volgt gebruiken we om praktische redenen steeds de term ‘missies’ om te verwijzen naar de verschillende ‘field operations’, die sterk verschillen qua benaming.

³⁴ P. DUNAY, *o.c.*, 59-61.

³⁵ OSCE PERMANENT COUNCIL, *Decision n°844, OSCE 2007 Year-End Unified Budget Revision*, Wenen, 13.04.2008. (19.04.2008, OVSE, http://www.osce.org/documents/pc/2008/03/30265_en.pdf).

³⁶ OSCE Participating States, *Charter for European Security*, Istanbul, 11.1999, §§37-41. (19.04.2008, OSCE, http://www.osce.org/documents/mcs/1999/11/17497_en.pdf).

³⁷ Eigen inkorting

³⁸ Voor een volledig overzicht van alle ‘field operations’, zie: OSCE CONFLICT PREVENTION CENTRE, *Survey of OSCE Long-Term Missions and other OSCE Field Activities*, Wenen, 2007, 82 p. (19.04.2008, OVSE, http://www.osce.org/documents/cpc/2007/07/3242_en.pdf).

³⁹ V. GHEBALI, “The OSCE long-term missions: A creative tool under challenge” in *Helsinki Monitor*, 2004, 3, 205-206.

⁴⁰ D.J. GALBREATH, *o.c.*, 55-56.

⁴¹ OSCE PERMANENT COUNCIL, *Decision n°844, o.c.*

⁴² V. GHEBALI, *o.c.*, 207-208.

⁴³ M. HUBER, “The effectiveness of OSCE Missions” in *Helsinki Monitor*, 2003, 2, 131-134. en P. SEMNEBY, “Ten lessons for running OSCE field missions in the future” in *Helsinki Monitor*, 2005, 3, 232-237.

⁴⁴ P. DUNAY, *o.c.*, 62.

⁴⁵ M. MERLINGEN en Z. MUJIC, “Public Diplomacy and the OSCE in the Age of Post-International Politics: The Case of the Field Mission in Croatia” in *Security Dialogue*, 34, (2003), 3, 269-283.

⁴⁶ M. HUBER, *l.c.*, 125-127.

⁴⁷ P. DUNAY, *o.c.*, 59-64. en V. ABADJIAN, “The OSCE cross-dimensional roving missions –A myth or reality?” in *Helsinki Monitor: Security and Human Rights*, 2007, 3, 217-218.

⁴⁸ OSCE PERMANENT COUNCIL, *Decision n° 844, o.c.*

⁴⁹ P. DUNAY, *o.c.*, 62-64.

⁵⁰ Dit geldt uiteraard niet voor Rusland, waar geen OVSE-missie actief is.

Hoofdstuk 3

¹ C. MARSHALL en G.B. ROSSMAN, *Designing Qualitative Research*, Thousand Oaks, Sage, 1999, 57.

² P.G. SWANBORN, *Case-study's. Wat, wanneer en hoe?*, Amsterdam, Boom, 1996, 22.

³ B. CAMBRE en H. WAEGE, “Kwalitatief onderzoek en dataverzameling door open interviews” in J. BILLIET en H. WAEGE (Reds.), *Een*

samenleving onderzocht. Methoden van sociaal-wetenschappelijk onderzoek, Antwerpen, De Boeck, 2003, 323.

⁴ J. RITCHIE, J. LEWIS en G. ELAM, “Designing and selecting samples” in J. RITCHIE en J. LEWIS (Reds.), *Qualitative research practice. A guide for social science students and researchers*, 2003, Londen, Sage, 94.

⁵ Zo werd contact opgenomen met het RA Ministry of Labour and Social Issues via medewerkers van het UNDP Gender & Politics in South Caucasus-programma.

⁶ Dit was het geval voor het Turpanjian Center for Policy Analysis (American University of Armenia), het RA Ministry of Foreign Affairs en de RA Central Electoral Commission.

⁷ Bv. bij het RA Ministry of Foreign Affairs en de RA Civil Service Council

⁸ Bv. bij de RA Central Electoral Commission

⁹ B. CAMBRE en H. WAEGE, *l.c.*, 323.

¹⁰ Sommige respondenten waren actief op verschillende domeinen. Bv. Democratization Officer Sven Holdar van het OVSE-Bureau (gender en media) of parlamentslid Larisa Alaverdyan (gender, media, verkiezingen, europeanisering van de wetgeving,...).

¹¹ B. CAMBRE en H. WAEGE, *l.c.*, 333-335.

¹² I. MASO en A. SMALING, *Kwalitatief onderzoek: praktijk en theorie*, Amsterdam, Boom, 1998, 54 en 102.

¹³¹³ *Ibid.*, 49.

¹⁴ Weigering van de respondent vond slechts in één geval plaats.

¹⁵ J. HUTJES, “De gevalstudie” in J. SEGERS, *Methoden voor de maatschappijwetenschappen*, Assen, Van Gorcum, 1999, 360.

¹⁶ *Ibid.*, 364.

Hoofdstuk 4

¹ Officiële cijfers van GOVERNMENT OF REPUBLIC OF ARMENIA, *General Information about the Republic of Armenia*, 2008. (02.05.2008, Government of RA, http://www.gov.am/enversion/armenia/about_armenia.htm). Andere informatie is o.a. gebaseerd op UNITED NATIONS DEVELOPMENT PROGRAMME, *Armenia basic information*, 2007, 11 p. (02.05.2008, UNDP, http://www.undp.am/docs/about_armenia.pdf).

² De officiële cijfers zouden geen rekening houden met de grote emigratie sinds de onafhankelijkheid. Andere schattingen spreken over slechts ongeveer 2,5 miljoen inwoners.

³ Van 1988 tot 1994 was er sprake van een echte oorlog. In 1994 werd een wapenstilstand onderhandeld, die tot vandaag standhoudt zonder duurzame oplossing.

⁴ Transparency International rankte Armenië in 2006 op een 99ste plaats van 180 landen met een score van 3.0 op 10 (met 10 als minst corrupt).

⁵ De index van FreedomHouse geeft een vrij adequate weergave van de stand van de democratie in Armenië. De resultaten van het *Nations in Transit Report 2007* komen overeen met de andere literatuur terzake en de eigen bevindingen bij het veldonderzoek.

⁶ Zie ook J.T. ISHIYAMA en R. KENNEDY, “Superpresidentialism and Political Party Development in Russia, Ukraine, Armenia and Kyrgyzstan” in *Europe-Asia Studies*, 53, (2001), 1177-1191.

⁷ Met name van de president, die een grote benoemingsmacht heeft.

⁸ Dit bleek ook uit de interviews met leden van het OVSE-Bureau, ngo's en andere internationale organisaties.

⁹ FREEDOM OF INFORMATION CENTRE OF ARMENIA (FOIC), *Freedom of Information Training Needs Assessment for Civil Servant Information Officers and Press Services of the Police, Military, and Security Agencies*, Jerevan, 2008, 23.

¹⁰ Zo blijkt slechts 54% van de ambtenaren die bevoegd zijn voor het verstrekken van informatie aan burgers en media in staat een bepaling van de betreffende ‘Law on Freedom of Information’ te kunnen aanhalen. FOIC, *Ibid.*, 15.

¹¹ M. KURKCHIYAN, “The Armenian Media in Context: Soviet Heritage, the Politics of Transition, Democracy, and the Rule of Law” in *Demokratizatsiya*, 14, (2006), 2, 266-282.

¹² X, “Levon Ter-Petrossian’s team congratulates on victory” in *A1+*, 19.02.2008. (02.05.2008, A1+, www.a1plus.am/en/?page=issue&iid=57893).

¹³ ‘International Election Observation Mission’, bestaande uit ODIHR, OVSE Parlementaire Assemblée, Parlementaire Assemblée van de RvE (PACE) en het Europees Parlement.

¹⁴ INTERNATIONAL ELECTION OBSERVATION MISSION. PRESIDENTIAL ELECTION, RA, 19.02.2008 (IEOM), *Statement of Preliminary Findings and Conclusions*, Jerevan, 20.02.2008, 11 p. (02.05.2008, OVSE, http://www.osce.org/documents/odihr/2008/02/29775_en.pdf).

¹⁵ Onder de slachtoffers waren zeven burgers en één politieagent. Enkele weken later stierven nog twee mensen aan hun op 1 maart opgelopen

verwondingen. (bron: X, “Tenth victim” in *AI+*, 14.04.2008. (02.05.2008, *AI+*, www.a1plus.am/en/?page=issue&iid=59540.)

¹⁶ R. KOCHARIAN, *Adress of the President of the Republic of Armenia Robert Kocharian to the People of Armenia*, 01.03.2008. (02.05.2008, President.AM, <http://news.president.am/eng/?sub=news&day=1&month=03&year=2008>).

¹⁷ Zo meldde één van de respondenten van het Bureau dat men in de nasleep van de verkiezingen ‘threatening letters’ ontvangen had.

¹⁸ OSCE, *Minsk Process*, 2008. (02.05.2008, OVSE, <http://www.osce.org/item/21979.html>).

¹⁹ OSCE/ODIHR, *Elections-Armenia*, s.d. (03.05.2008, OVSE, <http://www.osce.org/odihr-elections/14350.html>).

²⁰ OSCE PERMANENT COUNCIL, *Decision n°704*, Wenen, 24.11.2005. (02.05.2008, OVSE, http://www.osce.org/documents/pc/2005/11/17501_en.pdf).

²¹ OSCE OFFICE IN YEREVAN, *Overview*, s.d. (02.05.2008, OVSE, <http://www.osce.org/yerevan/13204.html>).

²² OSCE PERMANENT COUNCIL, *Decision n°314*, Wenen, 22.07.1999. (02.05.2008, OVSE, http://www.osce.org/documents/pc/1999/07/2563_en.pdf).

²³ OSCE OFFICE IN JEREVAN, *Overview*, o.c. (eigen vertaling)

²⁴ Voor een overzicht van de activiteiten van het Bureau, zie www.osce.org/yerevan.

²⁵ De ‘politiek-militaire’ sectie heeft nog extra medewerkers binnen het Police Assistance Programme. Deze worden echter buiten beschouwing gelaten aangezien deze medewerkers niet worden gefinancierd via het *unified budget*, maar via *extra-budgetary contributions*.

²⁶ G. AVAGYAN, *OSCE Office in Yerevan Organigram*, 06.05.2008 (E-mail).

²⁷ OSCE PERMANENT COUNCIL, *Decision n° 844*, o.c.

²⁸ Voor de ‘politiek-militaire’ sectie geeft dit wel een enigszins vertekend beeld, aangezien de medewerkers binnen het Police Assistance Programme niet worden meegerekend.

²⁹ Het betreft een project in het kader van het Police Assistance Programme omtrent inspraak van burgers bij politie-activiteiten en een trainingsprogramma rond democratisch ‘governance’ in de veiligheidssector. Zie OSCE OFFICE IN YEREVAN, *Military and Security*, s.d. (03.05.2008, OVSE, <http://www.osce.org/yerevan/13515.html>). en Interviews met C. Hofstra,

OVSE-Bureau in Jerevan, Politico-Military Officer, 08.03.2008 en 10.03.2008.

³⁰ Wanneer we vergelijken met het algemene gemiddelde van de OVSE-missies, stellen we wel vast dat het aandeel van het budget dat naar de humanitaire dimensie gaat wel sterk onder dit gemiddelde blijft. In de vermenging van de politiek-militaire en humanitaire dimensies, zien we overigens ook een bevestiging van de stelling van Pål Dunay dat binnen de missies geen strikt onderscheid wordt gemaakt tussen de verschillende dimensies ('crossing dimensions'). Zie P. DUNAY, *o.c.*, 59-62.

³¹ Zie bv. *Ibid.*, 52-54.

³² Ter vergelijking kunnen we naar de twee buurlanden kijken. In Georgië (één van de grotere OVSE-missies) gaat het om EUR 442.300 of 10% van het activiteitenbudget. In Azerbeidjan gaat het om EUR 426.200 of eveneens 26% van het activiteitenbudget.

³³ Dit kunnen we afleiden uit V. OSKANIAN, *Statement at the 660th meeting of the OSCE Permanent Council*, Wenen, 17.04.2007. (03.05.2008, RA Ministerie van Buitenlandse Zaken, <http://www.armeniaforeignministry.com>). en Interview met A. Mkrtchian, RA Ministerie van Buitenlandse Zaken, Head of OSCE Division, 01.04.2008.

³⁴ O.a. Interview met C. Hofstra, *o.c.*, 08.03.2008.

³⁵ De Yerevan Press Club is één van de voornaamste Armeense ngo's rond media. Het lidmaatschap is zeer selectief en tracht de beste Armeense journalisten te verenigen. De ngo voert onder andere monitoring uit van de mediasituatie in Armenië. Als één van de belangrijkste vertegenwoordigers van de Armeense civil society en media staat YPC in nauw contact met het Bureau.

³⁶ Interview met B. Navasardian, Yerevan Press Club, voorzitter, 26.03.2008.

³⁷ Op 19 maart, één dag voor het opheffen van de noodtoestand, stemde het parlement een nieuwe wet die zware restricties oplegde voor betogingen. Via deze restricties konden oppositionele manifestaties bijna onmogelijk worden gemaakt, ook na het opheffen van de noodtoestand. Gemeenschappelijke kritiek vanwege ODIHR en de Venetië-Commissie zorgde ervoor dat deze nieuwe wet alsnog werd afgezwakt. Zie o.a. X, "OSCE and CoE welcome agreement to change recently amended assembly law" in *AI+*, 21.04.2008. (04.05.2008, *AI+*, <http://www.aiplus.am/en/?page=issue&iid=59778>).

³⁸ Voor een erg kritische analyse van de rol van internationale democratiseringsactoren, zie B. NAVASARDIAN, *Perspective: Promoting*

Democracy from Abroad?, Paper gepresenteerd op de ‘Promoting Democracy from Abroad? Promoting Instruments of External State and Non State Actors. Perspective for the EU’s Eastern Neighbors’-workshop/Friedrich Ebert Foundation in Berlijn, 17.11.2005, 1-7.

³⁹ Interview met N. Sarkissian, Internews, voorzitter, 27.03.2008.

⁴⁰ Interview met B. Navasardian, o.c.

⁴¹ De MCC is een instelling van de Amerikaanse overheid die grote financiële steun verleent aan duurzame economische ontwikkeling in o.a. Armenië (\$235,65 miljoen). Zie MILLENIUM CHALLENGE CORPORATION (MCC), MCC, s.d. (11.05.2008, MCC, <http://www.mca.gov/>).

Na de gebeurtenissen van 1 maart kwam plots een officiële waarschuwing van de MCC dat ze overwoog de hulp stil te zetten, gebaseerd op de politieke conditionaliteit die verbonden is aan de hulp. Zie J. DANILOVICH, *Letter to Robert Kocharian, President of the Republic of Armenia*, 11.03.2008.

⁴² Interview met N. Sarkissian, o.c.

⁴³ Interview met S. Aslanyan, Center for the Development of Civil Society, voorzitter, 24.03.2008.

⁴⁴ Interview met B. Navasardian, o.c.

⁴⁵ Getuige hiervan is bv. de grensbewaking aan de gesloten grens tussen Turkije en Armenië, die nog steeds verzorgd wordt door Russische soldaten.

⁴⁶ Zie o.a. MILLENIUM CHALLENGE CORPORATION, *Armenia and the Millenium Challenge Corporation*, 12.03.2008. (05.05.2008, Millenium Challenge Corporation, <http://www.mcc.gov/press/releases/documents/stmt-031208-armenia.php>). en M. ALKHAZASHVILI, “Armenia’s Millenium Challenge funding in doubt” in *The Messenger Online*, 31.03.2008. (05.05.2008, The Messenger Online, http://www.messenger.com.ge/issues/1577_march_31_2008/1577_econ_three.html).

⁴⁷ Ter vergelijking: het budget van het OVSE-Bureau in Jerevan voor 2008 is bepaald op 2.277.200 EUR; het ENP wees voor de periode 2007-2010 maar liefst 94,4 miljoen EUR toe aan Armenië (zie EUROPEAN COMMISSION’S DELEGATION TO ARMENIA, *Implementation of the European Neighbourhood Policy in 2007 Progress Report*, 10.04.2008. (11.05.2008, European Commission’s Delegation to Armenia, http://www.delarm.ec.europa.eu/en/press/10_04_2008.htm). Bovendien biedt het ENP perspectieven voor economisch sterkere banden met de EU.

⁴⁸ Interview met anonieme respondent.

⁴⁹ Interview met M. Bojanic, OVSE-Bureau in Jerevan, Deputy Head of Office /Good Governance Officer, 04.04.08.

⁵⁰ Interview met S. Doydoyan, Freedom of Information Centre, voorzitter, 27.03.2008.

⁵¹ Interviews met N. Sarkissian, *o.c.* en B. Navasardian, *o.c.*

⁵² Informeel gesprek met medewerker internationale organisatie, 03.04.2008.

⁵³ Over de toestand van de media zie o.a. FREEDOM HOUSE, *o.c.*, 92-95., REPRESENTATIVE ON FREEDOM OF THE MEDIA (RFOM), *The State of Media Freedom in Armenia. Observations and Recommendations*, 26.07.2006. (05.05.2008, OVSE,

http://www.osce.org/documents/rfm/2006/07/20007_en.pdf), M.

KURKCHYAN, *l.c.* Verder ook gebaseerd op interviews met

B.Navasardian, *o.c.*, S. Holdar, OVSE-Bureau in Jerevan, Democratization Officer, 17.03.2008. en N. Sarkissian, *o.c.*

⁵⁴ Onder de 20-daagse noodtoestand na de gebeurtenissen van 1 maart werden de media onderworpen aan strenge restricties waarbij men enkel officiële regeringsinformatie mocht publiceren. De grootste kritiek die op het decreet van de noodtoestand (R. KOCHARIAN, *o.c.*) werd geleverd, lag niet zozeer in de inhoud ervan, maar in de selectieve toepassing ervan.

Volgens B. Navasardian (YPC) en N. Sarkissian (Internews) werd enkel pro-oppositionele of anti-regeringsberichtgeving geweerd, terwijl onofficiële opruiende berichtgeving over de oppositie wel werd toegestaan. Zie hiervoor naast de interviews ook YPC e.a., *Statement of eight NGOs on development in Armenian media during the emergency situation*, 14.03.2008. (11.05.2008, YPC, http://www.ypc.am/eng/index.php?go=newsletter/2008/march_eng/14_20).

Onze respondenten (Interviews met S. Holdar, *o.c.*, 17.03.2008, B.

Navasardian, *o.c.* en N. Sarkissian, *o.c.*) vreesden voor de gevolgen op langere termijn van deze situatie.

⁵⁵ Zo sprak één van onze respondenten over telefoons vanwege de presidentiële administratie naar kritische TV-zenders. Wanneer een zender te kritisch is, loopt deze het risico zijn licentie te verliezen of op andere manieren te worden aangepakt. Voorbeelden hiervan zijn het afnemen van de licentie van de populaire, nationale kritische zender A1+ in 2004 (deze zaak is momenteel hangende bij de Raad van Europa) en meer recent het opleggen van zware taksen aan de lokale kritische zender Gala TV.

⁵⁶ Hier zou enige verandering op til kunnen zijn. In de gebeurtenissen na de presidentsverkiezingen lijkt het internet alleszins een rol te hebben gespeeld.

⁵⁷ Deze wetgeving werd in 2005 gewijzigd. Voor de wijziging werden alle leden aangeduid door de president, sinds 2005 is dit slechts de helft, terwijl de andere helft wordt aangeduid door het parlement. Gezien het overwicht dat de president ook in het parlement heeft, is deze wijziging geen garantie op een vermindering van de presidentiële invloed.

⁵⁸ Voor meer informatie, zie OSCE OFFICE IN YEREVAN, *Media/Access to information*, s.d. (05.05.2008, OVSE, <http://www.osce.org/yerevan/13212.html>). Verder ook Interviews met S. Holdar, o.c. en T. Arevyan, OVSE-Bureau in Jerevan, National Assistant Programme Officer Democratization Programme, 17.03.2008.

⁵⁹ Gebaseerd op Interview met B. Navasardian, o.c.

⁶⁰ Interview met B. Navasardian, o.c.

⁶¹ Dit wordt ook bevestigd in het rapport van de RFOM. RFOM, o.c.

⁶² Interview met N. Sarkissian, o.c.

⁶³ Interview met S. Holdar, o.c.

⁶⁴ OSCE PERMANENT COUNCIL, *Decision n°314*, o.c.

⁶⁵ Gebaseerd op OSCE OFFICE IN YEREVAN, *Gender*, s.d. (09.05.2008, OVSE, <http://www.osce.org/yerevan/20146.html>). OSCE OFFICE IN YEREVAN, *Outline of the activities of the Gender Programme in 2007*, s.d. en Interviews met S. Holdar, OVSE-Bureau in Jerevan, Democratization Officer, 14.03.2007. en T. Harutyunyan, OVSE-Bureau in Jerevan, Senior Democratization Assistant, 17.03.2008.

⁶⁶ ARMENIAN ASSOCIATION OF WOMEN WITH UNIVERSITY EDUCATION (AAWUE), *Women's Political Participation in the 2007 Parliamentary Elections in the Republic of Armenia. Analytical Overview*, Jerevan, 2007, 59 p. (09.05.2008, OVSE, http://www.osce.org/documents/oy/2007/11/27913_en.pdf).

⁶⁷ B. WISTRAND en A. MKHITARYAN, *Women empowerment and cooperation in Armenia with a focus on the Syunik region*, Jerevan, 2007, 16 p. (09.05.2008, OVSE, http://www.osce.org/documents/oy/2007/12/28693_en.pdf).

Het is interessant hierbij op te merken dat veel van de activiteiten in de regio's zich in de regio van Syunik situeren. Dit is te danken aan het feit dat het Bureau in deze arme regio een Project Implementation Presence (PIP) heeft.

⁶⁸ Zo was één van de vaststellingen uit de studie in Syunik dat er geen samenwerking bestond tussen vrouwen. Daarom plant men nu een project waarbij men in de grootste steden 'vrouwengroepen' zou opstarten, die verder kunnen samenwerken rond zaken als bv. microkrediet, lokale politiek, etc. Door op deze wijze de samenwerking onder vrouwen te

stimuleren, tracht men op duurzame wijze de positie van de vrouwen in de regio te versterken.

⁶⁹ ‘Vrouwen en Politiek’, of ‘Zjensjtsjina i Politika’, is een maandelijks krantenbijlage, ontwikkeld door de ngo ProMedia-Gender, bij vijf Armeense kranten (waarvan twee in het Russisch en drie in het Armeens), die moet bijdragen aan de bewustmaking rond gender, genderjournalistiek moet verbeteren en stereotypes moet overstijgen.

⁷⁰ Vertegenwoordigd in de Gender Working Group zijn: USAID, UNDP, NDI, SPSS, ABA/CEELI, OSIAF-Armenia, IDEA, British Council, ICARE, IREX, Eurasia Foundation, OVSE/ODIHR en OVSE-Bureau in Jerevan.

⁷¹ Interviews met S. Holdar, *o.c.*, 14.03.2008 en T. Harutyunyan, *o.c.*

⁷² Een voorbeeld van hoe men dit tracht te verwezenlijken is het follow-up project in Syunik met de ‘vrouwengroepen’. Interviews met S. Holdar, *o.c.*, 14.03.2008 en T. Harutyunyan, *o.c.* Een ander voorbeeld is het organiseren van een discussie tussen de lezers van de krantenbijlage ‘Vrouwen en Politiek’.

⁷³ Dit blijkt uit de observaties voor, tijdens en na de lezersdiscussie omtrent de bijlage.

⁷⁴ Interview met T. Hovnatanyan, ProMedia-Gender, voorzitter, 21.03.2008.

⁷⁵ Interview met S. Aslanyan, Center for the Development of Civil Society, voorzitter, 24.03.2008.

⁷⁶ Zie hoofdstuk 1, 2.3.

⁷⁷ Interview met S. Holdar, *o.c.*, 17.03.2008.

⁷⁸ Interview met T. Harutyunyan, *o.c.*

⁷⁹ Interview met L. Alaverdyan, Parlementslid ‘Heritage’-factie (oppositie), voormalig RA Ombudsman, 02.04.2008.

⁸⁰ Interview met J. Hasratyan, AAWUE, voorzitter, 28.03.2008.

⁸¹ Deze ngo werkt samen met de mediasectie van het Bureau in het kader van een trainingsproject rond ‘freedom of information’.

⁸² Interviews met S. Holdar, *o.c.*, T. Arevyan, *o.c.*, T. Harutyunyan, *o.c.*, T. Hovnatanyan, *o.c.* en S. Doydoyan, *o.c.*

⁸³ Interview met S. Aslanyan, *o.c.*

⁸⁴ J.S. DRYZEK en L. HOLMES, *l.c.*, 133-146.

⁸⁵ Interview met S. Aslanyan, *o.c.*

⁸⁶ Door de grote werkloosheid kenden sommige regio’s een grote emigratie van de werkende mannelijke bevolking, waardoor vele huishoudens plots onderhouden moesten worden door alleenstaande vrouwen.

⁸⁷ S. ASLANYAN, *Woman Liberation and Woman Question in Armenia*, Jerevan, s.d., 5.

⁸⁸ Interview met S. Holdar, *o.c.* en observatie bij lezersdiscussie ‘Vrouwen en Politiek’.

⁸⁹ Interview met T. Harutyunyan, *o.c.*

⁹⁰ Interviews met S. Holdar, *o.c.*, T. Harutyunyan, *o.c.* en S. Aslanyan, *o.c.*

⁹¹ Interview met L. Alaverdyan, 25.03.2008.

⁹² *Ibid.*

⁹³ Interview met J. Hasratyan, *o.c.*

⁹⁴ Interviews met C. Hofstra, *o.c.*, 10.03.2008 en T. Harutyunyan, *o.c.*, 17.03.2008.

Besluit

¹ Interview met M. Bojanic, *o.c.* Bojanic heeft het over de adoptie van een nieuwe anti-corruptie strategie.

Bibliografie

- X, "Levon Ter-Petrosian's team congratulates on victory" in *AI+*, 19.02.2008. (02.05.2008, *AI+*, www.a1plus.am/en/?page=issue&iid=57893).
- X, "Doden bij geweld tussen Armeense betogers en politie" in *De Standaard Online*, 02.03.2008. (12.05.2008, *De Standaard*, www.standaard.be).
- X, "Tenth victim" in *AI+*, 14.04.2008. (02.05.2008, *AI+*, www.a1plus.am/en/?page=issue&iid=59540).
- X, "OSCE and CoE welcome agreement to change recently amended assembly law" in *AI+*, 21.04.2008. (04.05.2008, *AI+*, <http://www.a1plus.am/en/?page=issue&iid=59778>).
- ABADJIAN, V., "The OSCE cross-dimensional roving missions – A myth or reality?" in *Helsinki Monitor: Security and Human Rights*, 2007, 3, pp. 208-223.
- ALKHAZASHVILI, M., "Armenia's Millenium Challenge funding in doubt" in *The Messenger Online*, 31.03.2008. (05.05.2008, *The Messenger Online*, http://www.messenger.com.ge/issues/1577_march_31_2008/1577_econ_three.html).
- ARMENIAN ASSOCIATION OF WOMEN WITH UNIVERSITY EDUCATION (AAWUE), *Women's Political Participation in the 2007 Parliamentary Elections in the Republic of Armenia. Analytical Overview*, Jerevan, 2007, 59 p. (09.05.2008, OVSE, http://www.osce.org/documents/oy/2007/11/27913_en.pdf).
- ASLANYAN, S., *Woman Liberation and Woman Question in Armenia*, Jerevan, s.d., 10 p.
- AVAGYAN, G., *OSCE Office in Yerevan Organigram*, 06.05.2008 (E-mail).

- CAMBRE, B. en WAEGE, H., “Kwalitatief onderzoek en dataverzameling door open interviews” in BILLIET, J. en WAEGE, H. (Reds.), *Een samenleving onderzocht. Methoden van sociaal-wetenschappelijk onderzoek*, Antwerpen, De Boeck, 2003, pp. 315-342.
- CAROTHERS, T., “The End of the Transition Paradigm” in *Journal of Democracy*, 13, (2002), 1, pp. 5-21.
- CHECKEL, J.T., “International Institutions and Socialization in Europe: Introduction and Framework” in *International Organization*, 59, (2005), 4, pp. 801-826.
- CSCE Participating States, *Final Recommendations of the Helsinki Consultations*, Helsinki, 1973, §65. (16.04.2008, OSCE, http://www.osce.org/documents/mcs/1973/07/4136_en.pdf).
- CSCE Participating States, *Conference on Security and Co-operation in Europe Final Act*, Helsinki, 01.08.1975. (17.04.2008, OSCE, http://www.osce.org/documents/mcs/1975/08/4044_en.pdf).
- CSCE Participating States, *Document of the Copenhagen Meeting of the Conference on the Human Dimension of the CSCE*, Kopenhagen, 29.06.1990, 2. (17.04.2008, OSCE, http://www.osce.org/documents/odihr/1990/06/13992_en.pdf).
- CSCE Participating States, *Document of the Moscow Meeting of the Conference on the Human Dimension of the CSCE*, 03.08.1991, 29. (17.04.2008, OSCE, http://www.osce.org/documents/odihr/1991/10/13995_en.pdf).
- CSCE Participating States, *Mandate of the High Commissioner on National Minorities*, Helsinki, 10.07.1992, §2. (18.04.2008, OSCE, http://www.osce.org/documents/mcs/1992/07/21998_en.pdf).
- DANILOVICH, J., *Letter to Robert Kocharian, President of the Republic of Armenia*, 11.03.2008.

DIMITROVA, A. en PRIDHAM, G., “International Actors and Democracy Promotion in Central and Eastern Europe: The Integration Model and its Limits” in *Democratization*, 11, (2004), 5, pp. 91-112.

DRYZEK, J.S. en HOLMES, L., *Post-Communist Democratization. Political Discourses across Thirteen Countries*, Cambridge, University Press, 2002, 300 p.

DUNAY, P., “The OSCE in crisis” in *Chaillot Paper*, n°88, Paris, Institute for Security Studies, 2006, 97 p.

EUROPEAN COMMISSION’S DELEGATION TO ARMENIA, *Implementation of the European Neighbourhood Policy in 2007 Progress Report*, 10.04.2008. (11.05.2008, European Commission’s Delegation to Armenia, http://www.delarm.ec.europa.eu/en/press/10_04_2008.htm).

EUROPESE COMMISSIE, *What is the European Neighbourhood Policy?*, 01.04.2008. (25.04.2008, Europese Commissie, http://ec.europa.eu/world/enp/policy_en.htm).

FREEDOM OF INFORMATION CENTRE OF ARMENIA (FOIC), *Freedom of Information Training Needs Assessment for Civil Servant Information Officers and Press Services of the Police, Military, and Security Agencies*, Jerevan, 2008, 28 p.

GALBREATH, D.J., *The Organization for Security and Co-operation in Europe*, Abingdon, Routledge, 2007, 151 p.

GHEBALI, V., “The OSCE long-term missions: A creative tool under challenge” in *Helsinki Monitor*, 2004, 3, pp. 202-219.

GOVERNMENT OF REPUBLIC OF ARMENIA, *General Information about the Republic of Armenia*, 2008. (02.05.2008, Government of RA, http://www.gov.am/enversion/armenia/about_armenia.htm).

- HAAS, P.M., “Social constructivism and the evolution of multilateral environmental governance” in PRAKASH, A. en HART, J.A. (Reds.), *Globalization and Governance*, Londen, Routledge, 1999, pp. 103-133.
- HOLMES, L., *The Democratic State or State Democracy? Problems of Post-Communist Transition*, San Domenico, European University Institute, 1998, 38 p.
- HUBER, M., “The effectiveness of OSCE Missions” in *Helsinki Monitor*, 2003, 2, 125-135.
- HUTJES, J., “De gevalsstudie” in SEGERS, J., *Methoden voor de maatschappijwetenschappen*, Assen, Van Gorcum, 1999, pp. 338-366.
- INTERNATIONAL ELECTION OBSERVATION MISSION. PRESIDENTIAL ELECTION, RA, 19.02.2008 (IEOM), *Statement of Preliminary Findings and Conclusions*, Jerevan, 20.02.2008, 11 p. (02.05.2008, OVSE, http://www.osce.org/documents/odihr/2008/02/29775_en.pdf).
- ISHIYAMA, J.T. en KENNEDY, R., “Superpresidentialism and Political Party Development in Russia, Ukraine, Armenia and Kyrgyzstan” in *Europe-Asia Studies*, 53, (2001), pp. 1177-1191.
- KELLEY, J., “International Actors on the Domestic Scene: Membership Conditionality and Socialization by International Institutions” in *International Organization*, 58, (2004), 3, pp. 425-457.
- KOCHARIAN, R., *Adress of the President of the Republic of Armenia Robert Kocharian to the People of Armenia*, 01.03.2008. (02.05.2008, President.AM, <http://news.president.am/eng/?sub=news&day=1&month=03&year=2008>).

- KURKCHIYAN, M., “The Armenian Media in Context: Soviet Heritage, the Politics of Transition, Democracy, and the Rule of Law” in *Demokratizatsiya*, 14, (2006), 2, pp. 266-282.
- LAVROV, S., *Statement by Mr. Lavrov, Minister of Foreign Affairs of the Russian Federation, at the Fifteenth Meeting of the OSCE Ministerial Council*, Madrid, 29.11.2007, 5 p. (18.04.2007, OSCE, http://www1.osce.org/documents/mcs/2007/11/28525_en.pdf).
- LINZ, J. en STEPAN, A., *Problems of Democratic Transition and Consolidation*, London, The Johns Hopkins Press Ltd., 1996, 479 p.
- MARSHALL, C. en ROSSMAN, G.B., *Designing Qualitative Research*, Thousand Oaks, Sage, 1999, 224 p.
- MASO, I. en SMALING, A., *Kwalitatief onderzoek: praktijk en theorie*, Amsterdam, Boom, 1998, 146 p.
- MANUKYAN, A., “The European Neighbourhood Policy and the South Caucasus” in *Conference Papers, International Studies Association*, 2007, pp. 1-21.
- MERLINGEN, M. en MUJIC, Z., “Public Diplomacy and the OSCE in the Age of Post-International Politics: The Case of the Field Mission in Croatia” in *Security Dialogue*, 34, (2003), 3, pp. 269-283.
- MILLENIUM CHALLENGE CORPORATION (MCC), *MCC*, s.d. (11.05.2008, MCC, <http://www.mca.gov/>).
- MILLENIUM CHALLENGE CORPORATION, *Armenia and the Millenium Challenge Corporation*, 12.03.2008. (05.05.2008, Millenium Challenge Corporation, <http://www.mcc.gov/press/releases/documents/stmt-031208-armenia.php>).

- NAVASARDIAN, B., *Perspective: Promoting Democracy from Abroad?*, Paper gepresenteerd op de 'Promoting Democracy from Abroad? Promoting Instruments of External State and Non State Actors. Perspective for the EU's Eastern Neighbors'-workshop/Friedrich Ebert Foundation in Berlijn, 17.11.2005, 7 p.
- ODIHR, *OSCE Human Dimension Commitments (2° edition)*, Warsaw, 2005, 261 p. (17.04.2008, OSCE, http://www.osce.org/publications/odihr/2005/09/16237_440_en.pdf).
- OSCE, *OSCE Handbook*, 11.10.2007, 1-4. (17.04.2008, OSCE.org, http://www.osce.org/publications/sg/2007/10/22286_952_en.pdf).
- OSCE, *Minsk Process*, 2008. (02.05.2008, OVSE, <http://www.osce.org/item/21979.html>).
- OSCE/ODIHR, *Elections-Armenia*, s.d. (03.05.2008, OVSE, <http://www.osce.org/odihr-elections/14350.html>).
- OSCE CONFLICT PREVENTION CENTRE, *Survey of OSCE Long-Term Missions and other OSCE Field Activities*, Wenen, 2007, 82 p. (19.04.2008, OVSE, http://www.osce.org/documents/cpc/2007/07/3242_en.pdf).
- OSCE OFFICE IN JEREVAN, *Gender*, s.d. (09.05.2008, OVSE, <http://www.osce.org/yerevan/20146.html>).
- OSCE OFFICE IN JEREVAN, *Media/Access to information*, s.d. (05.05.2008, OVSE, <http://www.osce.org/yerevan/13212.html>).
- OSCE OFFICE IN JEREVAN, *Military and Security*, s.d. (03.05.2008, OVSE, <http://www.osce.org/yerevan/13515.html>).
- OSCE OFFICE IN JEREVAN, *Outline of the activities of the Gender Programme in 2007*, s.d.

OSCE OFFICE IN YEREVAN, *Overview*, s.d. (02.05.2008, OVSE,
<http://www.osce.org/yerevan/13204.html>).

OSCE Participating States, *Decision n°193. Mandate of the OSCE Representation on Freedom of the Media*, Helsinki, 05.11.1997, §2. (18.04.2008, OSCE,
http://www.osce.org/documents/pc/1997/11/4124_en.pdf).

OSCE Participating States, *Charter for European Security*, Istanbul, 11.1999, §§37-41. (19.04.2008, OSCE,
http://www.osce.org/documents/mcs/1999/11/17497_en.pdf).

OSCE PERMANENT COUNCIL, *Decision n°704*, Wenen, 24.11.2005. (02.05.2008, OVSE,
http://www.osce.org/documents/pc/2005/11/17501_en.pdf).

OSCE PERMANENT COUNCIL, *Decision n°844, OSCE 2007 Year-End Unified Budget Revision*, Wenen, 13.04.2008. (19.04.2008, OVSE,
http://www.osce.org/documents/pc/2008/03/30265_en.pdf).

OSCE PERMANENT COUNCIL, *Decision n°704*, Wenen, 24.11.2005. (02.05.2008, OVSE,
http://www.osce.org/documents/pc/2005/11/17501_en.pdf).

OSCE PERMANENT COUNCIL, *Decision n°314*, Wenen, 22.07.1999. (02.05.2008, OVSE,
http://www.osce.org/documents/pc/1999/07/2563_en.pdf).

OSKANIAN, V., *Statement at the 660th meeting of the OSCE Permanent Council*, Wenen, 17.04.2007. (03.05.2008, RA Ministerie van Buitenlandse Zaken,
<http://www.armeniaforeignministry.com>).

PRAVDA, A., “Introduction” in ZIELONKA, J. en PRAVDA, A. (Reds.), *Democratic Consolidation in Eastern Europe. Volume 2. International and Transnational Factors*, Oxford, Oxford University Press, 2001, 556 p.

- REPRESENTATIVE ON FREEDOM OF THE MEDIA (RFOM), *The State of Media Freedom in Armenia. Observations and Recommendations*, 26.07.2006, 11 p. (05.05.2008, OVSE, http://www.osce.org/documents/rfm/2006/07/20007_en.pdf).
- RISSE, T., “Let’s Argue!: Communicative Action in World Politics” in *International Organization*, 54, (2000), 1, pp. 1-39.
- RITCHIE, J., LEWIS, J. en ELAM, G., “Designing and selecting samples” in RITCHIE, J. en LEWIS, J. (Reds.), *Qualitative research practice. A guide for social science students and researchers*, 2003, Sage, Londen, pp. 77-108.
- SASSE, G., “The European Neighbourhood Policy: Conditionality revisited for the EU’s Eastern Neighbours” in *Europe-Asia Studies*, 60, (2008), 2, pp. 295-316.
- SCHIMMELFENNIG, F., “Strategic Calculation and International Socialization: Membership Incentives, Party Constellations, and Sustained Compliance in Central and Eastern Europe” in *International Organization*, 59, (2005), 4, pp. 827-860.
- SEMNEBY, P., “Ten lessons for running OSCE field missions in the future” in *Helsinki Monitor*, 2005, 3, pp. 232-237.
- SMITH, K.E., “Western Actors and the Promotion of Democracy” in ZIELONKA, J. en PRAVDA, A. (Reds.), *Democratic Consolidation in Eastern Europe. Volume 2. International and Transnational Factors*, Oxford, Oxford University Press, 2001, 556 p.
- SWANBORN, P.G., *Case-study’s. Wat, wanneer en hoe?*, Amsterdam, Boom, 1996, 167 p.
- UNITED NATIONS DEVELOPMENT PROGRAMME, *Armenia basic information*, 2007, 11 p. (02.05.2008, UNDP, http://www.undp.am/docs/about_armenia.pdf).

WARKOTSCH, A., “The OSCE as an Agent of Socialisation? International Norm Dynamics and Political Change in Central Asia” in *Europe-Asia Studies*, 59, (2007), 5, pp. 829-846.

WISTRAND, B. en MKHITARYAN, A., *Women empowerment and cooperation in Armenia with a focus on the Syunik region*, Jerevan, 2007, 16 p. (09.05.2008, OVSE, http://www.osce.org/documents/oy/2007/12/28693_en.pdf).

YPC e.a., *Statement of eight NGOs on development in Armenian media during the emergency situation*, 14.03.2008. (11.05.2008, YPC, http://www.ypc.am/eng/index.php?go=newsletter/2008/march_eng/14_20).

Bijlage 1. Lijst van interviews

OVSE-Bureau in Jerevan

08.03.2008	Carel Hofstra	Politico-Military Officer
10.03.2008	Carel Hofstra	Politico-Military Officer
10.03.2008	Sven Holdar	Democratization Officer
10.03.2008	Sylvia Pogolsha	Human Rights Officer
14.03.2008	Sven Holdar	Democratization Officer
14.03.2008	Tsovinar Harutyunyan	Senior Democratization Assistant-Gender Programme
17.03.2008	Sven Holdar	Democratization Officer
17.03.2008	Tsovinar Harutyunyan	Senior Democratization Assistant-Gender
17.03.2008	Tsovinar Arevyan	National Assistant Programme Officer-Freedom of Media
04.04.2008	Marc Bojanic	Deputy Head of Office/Good Governance Officer

Andere internationale organisaties

25.03.2008	Anna Arakelyan	UNDP Gender & Politics in South Caucasus	Gender Information-Analytical Center
03.04.2008	Vahagn Muradyan	Council of Europe	Medewerker Information Office

Armeense overheidsinstellingen

26.03.2008	Armine Tanashyan	Ministry of Labour and Social Issues	Deputy Head of Family, Women and Children Issues – Women Department
------------	------------------	--------------------------------------	---

26.03.2008	Gegham Sargsyan	Civil Service Council	Head of educational-scientific Department
01.04.2008	Ara Mkrtchian	Ministry of Foreign Affairs	Head of OSCE Division
01.04.2008	Ann Azaryan	Central Electoral Commission	Assistant of Department of Foreign Relations

Armeense ngo's

21.03.2008	Tamara Hovnatanyan	ProMedia-Gender	President
24.03.2008	Svetlana Aslanyan	Center for the Development of Civil Society	President
26.03.2008	Boris Navasardian	Yerevan Press Club	President
27.03.2008	Nouneh Sarkissian	Internews	President
27.03.2008	Shushan Doydoyan	Freedom of Information Center	President
28.03.2008	Jemma Hasratyan	Armenian Association of Women with University Education	President

Overige interviews

18.03.2008	Narine Hakobyan	Turpanjian Center for Policy Analysis	Programme manager
------------	-----------------	---------------------------------------	-------------------

		(Armenian University of Armenia)	
25.03.2008	Larisa Alaverdyan	Parlements lid	-Heritage-factie -voormalig Ombudsman
02.04.2008	Larisa Alaverdyan	Parlements lid	-Heritage-factie -vormalig Ombudsman

